

PHILOSOPHIA

TIDSSKRIFT FOR FILOSOFI

TEMANUMMER

HUMANISTISK VIDENSKABSTEORI

ÅRGANG 8, NR. 1 · 2 · 3. 1979

Yderligere litteratur ifm W.F.Haug

Til grundspørgsmålet praksisfilosofi og
bevidsthedsfilosofi

"Die Camera obscura der Ideologi", 1984 Argument-
Sonderband

<http://gaderummet.dk/a%20a%202008/1984%20Die%20Camera%20obscura%20des%20Bewusstseins.pdf>

INDHOLDSFORTEGNELSE:

Redaktionelt forord	s. iv
Forord	s. v
<u>Wolfgang Fritz Haug:</u>	
Standpunkt og socialistisk perspektiv i kritikken af den politiske økonomi.	s. 1
<u>Mogens Pahuus:</u>	
Om det normative grundlag for marxistisk humanvidenskab.	s. 34
<u>Hans Siggaard Jensen:</u>	
Videnskab og politik.	s. 46
<u>Uffe Juul Jensen:</u>	
Om betingelsen for analysen af humane produkters tilblivelse og udvikling. Evolutionsteori og humanistisk videnskab.	s. 55
<u>Asta Fink:</u>	
Idealisme som naturfortrængning.	s. 75
<u>Rolf Reitan:</u>	
Om videnskabsteori i almindelighed. Prolegomena til overvejelser om humanistisk videnskabsteori i særdeleshed.	s. 85
<u>Niels Svendsen:</u>	
Humanistisk videnskabsteoris interesse for "Kritisk Psykologi".	s. 91
<u>Ole Thyssen:</u>	
Den samfundsmæssige varen - og bevidstheden. Nogle Frankfurter-positioner.	s. 99
<u>Bo Jacobsen og Peter Thielst:</u>	
De humanistiske videnskaber og selvrefleksionen.	s. 115
<u>Søren Kjørup:</u>	
Sprog, virkelighed og kunst. Et diskussionsoplæg.	s. 125
<u>Niels Erik Wille:</u>	
Opgøret med strukturalismen i sprogvidenskab.	s. 136

Carl Erik Lindberg:

Introduktion til konstruktivismen.
(Erlangenskolen)

s. 114

Niels Thomassen:

Den indholdsfuldte forståelse.
Om legitimering af humaniora.

s. 157

Jørgen Chr. Bang & Jørgen Døør:

Humanioras produktionsbetingelser.
Et tendiøst notat om humanioras legitimations-
problematik og "Kaffeklubbens" kunst- og kul-
turpolitik.

s. 165

Udgivet af Filosofisk Forening i Århus.

Redaktion: Arne Carlsen
Carsten Dyst.
Henning Høegh Laursen
Peter Nedergaard
Ole Bjørn Petersen
Jørgen Ringgaard (ansvarsh.)
Trine Louise Schreiber

Adresse : Institut for Filosofi, Aarhus Universitet
8000 Aarhus C.

Pris : Abonnement (1 årg. á 4 nr.) kr. 45,-
Løssalg (nr. 1-3) kr. 35,-

Til læserne.

Hermed foreligger nr. 1-3, årg. 8 i form af et temanummer. Redaktionen er taknemmelig for at have fået lejlighed til at offentliggøre det omfattende materiale fra Sandbjerg-seminaret om Humanistisk Videnskabsteori (se omstående forord). Indholdets særlige karakter har foranlediget det tredobbelte nummer.

Redaktionen skylder Hans Fink en særlig tak for en værdifuld bistand til dette tredobbelte nummers realisering og redaktion.

Red.

FORORD

I dette nummer af Philosophia er samlet diskussionoplæg fra et seminar om Humanistisk videnskabsteori afholdt på Sandbjerg 23-27 september 1977.

Seminaret var blevet forberedt i tværfaglige studiekredse ved hvert af de fem universiteter. Initiativet til studiekredsene var taget af lærere ved de filosofiske institutter (på RUC af lærere ved Institut for socialisation, sprogbrug og videnskabsforskning, på AUC af lærere ved Institut for sprog, kommunikation og kulturhistorie). Hver studiekreds udvalgte selv områder som blev anset for at være af særlig aktualitet og interesse. Wolfgang Fritz Haug, privatdozent ved Freie Universität, Berlin og udgiver af Das Argument var indbudt til at deltage de første dage.

Haug's artikel "Standpunkt og perspektiv i kritikken af den politiske økonomi", som her er oversat, havde været læst og diskuteret i studiekredsene inden mødet. Den Marxske økonomikritik måtte åbenlyst indtage en central plads i diskussionen på seminaret på grund af den rolle den havde spillet i de foregående års human- og samfundsvidenskab og i den filosofiske refleksion over disse videnskaber. Haug's artikel forekom at være et velegnet udgangspunkt fordi den i flere henseender går ud over de tendenser til at give en funktionalistisk tolkning af økonomikritikken, som havde været stærkt fremtrædende i den hjemlige debat.

Gruppen fra Ålborg havde valgt i sine oplæg til seminaret at tage udgangspunkt i Haug's arbejder direkte fra Mogens Pahuus' vedkommende og mere indirekte for Hans Siggård Jensens.

Gruppen fra Århus havde forsøgt at indkredse betydningen af evolutionsteoretiske tilgange i human- og samfundsvidenskaberne, et spørgsmål som ikke mindst er blevet aktualiseret af Habermas' evolutionsteoretiske rekonstruktionsforsøg over for den historiske materialisme. Her diskuteredes spørgsmålet om den mulige forbindelse mellem den syntetiske evolutionsteori i biologien og de humanistiske videnskaber i Uffe Juul Jensens artikel. Dette spørgsmål om forholdet mellem naturhistorie og samfundshistorie hænger ligeledes sammen med spørgsmålet om funktionalismen i visse

former for økonomikritisk funderet humanvidenskab. (Asta Finks artikel). Rolf Reitan diskuterer forholdet mellem filosofi (videnskabsteori) og videnskab helt alment med henblik på en afklaring af hvad humanistisk videnskabsteori kan være og ikke kan være.

I København havde man taget et større antal ret forskellige felter op. Niels Svendsens diskussion af Berliner skolen i psykologien (som Haug står nær) knytter an til spørgsmålet om biologisk forsknings relevans for human- og samfundsvidenskaberne. Ole Thyssen behandler spørgsmålet om samfundsmæssig varen og samfundsmæssig bevidsthed (og dermed indirekte økonomikritik og humaniora) ud fra en forskydning som kan konstateres i opfattelserne af dette spørgsmål hos forfattere med tilknytning til Frankfurterskolen. Bo Jacobsen og Peter Thielst peger (i tilslutning til Bernard Eric Jensen) på selvrefleksionen som det centrale og enhedsskabende træk ved humanistisk videnskab.

Roskilde gruppen knyttede i sine oplæg de videnskabsteoretiske overvejelser nøje sammen med konkrete overvejelser over humanistisk videnskab. Søren Kjørup således over spørgsmål i æstetikteorien og Niels Erik Wille i lingvistikkens udvikling.

I Odense havde man dels taget enkelte mere specielle felter op som f.eks. i Carl Erik Lindbergs introduktion til Erlangenskolen, men iøvrigt havde diskussionen samlet sig om overvejelser vedrørende det politiske krav til humaniora om at legitimere sig ved sin nytte foranlediget af en nu forhenværende undervisningsministers udspil ikke mindst i Rapport fra en kaffeklub. Niels Thomasen behandlede dette emne i et perspektiv og Jørgen Chr. Bang og Jørgen Dør i et andet.

Fra meget forskellige indfaldsvinkler og med yderst forskellig baggrund og sigte siger alle disse indlæg noget om det brogede og frugtbart(?) forvirrende område som kan dække sig under paraplybetegnelsen humanistisk videnskabsteori.

Både seminarets afholdelse og udgivelsen af dette nummer er blevet støttet af Statens Humanistiske Forskningsråd, som skal have mange tak.

Wolfgang Fritz Haug

STANDPUNKT OG SOCIALISTISK PERSPEKTIV I
KRITIKKEN AF DEN POLITISKE ØKONOMI.

Problemstilling

Den marxistiske videnskabsforståelse finder ubestridt sit vægtige udtryk i Karl Marx' Kapitalen, i Kritikken af den politiske økonomi. (1) Eftersom dette værk drager den borgerlige verdens grundlag i tvivl, fremkalder det afværgende kritik fra dem, der har en interesse i at fastholde det, der er borger-skabets socio-økonomiske grundlag, nemlig den kapitalistiske produktionsmåde. Under sådanne afværgemanøvrer mødes gang på gang to former for kritik, som er så indbyrdes modstridende, at man ved første øjekast ikke skulle tro, at de forholder sig til et og samme værk. Den ene forstår væsentligst den Marx'ske kritik af den politiske økonomi som en partisk tænkning. I sidste instans hævdes alt i den Marx'ske kritik at afhænge af trossmæssige afgørelser. Al den stund kritikken af den politiske økonomi er udtryk for sin ophavsmands kommunistiske standpunkt, altså er kommunistisk ideologi, kan den ikke gøre krav på videnskabelighed, hævdes det. Videnskab forudsætter værdifrihed, siges det, og marxismens socialistiske karakter hævdes at være i modstrid med dette kriterium.

Her over for står en anden form for argumentation. Den betoner ikke i første række Kapitalens karakter af ideologi, men derimod dens videnskabelighed, idet den nemlig udråber dette værk til at være et monument over et videnskabsideal, som havde været karakteristisk for det 19. århundrede. Men fremfor alt tager den udgangspunkt i kritikken af den politiske økonomis sammenknytning med arbejderbevægelsen og socialismen. Böhm-Bawerk

marx'ske
konklusion

6/
videns-
skabelig
konklusion

sluttede 1896 sin anmeldelse af Kapitalens 3. bind - udgivet i 1894 - med et vink adresseret til socialismens "kloge, ledende hoveder" om, at de "sikkert ikke ville forsømme i rette tid at søge tilknytning til et mere livsdueligt videnskabeligt system".
(2)

Selv en Rudolf Hilferding viser sig i 1909 i forordet til sit værk om finanskapitalen at være så påvirket af det spørgsmålstegn, der var blevet sat ved videnskabeligheden af kritikken af den politiske økonomi, at han forsøger at godtgøre den Marx'ske kritiks værdifrihed. I stedet for at sætte spørgsmålstegn ved værdifrihedsdiskussionens egen videnskabelighed lader han den foreskrive, hvilke begreber han skal anvende. "Ligesom teorien, er og bliver også marxismens politik værdifri" mener han at måtte forsikre (3). Det var derfor "en ganske vist vidt udbredt, men alligevel falsk opfattelse - og det både inden for og uden for murene - slet og ret at identificere marxisme og socialisme (4). Man måtte ikke lade sit blik sløre af marxismens historiske virkninger "thi logisk set, kun betragtet som videnskabeligt system, ... er marxismen ... en logisk, videnskabelig, objektiv, værdifri videnskab", som "ubøjelig fastholder enhver videnskabs krav om, at dens resultater er objektivt almengyldige." (5).

Bestemte ytringer fra Marx' side synes at bekræfte Hilferdings opfattelse. Marx tager stilling til spørgsmålet om videnskabelighedens standpunkt i og med, at han konfronterer den af ham højt berømmede borgerlige videnskabsmand, Ricardo, med den ikke engang konsekvente borgerlige apologet og plagiator Malthus: "Men jeg vil kalde det menneske "gement", der forsøger at tilpasse videnskaben ikke til et standpunkt, der stammer fra videnskaben selv (hvor fejlagtig den end måtte være), men til et standpunkt, der stammer fra interesser, som er udefrakommende, fremmede og udvendige i forhold til videnskaben" (6). På grund af tilpasning til "bestående herskende klassers eller klassefraktioners særinteresse ... forfalsker han sine videnskabelige følgerlutninger. Det er hans videnskabelige nederdrægtighed, hans

synd mod videnskaben ... (7)". Antager man, at disse Marx citater bekræfter Hilferdings opfattelse af marxismen som værdifri, så trænger det spørgsmål sig på, hvorledes man så skal forklare at marxismen uophørligt bekæmpes fra borgerligt hold. Hilferding fører dette tilbage til et magtteknisk problem. "Ophævelsen af klasseherredømmet", skriver han, "er betinget af, at de, der er underkastet det, tror på dens nødvendighed ... heraf kommer den herskende klasses uovervindelige modvilje mod at anerkende marxismens resultater (8)". Den partiske karakter skulle følgelig komme bagefter og udefra. Så længe et klasseherredømme har den almindelige uklarhed om dets indretning at støtte sig til, så længe vil enhver almengyldig videnskab, uden at det beror på, at den selv tager parti, kunne bevirke at andre tager parti. Men denne partiskhed er og bliver ydre i forhold til videnskaben. - Under alle omstændigheder ville videnskaben så vel støde mod sine skranke i denne historiske virkning, som kommer til udefra. Som også eksemplet Ricardo viser. Hans "videnskabelige fortjeneste" hænger nemlig, som Marx viser det, "snævert sammen med, at Ricardo afdækker og fremstiller det økonomiske modsætningsforhold mellem klasserne - således som den indre sammenhæng viser ham det .. (9)". På grund af denne indsats er den borgerlige videnskabsmand blevet afskrevet som revolutionær ideolog: "Ricardos system er et splidens system ... Det går ud på at skabe fjendskab mellem klasser og nationer ... hans skrift er den sande håndbog for den demagog, der stræber efter magt ved hjælp af jordfordeling, krig og plyndring (10)".

Ifølge Hilferdings synspunkt skulle det være gået Marx lige som Ricardo. Han havde stillet viden til rådighed om et samfund, der havde brug for uvidenhed for at sikre sin stabilitet, men denne viden var og blev som sådan, uberørt af de sociale modsætninger, ren værdifri og klasseneutral viden.

I det følgende skal det undersøges, om der består eller ikke består en indre sammenhæng mellem Marx' socialistiske position og hans kritik af den politiske økonomi. Lader denne sammenhæng sig påvise, må vi efterprøve, hvordan den på den ene side betinger teoriens videnskabelighed, på den anden side betinger dens karakter af at være kritik. Hvis denne sammenhæng ikke i sidste ende skal gøre Marx' patos i omtalen af den autonome videnskab til skamme, må teorien så ikke underkaste sig kriterierne for den ene position, nemlig videnskaben, uden dog samtidig at ophøre med at udgøre en sammenhæng mellem begge positioner?

giga-
ven:

DET SOCIALISTISKE PERSPEKTIV I KAPITALEN OG DETS BETYDNING FOR
TEORIDANNELSEN.

Det første spørgsmål lyder: Er kritikken af den politiske økonomi relateret til socialismen og hvis ja, af hvilken art er så denne relation? Det er ofte blevet fremhævet, at Marx og Engels ikke har opholdt sig ved udmalingen af socialismens fremtidige tilstande. Det fremgår af de steder i kapitalteksten, hvor der er tale om socialismen, at Marx er uinteressert i en nærmere redegørelse for den (10a). Deraf har man sluttet, at disse lejlighedsvisse referencer i bedste fald har karakter af indskudte bemærkninger uden væsentlig sammenhæng med den teoretiske udvikling. Undersøger man imidlertid teksten nærmere, så vil man opdage, at intet er mere forkert end denne opfattelse.

socialismes kerne

Det første tekststed kan findes i afsnittet om varens fetichkarakter og dens hemmelighed. Forud går den omhyggelige udredning af varens fetichkarakter. Den opstår ved, at vareproduktionen regulerer sig selv gennem udvekslingen af produkter. Det er ikke producenterne, der kontrollerer produktionen, men i sidste ende er det produkternes bevægelse, der regulerer den. På grund af deres reguleringsfunktion får de tingslige produkter en samfundsmæssig magt over dem, der har fremstillet dem. Efter at have redegjort for, at alt, hvad der bygger på denne fordrejning, netop på grund af denne fordrejning må fremstå fordrejet, sammenligner Marx det vareproducerende samfund med andre samfundsformer: "Hele vareverdenens mystik, hele den trolddom og magi, der ligger som en tåge om arbejdsprodukterne, så længe vareproduktionen danner basis, forsvinder derfor straks, så snart vi søger over i andre produktionsformer (11)". De forsvindingspunkter, som Marx efter tur orienterer blikket mod, er følgende: ⁷Robinson og dennes én persons-økonomi på øen; ⁶den feudale middelalder med dens personlige afhængigheder, dens naturligtjenester og naturalydelser; ⁹det fælles arbejde inden for bondefami-

- transsocial relatering

6

lien, der forsørger sig selv. ^{9/} "Lad os endelig", hedder det så videre, "til afveksling forestille os en sammenslutning af frie mennesker, der arbejder med fælles produktionsmidler, og hvor de forskellige individer forbruger deres arbejdskraft som en samfundsmæssig arbejdskraft (12)". "Kun som parallel til vareproduktionen vil vi forudsætte, at enhver producents andel i levnedsmidlerne vil være bestemt af hans arbejdstid. Arbejdstiden vil altså spille en dobbelt rolle. Dens samfundsmæssigt planmæssige fordeling regulerer det rette forhold mellem de forskellige arbejdsfunktioner over for de forskellige behov. På den anden side tjener arbejdstiden samtidig som mål for producenternes individuelle andel i det fælles arbejde, og derfor også i fællesproduktets individuelt konsumerbare del. Menneskenes samfundsmæssige relationer til deres arbejder og deres arbejdsprodukter forbliver her enkle og klart gennemskuelige i produktionen såvel som i distributionen (13)". Det, der her udføres så enkelt og klart gennemskueligt, kan nu erkendes som værende identisk med det, der udføres uigennemskueligt og kompliceret inden for vareproduktionen. Som det ikke-identiske udsondres derimod den form, hvorunder det vareproducerende samfund regulerer sit stofskifte med naturen. - Vanskeligheder i analysen af vareproduktionen bliver her løst ved, at vareproduktionen relateres til andre produktionsformer. Denne fremgangsmåde kan betegnes som transsocial relatering. Den tillader, at en bestemt samfundsforms funktionsmåde, som i første omgang er uigennemskuelig, bliver gjort mere forståelig ved at den fremstilles som en særlig organisationsform for en funktion (13a), der er fælles for alle samfund. Som almen samfundsform fungerer her den socialistiske, idet det indholdsmæssigt fælles i alle samfund umiddelbart bestemmer formen i denne samfundsform. Den har heuristisk funktion for samfundsvidenskaben, især for analysen af den kapitalistiske produktionsmåde. Forsåvidt relateringen mellem det vareproducerende samfund og andre samfundsformer kan ske inden for et historisk kontinuum, er den desuden en historisk relativisering. Det, der i første omgang syntes selvfølgeligt, naturgivet og uforanderligt, bliver nu synligt som opstået, opretholdt og i forfald.

Individer-
man

almen
samf.-
form

• manglende diff mellem
samfundsform og klasse som fundam.

⊕
↓

Betragter man sagen nærmere, vil man se, at det ikke bliver derved. Når det ovenfor hed, at "hele den trolddom og magi, der ligger som en tåge om arbejdsprodukterne så længe vareproduktionen danner basis, forsvinder ... så snart vi søger over i andre produktionsformer", så indordnes de fænomener, der her skal forklares, nu i forhold til forsvindingspunktet socialisme. D.v.s. at relateringen til socialismen som til den almene samfundsform, noget som er alt andet end et indskud, fører et perspektiv ind i stoffet også der, hvor det ikke udtrykkeligt nævnes ved navn (14). Idet stoffet arrangerer og åbner sig perspektivisk ved hjælp af relateringen til socialismen træder en af det socialistiske perspektivs nøglefunktioner for kritikken af den politiske økonomi frem. For at bestemme denne nøglefunktion nærmere, må der først spørges om, hvorledes socialismen forstås af Marx (14a), når han således anvender den som nøgle til kapitalismen.

Kritikken:

Det mest almene navn, Marx anvender i omtalen af socialismen er: samfundsmæssig produktion (15) eller fælles produktion (16). Dens formål er tilfredsstillelsen af de samfundsmæssige behov (17). At "den genstandsmæssige rigdom er til for arbejderens udviklingsbehov (18)", udgør det ene tyngdepunkt. Det andet tyngdepunkt ligger i organisationsformen. "Kun dér, hvor produktionen står under virkelig forudbestemmende kontrol fra samfundets side, skaber samfundet sammenhæng mellem omfanget af den samfundsmæssige arbejdstid, der anvendes på produktionen af bestemte artikler, og omfanget af det samfundsmæssige behov, der skal tilfredsstilles ved hjælp af disse artikler (19)". Måden, samfundet udøver sin kontrol over produktionen på, er den bevidste, fælles planlægning (20). Den er produkt af producenterne forenede kollektive erkendelse (21). Fornuften tænker forud (22). Dens opgave er at begribe og beherske den totale produktions lovmæssige sammenhæng (23). Den kollektive erkendelse søger bevidst efter "enhver mere rationel kombination, der umiddelbart og planmæssigt kunne frembringes med de eksisterende produktionsmidler og arbejdskraft (24)".

(14a) *Wahl to hammen*

Tanken om den fælles, bevidste, fornuftige besørgelse af det livsnødvendige er ikke en biting i kritikken af den politiske økonomi, men legemliggør ligefrem det tankens medium, hvori den kapitalistiske produktionsmåde nu fremstiller sig selv. Idet den på den ene side bliver fremstillet som en speciel og historisk specifik slags orden, træder på den anden side dens specifikke uorden tydeligt frem. De to sider er indbyrdes formidlede; orden hævder sig i forhold til uorden (25) ligevægten hævder sig i forhold til uligevægten (26). Lovmæssigheden i den samfundsmæssige proces viser sig altid bagefter som forholdet mellem udsving (27), virker som det tilblivende resultat af denne proces. Idet det, som den således resulterende lov (28) og det således regulerende resultat (29) udretter, formuleres i den samfundsmæssige produktions almene begreber, løses nu det historisk specifikke fra det, der er fælles for alle samfund.

Derfor er det i socialistisk perspektiv således, at følgende modsætning fra starten fremtræder som grundmodsatning i det vareproducerende samfund: Modsætningen mellem dens umiddelbart fremherskende bestemmelse, nemlig at være privat, planløs produktion og den resulterende bestemmelse, nemlig at være planlignende, samfundsmæssigt stofskifte (30). Sagt i al korthed fremtræder denne produktionsmådes sammenhæng som planløs plan (31).

At det er den samfundsmæssige produktions perspektiv, der danner grundlaget for begreberne for privat vareproduktion viser sig at have nedslag i disse begrebers struktur. De er negativt bestemt. Dvs. de går ud fra tanken om den samfundsmæssige produktion og begriber altid den private vareproduktion i den henseende, hvori den negerer denne tanke, hvor den er ikke-samfundsmæssig produktion. Den private vareproduktions samfundsmæssige sammenhæng fremtræder nu som en sammenhæng, der sætter sig igennem (32), planløst (33), blindt (34), bag om ryggen på deltagerne (35). Den samfundsmæssige forstand gør sig altid først gældende post festum (36) - således kan man tale, hvis man går ud fra forestillingen om, at den gør sig gældende før. Idet tanken om den samfundsmæssige produktion fastholdes i den ene pol; viser det sig ved den anden pol at "... under kapitalistisk produktion opstår

↳
 kvinda-
 dismens
 med-
 sigelie

- både afmystificering, relativisering og
definition 9

proportionaliteten mellem de enkelte produktionsmåder af disproportionaliteten som en bestandig proces, idet sammenhængen i totalproduktionen påtvinger sig produktionsagenterne som en blind lov, ikke som en lov, de kollektivt har erkendt og kollektivt behersker, og som bringer produktionsprocessen under deres fælles kontrol (38)".

E: Det socialistiske perspektiv har altså ikke kun den funktion at bidrage til at afmystificere den kapitalistiske produktionsformbestemmelser og relativere dem historisk, men det tillader at definere deres system som sådan. Omnis determinatio est negatio. Denne sætning fra Spinoza om hvilken det i Hegels Logik hedder, at den er af "uendelig vigtighed" (39) konkretiserer sig her på følgende måde: Hvor end denne produktionsmåde karakteriseres omfattende - og det vil sige: som endelig, forbigående, afsluttet - karakteriseres den som ikke-socialisme.

REL: Spørgsmålet om relationen mellem kritikken af den politiske økonomi og socialismen har nu fundet et første svar. Denne relation er helt åbenlyst virksom. Den er hverken kun noget ydre eller blot en biting, men tværtimod af konstitutiv betydning for dannelsen af de begreber, der fatter det kapitalistiske vareproduktionssystemets funktionsmåde eller vareproduktionen som et hele. Her står vi over for spørgsmålet: Hvad er dette perspektiv grundet i? Der synes at være tale om perspektiv, al den stund der fra det anticiperede, kun tænkte socialistiske standpunkt synes at blive skudt tilbage på kapitalismen. Er det herudfra at det kapitalistiske samfunds momenter tilordner sig hinanden som ovenfor beskrevet? Er det ud fra et fantastisk standpunkt uden for den, at den politiske økonomis "hemmeligheder" skal gøres gennemskuelige og perspektiviske? For at komme nærmere til en besvarelse af spørgsmålet om hvad der er standpunktet for den samfundsmæssige produktions perspektiv, som er konstitutivt for kritikken af den politiske økonomi, må den begrebsmæssige sammenhæng mellem standpunkt og perspektiv først undersøges alment, således som den er af betydning i kritikken af den politiske økonomi.

u? "
Begræn-
delse

↓
fark.
standpunkt/
perspektiv

til det færdige fænomen, i hvilket sporene af dets oprindelse er udslettet. En synsmådes tilbageførelse til sin reelle grund artikulerer sig i overensstemmelse med sammenhængenes differentierethed i en hel række forskellige former (42). Deres artikulation i standpunktets topos - topos må her ordret oversættes med "sted" - skal undersøges eksemplarisk i det følgende.

Ordet standpunkt viser dels tilbage til stændersamfundet, dels henviser det til retsstridens sfære. Hvis begrebet stand endnu har bevaret betydningen af 'rumligt sted', hvor - f.eks. i det feudale bønnehus - menneskene skulle tage opstilling, henholdsvis måtte sidde, alt efter klassetilhørsforhold (43), så indgår den rumlige form, som en civilproces udspilles i, også i retsstandpunktets betydning. Formen afslører et socialt forhold i dets modsætningsfyldthed. Til højre for dommeren er sagsøgerens standpunkt placeret, til venstre den sagsøgte standpunkt. Hver part repræsenterer ud fra sin position sit specielle perspektiv på tingene i modsætning til den andens.

De afgørende standpunkter, Marx fører fænomenerne tilbage til, udgør ikke andet end den praktisk-økonomiske basis, hvorpå en person står og hvorover en bevidsthed og bestemte karakterer opbygges. Et individs økonomiske praksis forefinder sin form og sit operationsfelt i færdig stand. Hvad resultatet angår, så er dens operationer rettet mod indkomst. I det omfang det på den ene side er sådan at ens stilling i forhold til produktionen er bestemt af ens stilling i forhold til produktionsmidlerne, og det på den anden side er sådan at indkomsten beror på en deling af produkterne, hvorved hver del bestemmer sig i modsætning til den anden del, begrænser den og er dens indskrænkende modsætning, gør dette modsætningsforhold standpunktet til et klassestandpunkt. Så mangfoldig den kapitalistiske produktions totale proces differentierer sig, folder sig ud i funktionsniveauer og organer, så mangfoldige er de særskilte kapitalistiske standpunkter. Ud fra hvert standpunkt findes der i overensstemmelse med funktionsniveauet bestemte forskelle, som det økonomisk er påbudt at iagttage. De tæller, fordi hensyntagen til dem kan betale sig. Af den praktisk-økonomiske produktion udspringer således fra hvert standpunkt et særligt perspektiv med særlige bestemmende modsætninger.

- Standpunktsrelatering

12

Når tingene ud fra ethvert standpunkt fremtræder på en særlig måde, så genspejler deres fremtrædelsesform kun den aktive indstilling og praktiske stillingtagen til dem. Eftersom det, hvad de fremtrædende ting angår, drejer sig om samfundsmæssige relationer, er de ikke dannet af noget principielt andet materiale end selve standpunktet. De modsatte aspekter, som de kan fremvise ud fra modsatte standpunkter, er lige så objektivt immanente i dem som selve de standpunkter, der står over for hinanden inden for et socialt forhold. - Jo nærmere denne sammenhæng mellem standpunkt og fremtrædende forhold er, jo mere relevant er fremtrædelsesformen dvs. des mere væsen bliver der gjort af den, fordi den så meget mere umiddelbart udspringer af praktisk stillingtagen, er orienteret mod praksis og altså er engageret erkendelse.

Stykket!
relative-
ring.

Standpunktsrelateringen står i første omgang sin prøve som sprogpåkritisk instrument i og med Marx' anvendelse af den. Et udsagnsrelatering til dets standpunkt afslører dets konstitution og bestemmer samtidig dets grænse. Først den udtrykkelige relativisering af et udsagn gør udsagnet - selv hvis det i en vis forstand er falsk - umisforståeligt og altså modsigeligt. Uden en sådan udtrykkelig relativisering af bestemmelser udvikler striden om dem sig let til en strid om kejserens skæg. F.eks. kan en bestemmelse af visse former for arbejde som produktivt henholdsvis uproduktivt give anledning til endeløs konfusion, hvis ikke det standpunkt angives, ud fra hvilken en bestemmelse får sin mening. "Kun den borgerlige bornerthed, der anser de kapitalistiske produktionsformer for at være produktionens absolutte former - og af den grund for produktionens evige naturformer - kan forveksle spørgsmålet om, hvad der er produktivt arbejde ud fra kapitalens standpunkt med spørgsmålet om, hvilket arbejde der overhovedet er produktivt ... (44)". Ud fra kapitalens standpunkt er det arbejde produktivt - og kun det - der skaffer kapitalisten en merværdi (45). Denne bestemmelse kan lige så lidt aflæses af produktionens nyttige karakter som af dens produkts brugsværdi (46). Ud fra en subsistensproduktions standpunkt "ville, absolut sagt, det arbejde være produktivt, der holder arbejderen i live, altså det arbejde, der er reproduktivt (47)". "Men sæt nu, at der ikke eksisterer nogen kapital, men at arbejderen selv tilegner sig sit merarbejde

Produktivt/
uproduktivt
ep

... så ville der kunne siges om dette arbejde, at det er virkeligt produktivt dvs. skaber nye værdier (48)".

Ud fra modsatte sociale standpunkter får bestemmelserne modsat betydning. Også begrebet økonomi, eller som det også kan hedde "sparsommelighed", antager ud fra arbejdets standpunkt en anden betydning end ud fra kapitalens standpunkt. Modsætningen bliver allerede tydelig ved bestemmelsen af omkostningsprisen. "Varens kapitalistiske omkostninger måles ved hjælp af den kapital, der er givet ud. Dens virkelige omkostninger måles ved hjælp af det arbejde, der er blevet ydet. (49)". Dette kan føre til, at indsætningen af maskiner fra kapitalens synspunkt er overflødig, ja ofte umulig "idet kapitalens profit jo stammer fra, at det betalte og ikke det anvendte arbejde bliver mindre", - og formindskelsen heraf er her ordet for økonomi (50). På tilsvarende modsætningsfyldt vis går begrebet rigdom fra hinanden, hvis man relaterer det til arbejdets og kapitalens modsatte standpunkter. "Det højeste, som man ud fra det kapitalistiske standpunkt kan bringe det til", er: "at dømme den mindst mulige del af samfundet til arbejdets slaveri, til tvangsarbejde (51)". Derimod bestemmes rigdom ud fra arbejdets standpunkt ved forbindelsen mellem et optimum af dets produkter med et maximum af fritid for arbejderen selv (52).

Et bestemt standpunkt begrundes interesse i bestemte erkendelsesprocesser, uinteressethed i andre, modstand mod andre igen. "Hvad den enkelte kapitalist angår, er det indlysende, at det eneste, der interesserer ham, er forholdet mellem ... det værdioverskud, der kommer, når han sælger sin vare, og den total kapital, der er lagt ud for at producere varen; dette overskud bestemte forhold til og dets indre sammenhæng med de specielle bestanddele af kapitalen er ikke blot uden interesse for ham, det er tværtimod hans interesse at gøre sig illusioner om denne bestemte proportion og denne indre sammenhæng (53)". Men eftersom videnskaben, selvsagt også den borgerlige, måles på, hvorvidt det lykkes at afsløre de undersøgte fænomeners "indre sammenhæng" (54), stiller den sig med sin interesse op som en modsætning til den enkelte kapitalists netop skildrede interesse. Denne spænding vil blive

Viden-
skaben

taget op senere. De borgerlige teoretikere er mere eller mindre påvirket af kapitalens standpunkt, der er praktisk interesseret i det, der kommer ud af det. I kritikken af Ricardos teorier om fix og cirkulerende kapital fører Marx sammenblandingen af to modsætningspar, hvoraf det ene er taget fra værdiøgningsprocessen og det andet er taget fra cirkulationsprocessen, tilbage til en sådan form. Afgørende er det, at forskellen i det her behandlede eksempel ikke udgør en forskel med hensyn til profit, altså med hensyn til det resultat, der er af kapitalistisk interesse. "Hvis man ikke søger at gennemskue den kapitalistiske produktionsproces' indre mekanisme, men i stedet stiller sig på de færdige fænomeners standpunkt, så falder disse forskelle i realiteten sammen (55)". Den Marx'ske tekst, der kan findes i tilknytning til det her citerede tekststed, er et skoleeksempel på omhyggelig differentiering mellem funktionsniveauer, standpunkter og mellem de modsætninger, der er bestemmende ud fra standpunkternes perspektiv.^a Ud fra cirkulationsprocessens standpunkt er den bestemmende modsætning, modsætningen mellem fix og cirkulerende kapital.^b På samme måde er den bestemmende modsætning ud fra produktionsprocessens standpunkt, taget som værdiøgningsproces, modsætningen mellem konstant og variabel kapital; ^c ud fra produktionsprocessens standpunkt, taget som arbejdsproces, er den bestemmende modsætning, modsætningen mellem mennesker og ting, mellem subjekt og objekt. (56).

Marx anvender konsekvent og med stort eftertryk standpunktsrelateringens instrumentarium i kritikken af den politiske økonomi. Jo mere konkret relateringen er og jo mere konkret standpunktet er, des mere hårdt og præcist er et udsagns betydning. Det udsagn, der fremtræder som standpunktsløs, kan nok være i den borgerlige bornertheds interesse, en bornerthed, der regner med færdige fænomener, som om de var af ikke-menneskelig natur, for dermed at være ligeså uforgængelig som denne forestilles at være. Jo mere uvæsentlig eller fantastisk et standpunkt er, jo mere uvæsentligt eller irreelt bliver det perspektiv, der udspringer af det. - Efter at denne position nu er blevet læst så eftertrykkeligt ud af Marx' skrifter, retter der sig herfra et spørgsmål tilbage til ham selv, om hvad hans eget videnskabelige standpunkt er. Vi må altså spørge om, hvad det socialistiske perspektivs standpunkt er, et perspektiv

474

Marx
egent

videnskabeligt standpunkt.

hvis i det mindste tilsyneladende konstitutive betydning for kritikken af den politiske økonomi indledningsvis blev udarbejdet.

III BESTEMT NEGATION

At spørge om det socialistiske perspektivs standpunkt vil sige at spørge om kritikken standpunkt. Når der på denne måde er formuleret et spørgsmål om kritikken begrundelse, står videnskabeligheden af kritikken af den politiske økonomi hen som et åbent spørgsmål. Ret må være ret. Det krav om begrundelse og afledning, Marx med sin kritik stiller til den politiske økonomi må også kunne rettes til kritikken. Kun forsåvidt den er begrundet i sagen, har den noget med sagen at skaffe. Men syntes det grundlæggende perspektiv ikke at komme udefra? Er det ikke en af kritikken betydninger at sige nej til det bestående i en anden sags og her tilmed en rent ideel sags navn? Er kritikken af den politiske økonomi, dens hæderlige sindelag ufortalt, ren og skær utopi eller ideologi forklædt som videnskab?

rensyn-
krets
stand-
punkt
udefra ??

Negativiteten behøver ikke at blive projiceret ind i den politiske økonomi udefra. Dens genstand er en mangfoldig proces, inden for hvilken modsatte standpunkter på mange forskellige niveauer virker negativt ind på hinanden. Hver position er bestemt i modsætningen til den anden. Af og til hersker der mellem dem en kamp på liv og død - ligesom den allerede nævnte kamp mellem grundejer og forpagter. Standpunkternes modsætning udtrykkes ved ideernes kamp, der så som udskilt fænomen kan optræde som ren og skær strid om dogmer, gensidig bestridelse af teorier inden for den politiske økonomi. I modsætningen til standpunkterne i den politiske økonomi finder kritikken af denne mangfoldige præfigurationer (57). Men standpunkternes modsætning udgør ikke den eneste slags negativitet inden for den politiske økonomi. Marx viser, at selve kapitalen er bestemt negativt. Dens forhistorie er tilintetgørelsen af småproducenternes samfund. "Dens tilintetgørelse, forvandlingen af de individuelle og opsplittede produktionsmidler til samfundsmæssigt koncentrerede, og deraf forvandlingen af manges dværgagtige ejendom til de fås masseagtige ejendom, og heraf

nega-
tiv
bestemt

ekspropriationen af folkets store masser fra hjem og grund, livsforfødenheder og arbejdsredskaber. Denne frygtelige og vanskelige ekspropriation af folkets masse udgør kapitalens forhistorie (58)". Således er selve kapitalen "første negation (59)". Produktionens materielle betingelser kan som kapital kun fungere, når deres besidder står overfor besiddelsesløshed eller blot og bar arbejdskraft som sin modsætning (60). Denne modsætning er kapitalens eksistensbetingelse. Det er de få's ejendom, hvis form og funktion beror på de manges ikke-ejendom. Den tilegnelse, som er grundlaget for den, er på den anden side fratagelse af producenterne rettigheder. - Men kapitalen bestemmes ikke kun negativt i sit forhold til arbejderklassen. Dens blotte virksomhed som kapital retter sin negativitet mod sig selv.^a "Hvad der nu skal eksproprieres, er ikke længere den der selv driver sin bedrift, men kapitalisten, der udbytter mange arbejdere. Denne ekspropriation sker gennem den kapitalistiske produktions egne immamente loves spil, gennem kapitalernes centralisation. En kapitalist slår altid mange ihjel (61)"^b Den anden side af fratagelsen af de manges rettigheder, ophobningen af de materielle produktionsbetingelser i hænderne på stadig færre og konkurrerens og profitstræbets tilintetgørende virkning, er udviklingen af arbejdets samfundsmæssige produktivitet. Kapitalens funktionsproces udvikler "arbejdsprocessens kooperative form i en stadig voksende målestok, den bevidste tekniske anvendelse af videnskaben, den planmæssige udnyttelse af jorden, arbejdsmidlernes forvandling til arbejdsmidler, der kan anvendes i fællesskab, økonomiseringen med alle produktionsmidler ved at de anvendes som produktionsmidler i kombineret, samfundsmæssigt arbejde. I stadig højere grad opsluges alle folk af verdensmarkedets net ... (62)". Kapitalen frembringer som sin modsætning arbejderklassen, der er i stadig og rivende vækst og som gennem selve den kapitalistiske produktionsproces' mekanisme er blevet skolet, forenet og organiseret (63)". Ved sin blotte selvvirksomhed udvikler kapitalen ikke kun samfundsmæssig produktion i stadig voksende målestok - omend i partikulær og modsætningsfyldt form - og negerer ikke kun - hvilket er en anden side af denne udvikling - som kapital i almenhed et stadig voksende antal enkelt-kapitaler; der er altså ikke længere kun sådan, at én kapitalist slår mange

ikke kun negativitet

kapitalister ihjel, men kapitalen i almenhed udvikler sig til, sin egen ligeså almene skranke: Dens selvbekræftelse går over i selvnegering (64). Den specifikke rigdom på produktionskræfter, som kapitalen udvikler, bliver kilden til stadige forstyrrelser inden for den samlede proces (65). Allerede Ricardo viste sig, som det hedder hos Marx, at være foruroligt over "at profitraten, sporen for kapitalistiske produktion og betingelsen og drivkraften for akkumulationen, kommer selv i fare gennem produktionens udvikling. (...) Der ligger faktisk noget dybere til grund, som han kun aner. På rent økonomisk vis, dvs. fra bourgeoisstandpunktet, inden for den kapitalistiske forstands grænser, fra den kapitalistiske produktionens eget standpunkt viser det sig, at denne produktion har sin skranke, sin relativitet, at den ikke er absolut, men kun en historisk produktionsmåde, som svarer til en vis begrænset epoke i de materielle produktionsbetingelsers udvikling (66)". - Begrænsning kan her opfattes som et udtryk for determination.

skranke

Den negation som er kapitalen selv. "Den egentlige skranke for den kapitalistiske produktion er kapitalen selv, nemlig dette: at kapitalen og dens selvforøgelse af sin værdi, fremtræder som udgangspunkt og slutpunkt, som motiv og formål; at produktionen kun er produktion for kapitalen og ikke omvendt, produktionsmidlerne er blotte midler til en stadig videre udbygget formning af livsprocessen for producenternes samfund (67)".

kapitalen som sit eget formål

Den kapitalistiske produktionens formål - og kapitalen er sit eget formål - og dens middel, den samfundsmæssige produktionens fremadskridende udvikling, der drives frem af profitbegær, står over for hinanden i tiltagende modsætning. "Modsigelsen mellem den almene samfundsmæssige magt, som kapitalen udvikler sig til, og den enkelte kapitalists private magt over disse samfundsmæssige produktionsbetingelser, udvikler sig stadig mere himmelråbende og rummer opløsningen af denne relation i sig, idet den samtidig rummer udformningen af produktionsbetingelserne til almene, fælles, samfundsmæssige produktionsbetingelser (68)". Dermed er vi nået frem til et punkt, hvor "den nærværende gestalt for produktionsforholdets ophævelse antydes som en bestemmelse, der er ved at blive til og som således bebuder fremtiden (69)". Idet udviklingen af kapitalen selv i løbet af dens koncentrations- og cen-

*genst.
mod-
sætning*

*2
0*

nej-ist, der hen retning: grundet i
selvbeholdningen af det samfundsm.
mæssigt arbejde

tralisationsproces "med denne yderste form for modsætning og modsigelse forvandler produktionen til samfundsmæssig produktion, men i fremmedgjort form", så er dermed et nyt samfund groet frem af det gamle samfunds skød som "samfundsmæssigt arbejde og fælles rådighed over produktionsinstrumenterne i den reelle arbejdsproces (70)". De momenter, der kan revolutionere det gamle samfund er "derfor samtidig de elementer der kan skabe en ny form (71)".

Man ser, at negativiteten i kritikken af den politiske økonomi er begrundet i den politiske økonomi selv. Hvis kritik består i at markere forskelle, så markerer det kritiserede selv forskellen. Dens nej til den kapitalistiske produktionsmåde kommer ikke udefra, men har sit standpunkt i det, der siges nej til. Nej'et er ikke uden retning; det udspringer af selvbeholdningen af det samfundsmæssige arbejde, der er udviklet i kapitalistisk form, ved samtidig afvisning af den kapitalistiske forbestemthed. Idet kritikken af den politiske økonomi ikke gør andet end at holde denne tredobbelte basis, nemlig arbejdet, dets materielle og ideelle produktivkræfter og dets allerede umiddelbart samfundsmæssige karakter op mod den herskende privatmagt, finder det socialistiske perspektiv sit grundlag som bestemt negation. Som sådan bygger den på "den kapitalistiske æra's landvindingers grundlag" (72). Idet den negerer disse landvindingers indbyggede modsætningsforhold, er den negationens negation (73). Idet den fastholder det, som kapitalismen har udviklet i modsætningsfyldt form, befrier det for modsætningsfyldthedens skranke, er den bestemt negation. - Den afgrænser sig fra en afvisning, der sammen med den kapitalistiske produktionsmåde bortkaster dennes frugter. I Teorier om merværdien behandler Marx to forfattere, der tager parti for proletariatet, men forveksler den kapitalistiske epokes landvindinger og disse modsætningsfyldte form med selve disse landvindinger. "De deler hermed - omend fra den modsatte pol - (borgerlige) økonomers bornerthed, der består i at forveksle denne udviklings modsætningsfyldte form med selve dens indhold. Den ene part vil forevige modsætningen på grund af dens frugter, den anden part er besluttet på at ofre de frugter, der er vokset frem i denne antagonistiske form, for at slippe af med modsæt-

ny
Q

E:
nej

be-
hold-
ning
mæssigt

af
1/4

48

ningen (74)". Sidstnævnte part optræder derfor "asketisk" (75).
 - Fra den bestemte negations position følger en slags kritik af den kapitalistiske produktionsmåde, der netop betoner dens nødvendighed, selv om denne kun er af historisk-forbigående natur (76).

E: Det socialistiske perspektiv - hvis indledningsvist omtalte nøg-
 lefunktion (76a) nu af sammenhængen er blevet gjort forståelig -
 og sammen med det kritikkaraktæren i kritikken af den politiske
 økonomi bygger altså på et grundlag inden for det kritiserede.
 Men dermed synes der stadigvæk at være sat spørgsmålstegn ved
 dens videnskabskarakter. Selvom samfundet i sig selv er antagonis-
tisk - burde samfundsvidenskaben så ikke hæve sig op over den-
ne antagonisme og som en ideal domstol trone over de stridende
parter og dømme upartisk? Er videnskaben ikke knyttet til det
almenes form, og opnår den ikke kun den nødvendige almengyldig-
hed ved upartisk, ren indoptagelse af det, der findes? - Men
 hvis det er rigtigt, at den ene part inden for antagonismen har
 en interesse i at der spredes røgslør, så vil det upartiske for-
 søg på at låde begge parter få, hvad der tilkommer dem, kunne
 lignedes ved et delvist erkendelsesfracfald. Videnskabeligt forstå-
 et er kapitalen "et bestemt samfundsmæssigt produktionsforhold
 (77)". "Men forståes den således," kan Marx med rette anføre,
 "træder samtidigt dette forholds historisk-forbigående karakter
 frem, der alment erkendt er uforenelig med dets fortsatte
 beståen ... (78)". Men en samfundsmæssig magt, der - hvis den
erkendes alment - er uforenelig med dens fortsatte beståen, vil
- så længe den fortsat består - gøre sig gældende og forhindre
en almen erkendelse (79). Det perspektiv, som den politiske øko-
 nomi fremstilles i, kan ikke være ligegyldigt for de standpunkter,
 den politiske økonomi indeholder. Hvis en særinteresse
skyr den almene erkendelses lys, kan en videnskabsmand ikke fast-
holde den uden at forråde sin videnskab. Særinteressernes selv-
opholdelsesdrift stiller til stadighed falske almenbegreber op
imod den almene erkendelse af dem, falske almengyldigheder, om
hvilke man med Hodgskin kan sige, at de "er blevet opfundet af
dem, der er ude på at udplyndre den øvrige menneskehed, for at
skjule den hånd, der udplyndrer dem (80): "Selvom en videnskabs-

A? u
 nærtids
 mellem

særin-
 teletu

mand af og til måtte ønske sig og bilde sig ind at svæve over tingene, så bliver tingene dog ikke roligt og ligegyldigt liggende under ham.

stand-
point

Marx' kritik af den politiske økonomi stiller sig konstant på det almene standpunkt eller i hvert fald på det, der tåler at blive almengjort's standpunkt. Især arbejdet trænger frem mod sin almengørelse fordi arbejdet forkortes ved almengørelsen og befries for sin modsætningsfyldte form. Ser vi på spørgsmålet under denne synsvinkel er den absolutte grænse for, hvor meget arbejdsdagen kan forkortes, arbejdsalmenhed (81)". Det er ikke muligt at almengøre, at man lader andre arbejde for sig. Denne mulighed bliver altså negeret ved almengørelse (81a). I det Vergilske "Vos, non vobis," som Marx citerer (82) og som lader sig oversætte med "I arbejder, men ikke for jer selv" påpeger non'et særinteressens herredømme. At sige nej til dette nej er at sætte det almene som bestemt negation.

Maria-
ven:

Ud fra denne position fælder Marx dom over den kapitalistiske epoke og over kapitalisten som person: "Kun i den udstrækning kapitalisten er personificeret kapital, har han en historisk værdi og den historiske eksistensberettigelse, der, som den spirituelle Lichnowski har udtrykt det, ikke er uden dato. Kun i den udstrækning beror hans egen forbigående nødvendighed på den kapitalistiske produktionsmådes forbigående nødvendighed (83)". I den udstrækning han personificerer sin kapital, er det ud fra hans eget standpunkt "denne absolutte berigelsesdrift" og "denne lidenskabelige jagt efter værdi" (84), som han styrter sig ud i; ud fra den samfundsmæssige produktions standpunkt er det hans bevidstløse udvikling af den samfundsmæssige produktion og af arbejdets samfundsmæssige produktivkraft, der gør ham til dens grundlægger og derfor nødvendig (85). - Den værdidom, Hilferding ikke ville godtage, er grundet i sagen selv. Den siger ja til almengørelsen som proces og vurderer dermed privatinteressen. Den indre antagonisme i dens genstand kan ikke lade den politiske økonomi uberørt. Kritikken hager sig fast i antagonismens ene side, der ganske vist først er i sin vorden, men som, hvad indholdet angår, trænger frem mod den adækvate videnskabe-

lige form. Den samfundsmæssige produktion bliver til fornuftens praktiske skikkelse. Ved at bekræfte denne, hvilket samtidigt er at afvise den herskende privatinteresses benægtelse af den (86) og tillige er den menneskelige fornufts selvbekræftelsesakt, lever også den samfundsmæssige produktivkraft, videnskaben, ligesom alle samfundsmæssige produktivkræfter, befriet for sin modsætningsfyldte forms skranker.

N O T E R:

- * Denne artikel er en habilitations forelæsning afholdt lo.2.1972 ved det filosofisk/socialvidenskabelige fagområde ved Freie Universität, Berlin. Trykt i Das Argument, nr. 74 (1972) og genoptrykt i Wolfgang Fritz Haug: Bestimmte Negation, Frankfurt 1973.[Oversættelse Hans Fink og Felix Hagens, marts 1978].
1. Når der i det følgende tales om Kritikken af den politiske økonomi skal der ikke herved kun forstås de tre første bind af Kapitalen, som jo har denne undertitel, men også, i overensstemmelse med Marx' hensigt, Teorier om merværdien, Kapitlens fjerde bog, som Marx til forskel fra de tre systematiske bøger kaldte "sit værks historisk-politiske eller historisk-litterære del" (sammenlign MEW 26.I, s. V). Dette omfattende begreb må ikke forveksles med titlen på værket "Om kritikken af den politiske økonomi" (MEW 13), der blev udgivet i 1859.- Den følgende undersøgelse gælder Marx' hovedværk. Der citeres efter Marx/Engels Werke (MEW), Dietz Verlag, Berlin/DDR 1958-1968. [I den danske oversættelse er Rhodos oversættelsen af Kapitalen (R) brugt (og enkelte steder stiltiende korrigeret). Ved citater fra Grundrisse er Modtryk udgaven brugt (M).] Fremhævelser i originalen, er undgået nogle steder i de her foreliggende citater (først og fremmest citater fra "Teori-erne om merværdien"), for så vidt dette ikke virkede meningsforstyrrende.
 2. Eugen v. Böhm-Bawerk: "Zum Abschluss des Marxschen Systems" i Staatswissenschaftliche Arbeiten. Festgaben für Karl Knies, (hrsg) Otto v. Boenigk, Berlin 1896, s. 205.
 3. Rudolf Hilferding: Das Finanzkapital (1910) cit. efter E.V.A. udgaven 1968 s.20, [Rhodos udgaven s.103]
 4. Ibid.
 5. Ibid. s.20 f. [Rhodosudgaven s.103-4]
 6. MEW 26.2, s.112
 7. Ibid. s.113
 8. Hilferding op.cit. s.20 [Rhodosudgaven s.104]
 9. MEW 26.2, s.163
 10. H. C. Carey, citeret MEW 26.2, s.163
 - 10a. Engels kunne derfor i sin noget ejendommelige anmeldelse af Kapitalens første bind, der synes skrevet for censuren, starte på denne måde: "denne bog vil skuffe en del læsere meget ... mange har måske forestillet sig, ... at de her ville erfare, hvordan der egentlig vil se ud i det kommunistiske tusindårsrige. De, der har været opsat på denne fornøjelse, har grundigt taget fejl. Man erfarer ganske vist, hvordan tingene ik-

ke skal være ... men hvad der skal ske efter den sociale omvæltning - det giver han os kun meget dunkle antydninger om" (MEW 16, s.116).

11. MEW 23, s.90 [R, Bd. 1, s.176]
12. Ibid, s.92 [R, Bd. 1, s.178]
13. Ibid, s.93 [R, Bd. 1, s.175]
- 13a. Jvf. Grundrisse, s.388 [M. bd. 2, s.363] "... denne rene og skære tautologi, at menneskenes liv fra tidernes morgen har beroet på produktion, på den ene eller anden art af samfundsmæssige produktion, hvis forhold vi netop kalder økonomiske forhold."
14. Denne sammenhæng, som opmærksomheden her skal henledes på, er i den hidtidige sekundærlitteratur dels blevet overset og dels blevet blot overfladisk strejft. Wygodski f.eks. bemærker om Marx: "Systematisk sammenlignede han kapitalismen med såvel de førkapitalistiske formationer som med den kommende kommunistiske produktionsmåde. Denne metode gav Marx mulighed for, for det første at trænge dybere ind i det særegne ved det kapitalistiske samfund, og for det andet at afdekke dets udviklingstendenser, altså også at bevise at den socialistiske revolution er uundgåelig." Men hvorledes begrebsdannelsen er betinget af denne ikke nærmere angivne eller undersøgte "systematiske sammenligning", det går Wygodski ikke nærmere ind på. (Jvf. W. S. Wygodski: Die Geschichte einer grossen Entdeckung. Über die Entstehung des Werkes "Das Kapital" von Karl Marx. Berlin/DDR 1967, s.149 f. [W. S. Wygodski: Hvordan "Das Kapital" blev til, Rhodos studier 1974 s.166]) - Jvf. også de overvejelser Brus anfører vedrørende de "få anmærkninger fra Marx og Engels angående den fremtidige socialistiske virksomheds funktionsprincipper." De blev ifølge Brus og andre formuleret "i sammenhæng med analysen af kapitalismens bevægelseslove og i reglen med det formål at fremhæve den kapitalistiske produktionsmådes historisk forgængelige karakter. Det gælder særligt for enkelte spredte bemærkninger i Kapitalen, som opstiller en lignende forbindelse mellem socialismen og kapitalismen som mellem menneskets anatomi og abens" (jvf. videre nedenfor note 76a). Heller ikke her forfølges tanken videre. (Jvf. W. Brus: Funktionsprobleme der sozialistischen Wirtschaft. Frankfurt 1971, s.30f.)
Reichelt ser i en passus fra afsnittet om varens fetichkarakter "hvordan forestillingen om et myndigt samfund indgår i den begrebslige forarbejdning af den kapitalistiske struktur. Nok værger han sig "for at forebygge en eventuel misforståelse" straks mod den opfattelse, at Marx analyserer kapitalismen "ud fra synspunktet, hvorledes man må forestille sig den rationelle organisation af et samfund". Hvad man så end kan forestille sig ud fra dette synspunkt, affærdiger Reichelt den dertil hørende opfattelse som "en forkortet-teknicitisk interpretation". I centrum står "det specifikke ved den historiske formbestemthed" hvormed der

formodentlig menes den økonomiske formbestemtheds historisk-forbigående karakter (thi formen er ikke historiens form, men produktionsforholdenes virkeliggøren sig, økonomisk form). Reichelt anerkender kun som det socialistiske perspektivs funktion genstandens historisering - og den marxistiske teori selv, der skabes i relativeringen til det. "Det er kun det der menes, når der tales om, at det anticiperede fremtidige samfund indgår i den teoretiske gennemsyning af det nuværende samfund, og deri gentages udelukkende, hvad vi ved undersøgelsen af de økonomisk-filosofiske manuskripter har lært at kende som en fragmentarisk skildring af menneskets ikke-fremmedgjorte forhold til naturen, som nødvendigvis indgår i fremstillingen af den absolutte fordrejningsform. (Jvf. Helmut Reichel: Zur logischen Struktur des Kapitalbegriffs bei Karl Marx, Frankfurt 1970, s.145 [Kurasjeudgaven (K), København 1974 s.157] hvad fortolkningen af sammenhængen for Pariser Manuskripternes vedkommende angår jvf. s.27 og 29 f. [K s.56 og 57 f]]).

- 14a. For på forhånd at udelukke misforståelser: mens begreberne socialisme og kommunisme senere blev ladet op med vigtige forskelligartede betydningsindhold, anvendes de i det følgende udifferentieret, i overensstemmelse med kritikken af den politiske økonomis teoretiske niveau. - Sprogligt hænger hvert af disse begreber sammen med et af to begreber, som er af stor vigtighed i den følgende undersøgelse: Socialisme med samfund og kommunisme med det almene.

15. For eksempel hedder det ganske enkelt i MEW 24, side 358 [R. Bd. 2, s.462] "på grundlag af den samfundsmæssige produktion" eller "ved samfundsmæssig produktion". "Pengekapitalen falder bort ved samfundsmæssig produktion. Samfundet fordeler arbejdskraft og produktionsmidler til de forskellige produktionsgrene". - På samme måde i MEW 24, side 423 [R. Bd. 2, s.544]: "hvis produktionen var samfundsmæssig, i stedet for kapitalistisk, så ...". Hos Marx synes denne sprogbrug at stå i modsætning til en anden, og derfor kunne de følgende udredninger give anledning til misforståelser. Marx henviser jo gang på gang til kapitalismens egentlige historiske effekt, der består i inden for rammerne af de produktionsforhold, der er bestemt af privatejendommen, at have udviklet den samfundsmæssigt voksende målestok for produktionen og dermed at have udviklet den materielle basisbetingelse for socialismen som en mulighed. Men lad os huske på følgende: allerede den førkapitalistiske byttehandel sætter det arbejde, der er genstandsgjort i varen, som samfundsmæssigt arbejde, selv om det er og bliver dets umiddelbart herskende bestemmelse, at være privatarbejde. Det, det kommer an på, er klart at begribe dette modsætningsforhold, og den her foreliggende undersøgelse vil yde et bidrag hertil. Kategorien, den bestemte negation, der udvikler sig i 3. del, muliggør at man erkender den modsætning, nemlig at en og samme ting samtidig er samfundsmæssig og ikke-samfundsmæssig i sin konsekvens, set udfra muligheden for dens ophævelse og muliggør samtidig, at man bevæger sig praktisk-politisk iblandt dagligdags fremtrædelsesformer. - Her blot

soc/
kammuni-
wisme

samfund
↑
↓
ikke-samf.
(privat)

x

endnu en karakteristisk formulering - som vi går ind på i afsnittet om bestemt negation - , der behandler det samfundsmæssiges udvikling inden for det privates rammer. I konteksten drejer det sig om kapitalens akkumulation, koncentration og centralisation. Disse processers resultat bedømmer Marx på følgende måde: "Produktionen (er), ganske vist i fremmedgjort form, forvandlet til samfundsmæssig produktion i og med denne modsætnings og modsigelsens mest ekstreme form. Samfundsmæssigt arbejde og fællesskab om produktionsinstrumenterne inden for den virkelige arbejdsproces. Kapitalisterne bliver overflødiggjorte som funktionærer i den proces, der samtidigt fremskynder den samfundsmæssige produktion og dermed produktivkræfternes udvikling i samme grad, som de per procura indskrænker samfundets udnyttelsesret og pustes op som ejere af denne samfundsmæssige rigdom og som det samfundsmæssige arbejdes kommandører." (MEW 26.3 s.309). Det, der her betegnes som "fremmedgjort form" er klart nok det umiddelbart herskende, som det samfundsmæssige indhold underkaster sig og som bestemmer produktionsforholdene. Den kapitalistiske produktionsmåde forsvinder i og med den fremmedgørelses form, som det samfundsmæssige arbejdes forskellige momenter gensidigt indgår i, og som tager skikkelse af kapital." (MEW 26.3, s.308). - "Samfundsmæssig produktion", som den mest almene sigende betegnelse for socialismen, betyder den umiddelbart herskende form og den overensstemmelse med sit indhold, der i kapitalismen altid kun er middelbar.

16. Jvf. f.eks. MEW 24, s.448 [Rhodosudg. Bd. 2, s576].
"Det skal senere undersøges, hvordan dette ville foregå på en anden måde, forudsat at produktionen var fælles og ikke antog form af vareproduktion." Et andet sted taler Marx ikke om "fælles" men om "almen organisation af det samfundsmæssige arbejde" (MEW 23, s.377)[Rhodosudg. Bd.1, s. 523.]
17. Udvidelser og indskrænkning i produktionen retter sig alene "efter de samfundsmæssige behov, efter de samfundsmæssigt udviklede menneskers behov." (MEW 25, s.269)[Rh. udg. Bd. 3, s 340]
18. MEW 23, s.645. [Rh. udg. Bd. 1, s.876]
19. MEW 25, s.197. [Rh. udg. Bd. 3, s.242]
20. Det er "et samfund, hvori producenterne regulerer deres produktion efter en forud lagt plan ... ", hedder det f.ek. i MEW 25, s.271 [Rh. udg. Bd. 3, s.343]
21. Vedrørende "kollektiv erkendelse", jvf. f.eks. MEW 25, s.267 [R. Bd. 3, s.338]
22. Inden for enhver kapitalistisk virksomhed bliver sammenhængen mellem alle momenter allerede "a priori og planmæssigt frembragt". (jvf. MEW 23, s.377)[R. Bd. 1, s.523]
23. Idet sammenhængen - et andet udtryk for produktionens samfundsmæssighed - "som en lov, de" - nemlig producenterne - "kollektivt har erkendt og kollektivt behersker, ... bringer produk-

tionsprocessen under deres fælles kontrol" (MEW 25, s.267) [R. Bd. 3, s. 338] - Denne positive bestemmelse er på strukturerende måde indlagt i en karakteristik af kapitalismen på et område hvor den netop ikke er sådan. Jvf. nærmere nedenfor, Note 38.

24. Jvf. MEW 23, s.636 [R. Bd. 1, s.859]

25. Imellem kapitalisternes indbyrdes hersker "det mest fuldkomne anarki, inden for hvilket produktionens sociale sammenhæng kun gør sig gældende som overmægtig naturlov imod individuel vilkårlighed". (MEW 25, s.888)[R. Bd. 3, s.1132]

26. Således karakteriseres værdilovens funktionsmåde f.eks. i MEW 25, s.887 [R. Bd. 3, s. 1131] derved, at den sætter den samfundsmæssige ligevægt i produktionen igennem midt i dennes tilfældige svingninger." "Men de forskellige produktionssfærers stadige tendens til at komme i ligevægt virker kun som reaktion mod den stadige ophævelse af denne ligevægt" (MEW 23, s.377)[R. Bd. 1, s.522f]

27. "Den a priori og planmæssigt fulgte regel for arbejdsdelingen inden for værkstedet virker for arbejdsdelingen i samfundet kun a posteriori som indre, stum naturnødvendighed, der behersker vareproducenternes regelløse skøn og kan iagttages i markedsprisernes barometersvingninger." (MEW 23, s. 377)[R. Bd. 1, s.523]

28. Sammenlign hermed f.eks. MEW 13, side 32: "Det alment samfundsmæssige arbejde er derfor ikke en færdig forudsætning, men et tilblivende resultat." Men dette "tilblivende resultat" er samtidigt det fikspunkt, alt bevæges omkring, værdilovens indhold.

29. Jvf. f.eks. med MEW 23, s. 117 [R. Bd. 1, s. 206] hvor ethvert system af privat vareproduktion karakteriseres som en "produktionsmåde, hvor en regel kun sætter sig igennem som regelløshedens blindt virkende gennemsnitslov."

30. Ricardo forføres af denne bag efter kommende planmæssighed til umiddelbart at betragte den kapitalistiske produktion "som samfundsmæssig produktion, således at samfundet fordeler som efter en plan. ... ". (MEW 26.2, s.529) "Omvendt kunne man spørge", hvordan udligning overhovedet er mulig inden for anarkiet (sammenlign sammesteds).

31. "Varens fetich-karakter" og mange formuleringer omkring "tingsliggørelse" og "fremmedgørelse" er ikke andet end kendetegn ved funktionsmåden af en samfundsform, hvor privatinteressen umiddelbart hersker. "Privat", et andet negativt struktureret begreb, der står for "ikke-samfundsmæssigt", og som betegner planløshedens side, hvor "samfundsmæssig" betegner planmæssigheden. - En tidlig formulering af denne modsætning, således som den reflekteres i den borgerlige nationaløkonomi, findes i de "Økonomisk-filosofiske manuskripter" fra 1844: "Arbejdsdeling og vareudveksling er de to fænomener, i forbindelse med hvilke nationaløkonomen pukker på sin videnskabs samfundsmæs-

sighed, samtidig med at han i samme åndedrag bevidstløst udtrykker sin videnskabs modsigelser, nemlig samfundets grundlæggelse på den ikke-samfundsmæssige særinteresse. (MEW, supplerings bind, 1. del [Marx] side 562). - Funktionsmåden i det, som jeg her har kaldt planløs plan, begribes netop i værdiloven, som er et af de vigtigste resultater inden for kritikken af den politiske økonomi og som består i "at gøre det klart, at der hersker orden og ikke det rene kaos i et varedproducerende samfund, selv om centraliserede og koordinerede beslutninger mangler. Ingen beslutter, hvordan den produktive anstrengelse skal styres, hvor meget der skal produceres af de forskellige varearter, men problemet bliver løst, og det ikke kun på en rent vilkårlig og uigennemskuelig måde. Værdilovens funktion ligger i at give forklaringen på, hvordan dette sker ...". (Sammenlign Paul M. Sweezy: Theorie der kapitalistischen Entwicklung, Köln 1959, s.40).

32. Således kan Marx med en fordrejning af den korsfæstedes ord kendetegnede varedproducerernes samfundsmæssige praksis, som, formidlet gennem deres varers bytteforhold, virkeliggøre deres egne samfundsmæssige forhold, idet varedproducererne tværs igennem deres produkters "saglige hylstre" sætter deres deri nedlagte arbejde lige. "De ved det ikke, men de gør det". MEW 23, s.88 [R. Bd. 1, s. 173]
33. Jvf. MEW 24, s.173 [R. Bd. 2, s.221]
"... fordi intet sker efter en plan i samfundsmålestok, men afhænger af de uendeligt forskellige omstændigheder, midler osv., hvormed den enkelte kapitalist opererer. Heraf opstår der stor ødslen med produktivkræfterne." - "til dels til skade for arbejdskraften".
34. F.eks. i MEW, s.828 [R. Bd. 3, s.1056] taler Marx om at menneskene under kapitalismen bliver behersket af deres stofskifte med naturen "som af en blind magt".
35. Jvf. f.eks. MEW 23, s.59 [R. Bd. 1, s.139f]
"De forskellige proportioner, i hvilke forskellige slags arbejder reduceres til simpelt arbejde som måleenhed for dem, fastsættes gennem en samfundsmæssig proces bag ryggen af producerne og forekommer dem derfor at være givet ved sædvanen". "naturgroethed" er et andet modbegreb til den bevidste, umiddelbare samfundsmæssige praksis. Jvf. f.eks. MEW 23, s. 121 [R. Bd. 1, s.210] hvor der redegøres for den vanskelighed, som resulterer af, at den private varedproducerer kun kan afhænde sit arbejde "i samfundsmæssig nyttig form", og at hans arbejde derfor må "hævde sig som led i den samfundsmæssige arbejdsdeling". Men arbejdsdelingen er en naturgroet produktionsorganisme, hvis tråde blev vævet bag ryggen af varedproducerne og stadig væves videre."
36. "Hvis vi forestiller os samfundet ikke som kapitalistisk, men som kommunistisk, Sagen reduceres simpelthen til, at samfundet på forhånd må beregne I det kapitalistiske samfund derimod, hvor den samfundsmæssige forstand altid først gør sig gældende post festum, kan og må der på denne måde bestandig indtræde store forstyrrelser ... ". (MEW 24,

s.316 f)[R. Bd. 2, s.409].

37. Jvf. f.eks. MEW 24, s.317 [R. Bd. 2, s.409?, cit. ovenfor i note 36.
38. MEW 25, s.267 [R. Bd. 3, s. 338].
39. G.W.F. Hegel: Wissenschaft der Logik. Erster Teil (udg.) G. Lasson, Meiner Verlag, Leipzig 1951 s.100.
40. MEW 32, s.180 f.
41. Ibid. s.181.
42. Dels som former for praktisk engageret anskuelse, dels som "Forekommer - den og den - at være" (tingen x forekommer den samfundsmæssigt som A bestemte person at være x_A men derimod den samfundsmæssigt som B bestemte at være x_B).
43. Sammenlign hermed f.eks. Rudolf Herrnstadt: Die Entdeckung der Klassen, Berlin 1965, s.11f. - I ständersamfundet har hver klasse sin egen retslige status; i det borgerlige samfund er klasserne derimod "i det mindste i princippet" juridisk ligeberettigede. Formelt står alle retslige standpunkter åbne for ethvert individ. Sammenlign hermed W.I. Lenin, Das Agrarprogramm der russischen Sozialdemokratie, Werke Bind 6, Berlin 1956, s.103, anmærkningen.
44. MEW 26, 1, s.368 f.
45. Jvf. f.eks. MEW 26.1, s.122 f.
46. Bestemmelserne produktiv/uproduktiv er altså - som andre tilsvarende bestemmelser - "ikke taget fra den materielle bestemmelse af arbejdet ... , men fra den bestemte samfundsmæssige form, det samfundsmæssige produktionsforhold, i hvilket det virkeliggør sig" (MEW 26.1, s.127). - Det er altså ikke kun sådan, at man ikke kan erkende disse begrebsbestemmelser i de konkrete arbejder og de nyttige arbejdsprodukter, men det samme arbejde og det samme produkt kan, set ud fra forskellige standpunkter få helt forskellige bestemmelser. "Selvsamme arbejde kan være produktivt, når jeg køber det som kapitalist, som producent, for at værdiforøge det, og uproduktivt, når jeg køber arbejdet som konsument, som den der giver revenue ud, for så at fortære arbejdets brugsværdi ... ". (MEW 26.1, s. 135). "F.eks. er kokkene og tjenerne i et offentligt hotel produktive arbejdere, i det omfang deres arbejde forvandles til kapital for ejeren ... men faktisk er også de samme personer for mig, for konsumenten, uproduktive arbejdere i hotellet." (MEW 26.1, s.129). (Sammenlign også MEW 26.1, s.381). - Det, at en tings formbestemthed ikke kun afhænger af det bestemte standpunkt, men at den producerende virksomheds formbestemthed også gør det, oplader på skøbnsvanger vis kategorien "bestemmelse" for arbejderne, i overensstemmelse med den sproglige dobbeltbetydning. Således kan Marx hos Ricardo som bevis for dennes klarsynethed specielt fremhæve:

(s.12)
dobbelt-
bestemt-
hed

UB

" ... han deler ikke mere Smiths forkærlighed for og illusion om det produktive arbejde. Dette at være en produktiv arbejder er en arbejder, der producerer fremmed rigdom. Kun som et sådant produktionsinstrument for fremmed rigdom, har hans eksistens mening." (MEW 26.1, s.196). - Først idet arbejderne gør deres klassestandpunkt gældende - hvordan de gør det, afhænger af rækkevidden og magtforholdene -, er de i stand til at bestemme meningen med deres eksistens på den anden side.

47. MEW 26.1, s.122.

48. Ibid.

49. MEW 25, s.34 [Rh. udg. Bd. 3, s. 38].

50. MEW 23, s. 415 [R. Bd. 1, s.573].

51. MEW, 26 III, s.253. - Marx forholder sig hermed til Ricardos kapitel om "værdi og rigdom og deres forskelligartede egen-skaber". Idet ikke mængden af værdi - som jo kun er det tal-mæssige udtryk for det forbrugte arbejde - men mængden af brugsværdier eller mere præcist: "at så mange values in use som muligt skabes af så lidt value som muligt", er kriteriet på samfundsmæssig rigdom, reducerer rigdommen sig også her i sidste ende til fri tid. I det kapitalistiske klassesamfunds terminologi betyder dette den fri tids rigdomskriterium logisk nok "at de samfundsklasser, hvis tid kun delvis eller slet ikke er absorberede i den materielle produktion, selv om de nyder dens frugter, bør være så talrige som muligt i forhold til de klasser, hvis tid helt og holdent er absorberet i den materielle produktion ..." (samme steds).

52. Jvf. hertil, udover de berømte perspektiverende ytringer om forholdet mellem "Frihedens rige" og "Nødvendighedens rige" (MEW 25, s.828)[R. Bd. 3, s. 1055], også Marx's udsagn om arbejdsøkonomi og ikke mindst om den antagonistiske form, hvori disse mål virkeliggør sig i kapitalismen som resultat af vær-dilovens virke.

53. MEW 25, s.53 [R. Bd. 3, s. 55].

54. Opdagelsen af det, Marx kalder "den indre sammenhæng mellem de økonomiske kategorier eller det borgerlige økonomiske systems skjulte opbygning, udgør Adam Smith's "esoteriske" side (jvf. f.eks. MEW 26.2, s.162f).

55. MEW 24, s.218 [R. Bd. 2, s.280].

56. Jvf. hertil MEW 24, s. 218-224 [R. Bd. 2, s.280-287].

57. Ikke kun derved, at teoretikerne fra enhver fraktion inden for bourgeoisiet kritiserer alle andre fraktioners positioner, der måtte stå i vejen for deres egen fraktions interesser, men, i en vis udstrækning, også igennem den teoretiske ydelse at fremstille begrebsmæssige sammenhænge, som står i umiddelbar modsætning til fremtrædelsesformer og praktisk en-

gagerede opfattelser. Marx kan derfor hos Ricardo ligefrem tale om en "kritik af den hidtidige politiske økonomi". Tekststedet kaster lys over Marx's begreb om kritikken af den politiske økonomi og må derfor på dette sted citeres temmelig udførligt: "Hele det Ricardoske værk er altså indeholdt i hans to første kapitler. I disse konfronteres de udviklede borgerlige produktionsforhold, altså også den politiske økonomis udviklede kategorier, med deres princip, værdibestemmelsen, og der aflægges regnskab for, hvorvidt de stemmer direkte overens med den eller hvordan det forholder sig med de tilsyneladende afvigelser, som de bringer ind i varernes værdiforhold. De indeholder hele hans kritik af den hidtidige politiske økonomi ... og fører gennem denne kritik samtidigt til nogle helt nye og overraskende resultater. Heraf kommer den store teoretiske nydelse, som disse første to kapitler giver, idet de i komprimeret form bliver en fuldendt kritik af det gamle, der er gået for meget i bredden og har fortabt sig, og idet de fremstiller hele den borgerlige økonomiske system som værende underkastet en grundlæggende lov, som uddrager quintessensen af fremtrædelsesformernes spredthed og mangfoldighed." (MEW 26.2, s.166).

- Linitiblog.*
58. MEW 23, s.790 [R. Bd. 1, s. 1059].
 59. MEW 23, s.791 [R. Bd. 1, s. 1061].
 60. Hvor de produktionsmidler, som skulle fungere som kapital, ikke træffer på ikke-besiddere af sådanne, kan de heller ikke fungere som kapital. Slutkapitlet i Kapitalens første bind har den funktion per contrast at vise at "Kapital" ikke er andet end resultatet af et klasseforhold mellem besiddende og ikke-besiddende (25. kap. "Den moderne koloniseringsteori". MEW 23, s.792f [R. Bd. 1, s. 1063 f].
 61. MEW 23, s.790 [R. Bd. 1, s. 1060].
 62. sammesteds.
 63. MEW 23, s.791 [R. Bd. 1, s. 1061].
 64. Det er dens af profitmekanismen styrede virksomhed, der sætter loven om gennemsnitsprofitratens tendensielle fald igang og dermed en mekanisme af anden grad, der angriber dens indre drivfjeder. Sammenlign hermed MEW 25, 3. afsnit. [R. Bd. 3, s. 281-351].
 65. Mere præcist: "den moderne overproduktions grundlag lægges på den ene side i produktivkræfternes ubetingede udvikling og derfor i masseproduktionen på basis af den producentmasse, der er indfanget i afhængighed af livsfornødenheder og på den anden side i den skranke, som kapitalisternes profit sætter." (MEW 26.2 s.529).

66. MEW 25, s.269 f. [R. Bd. 3, s.341].
67. MEW 25, s.260 [R. Bd. 3, s.329].
68. MEW 25, s.274 [R. Bd. 3, s.347].
69. Karl Marx: Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie (Rohentwurf). Dietz Verlag, Berlin 1953, s.365 [M. Bd. 2, s.340].
70. MEW 26.3, s.309.
71. MEW 23 s.526 [R. Bd. 1, s.715].
72. MEW 23, s.791[R. Bd. 1, s.1061].
73. Jvf. MEW 23, s.791 [R. Bd. 1, s.1061].
74. MEW 26.3, s.257.
75. Sammesteds.

76. Jvf. hertil Grundrisse, s.715f [M. Bd. 3, s.655].
 Der er her tale om den i kapitalforholdet indeholdte grundlæggende fordeling mellem subjekt og objekt. Udviklingen af produktivkræfterne fremtræder derfor "fra kapitalens standpunkt således, ikke at det ene moment i den samfundsmæssige aktivitet - det genstandsmæssige arbejde - bliver til det stadig mere kraftfulde legeme for det andet moment, det subjektive, levende arbejde, men at - og dette er vigtigt for lønarbejdet - arbejdets objektive betingelse antager en stadig mere kolossal selvstændighed ... over for det levende arbejde og at den samfundsmæssige rigdom træder op imod arbejdet i stadig mere voldelige portioner som fremmed og beherskende magt. ... Men denne fordrejelsesproces er åbenbart en blot historisk nødvendighed, blot ud fra et bestemt historisk udgangspunkt, eller basis, en nødvendighed for produktivkræfternes udvikling, men på ingen måde en absolut nødvendighed for produktionen; snarere en forsvindende nødvendighed og resultatet (det immanente) mål for denne proces er at ophæve såvel denne basis som denne form for processen."

76a. I indledningen til Grundrisse taler Marx om, at den borgerlige økonomi leverer "nøglen til den antikke". At forstå en [samfunds] formation ved hjælp af denne nøgle vil ikke sige at identificere den med den. Marx ser også den borgelige økonomis funktion som nøgle for forståelsen af den før-borgerlige indskrænket ved at "det borgerlige samfund selv blot er en modsætningsfyldt udviklingsform". Hvor meget mere egnet må da den højere, ikke længere modsætningsfyldte formation være, i hvilken "blotte antydninger" virkelig fuldent "har udviklet sig til udbyggede betydninger". Hvad Marx siger om det borgerlige samfunds samfundsvidenskabelige nøglefunktion, idet han tager en analogi fra den biologiske evolution til hjælp, gælder efter min mening først uden indskrænkning om det socialistiske samfund: "Mennesket anatomi indeholder

en nøgle til abens anatomi. Antydningerne om det højere hos de laverestående dyrearter kan derimod kun forstås, efter at det højere selv allerede er bekendt. (Grundrisse s26)[M. Bd. 1, s. 25]. Her lader det sig gøre at knytte an for en historisk teori om erkendelsen, der omend historisk, er baseret på et bæredygtigt grundlag i stedet for at forfalde i en grundlagsløs relativisme. En videreførende bemærkning af Marx kan findes i Kapitalen (Kapitel 1.4): "Den form, som den sociale livsproces, dvs. den materielle produktionsproces antager, afkaster ikke sit mystiske tågesløv, før den som produkt af frit associerede mennesker står under disses bevidste planmæssige kontrol. Dette kræver imidlertid en materiel basis for samfundet eller en række materielle eksistensbetingelser, som selv atter er det naturligt opståede produkt af en lang og kvalfuld udviklingshistorie." (MEW 23, s.93)[R. Bd. 1, s. 180-81]. Den borgerlige teori opfattet i formler "som tydeligt nok hører til en samfundsformation, hvor produktionsprocessen behersker menneskene, mennesket derimod endnu ikke produktionsprocessen ... " (MEW 23, s.95 min fremhævelse [R. Bd. 1, s. 182]. - Ud fra det, som endnu ikke fandtes, men som voksede frem i det borgerlige samfunds skød, blev kapitalismen gennemskuelig.

77. F.eks. MEW 26.3, s. 261.

78. MEW 26.3, s. 261.

79. Den gør langtfra dette blot i kraft af den ideologiske automatisme, det nødvendige skin af fetichistisk art, som klæber til varerne. Med et stadigt voksende opbud af positive og negative sanktioner bliver den samfundsvidenskabelige erkendelse og fremfor alt dens almenførelse modarbejdet fuldt bevidst. Forholdsreglerne spænder fra korruption og omfattende indsættelse af årsarbejdere, der er til købs, over manipulation af også den videnskabelige offentlighed og over institutionel og personale-politisk styring af den akademiske videnskab til fysisk likvidation som f.eks. Rudolf Hilferding på trods af hans besværgende bekendelse til den rene videnskab blev offer for.

80. (Thomas Hodgskin): Labour defended against the Claim of Capital; or the Unproductiveness of Capital proved. By a Labourer, London 1825, s.17. (genudgivet af The Hammersmith Bookshop, London 1964), citeret i anm. MEW 26.3, s. 263.

81. MEW 23, s. 522 [R. Bd. 1, s. 749].

81a. Selvfølgelig kan udbytningens overfladiske modsætning heller ikke almenføres, som følgende annonce fra "Tagesspiegel" beviser: "Dame, der har mere glæde ved at give end at tage, søger partner af samme slags".

82. Jvf. MEW 26.1, s. 197, hvor Marx citerer Vergils epigrammer.

83. MEW 23, s. 618, [R. Bd. 1, s. 836].

84. MEW 23, s. 168, [R. Bd. 1, s. 266].
85. For Wygodski er indsigt i den kapitalistiske produktionsmådes forbigående nødvendighed "en af de vigtigste erkendelser den Marx'ske økonomiske teori formidler". Også Engels fremhæver i sin anmeldelse af Kapitalens første bind specielt dette aspekt (MEW 16, s. 216 og 227). Sammenlign hermed Wygodski: *Die Geschichte einer grossen Entdeckung*, s. 132 [R. udg. s. 147]. - På samme måde som Marx med sin indsigt i kapitalismens forbigående nødvendighed vurderede samtiden ud fra anticipationen, på samme måde kan det socialistiske samfund idag se tilbage på faser for kapitalistisk udvikling og acceptere dem som betingelser, der ligger i fortiden, og betingelser for sig selv. "Netop den samfundsmæssiggørelsesproces, der oprindeligt først var knyttet til den moderne maskinelle storproduktion, satte den ensartede centrale styring af den arbejdsdelte og samtidig højt koncentrerede samfundsmæssige reproduktionsproces på dagsordenen, en dagsorden der er opfyldt med den socialistiske revolution og den socialistiske ejendom", (Politische Ökonomie des Sozialismus und ihre Anwendung in der DDR. Dietz Verlag, Berlin 1969, s.204).
86. Hvis det her udviklede er rigtigt, har det konsekvenser for teori og praksis. Heraf følger ikke mindst synspunkter på en didaktik for kritikken af den politiske økonomi. Det gælder om at tilegne sig den med henblik på at anvende den. Hverken et eller andet vagt og ubekvemt Nej eller det abstrakt-totale Nej, der tumler med forestillinger om et helt andet har ret beset holdepunkter i Karl Marx's Kapitalen. Hans position er den bestemte negations position. Den materialistiske dialektik er "en pestilens og vederstyggelighed for borgerskabet og dets doktrinære ordførere, fordi den i sin positive forståelse af det bestående tillige rummer forståelsen af dets negation". (MEW 23, s.28)[R. Bd. 1, s. 106]. - Det er netop den Marx'ske metodes kritiske og revolutionære karakter, der lader negationen være baseret i det positive. Det synes mig derfor helt meningsløst, at udstrække dette moment på bekostning af alle andre og at vende op og ned på det i en sådan grad, at den bestemte negations position i modsætning til den "rene" negations diverse positioner erklæres for at være konservativ. Sammenlign hermed Martin Puder: "Marx- und Engels als konservative Denker", i: Neue deutsche Hefte nr. 1/1972.

Mogens Pahuus

OM DET NORMATIVE GRUNDLAG FOR
MARXISTISK HUMANVIDENSKAB.

I artiklen "Standpunkt og socialistisk perspektiv i kritikken af den politiske økonomi" 1) redegør Haug for Marx' stillingtagen til spørgsmålet om et normativt eller værdimæssigt grundlag for historisk/økonomisk/sociologisk forskning, af den karakter han selv har foretaget i kritikken af den politiske økonomi. Det er Haugs opfattelse, at Marx udforsker og danner teorier om det kapitalistiske samfund ud fra et socialistisk perspektiv, der er baseret på et standpunkt, som giver sig af selve den kapitalistiske produktionsmåde som dennes bestemte negation, en negation som hævder det almene, det almengørelsesduelige. Det er vigtigt at fastholde, at Marx' standpunkt fastlægges gennem to bestemmelser:

a / på den ene side drejer det sig altså om et standpunkt som udgør den bestemte negation af den kapitalistiske produktionsmåde, et standpunkt der så at sige er indgraveret i den kapitalistiske produktionsmåde. I og med at produktivkræfterne bliver stadig mere socialiserede eller samfundsmæssiggjorte, kommer de i stadig skarpere konflikt med produktionsforholdene (den private ejendomsret og den private tilegnelse af produktionsresultatet) og selve denne spænding peger direkte på sin negation.

b / På den anden side fastholdes det, at dette standpunkt er et blandt flere mulige. Netop samfundets klassekarakter indebærer, at flere standpunkter er mulige og virksomme i samfundet. Men det so-

cialistiske standpunkt udmærker sig da ved at være almengørelsesdueligt. "Marx' kritik --- stiller sig konstant på det almenes standpunkt i hvert fald på det, der tåler at blive almengjort's standpunkt" (s.183). "Den siger ja til almengørelsen som proces og vurderer dermed privatinteressen" (s.185).

Hvordan præciseres eller indholdbestemmes nu det socialistiske perspektiv. Hos Haug bestemmes det ikke mere detaljeret end som "Tanken om den fælles, bevidste, fornuftige besørgelse af det livsnødvendige" (s.156) - altså som "almen samfundsform" (s.151).

Jeg vil imidlertid mene, at dette er en for generel og for vag bestemmelse af det socialistiske perspektiv, som Marx beskriver kapitalismen på baggrund af.

Ole Thyssen retter i sin disputats Utopisk dialektik 2) en lignende kritik mod Haug, når han skriver, at den integrerede utopi, som ligger bagved Haugs kritik af vareæstetikken (den integrerede utopi står i modsætning til den klassiske utopi, idet en integreret utopi betegner en utopi, som ikke illusorisk bryder med samtiden, men som indgår i samfundsprocessen, som altså er en forestilling som på samme tid henviser til, hvad der empirisk er muligt og hvad der normativt er ønskeligt) faktisk kun karakteriseres eller skitseres "i almene og indforståede vendinger" (s.183).

Der ligger efter min mening noget ganske specifikt i det Marx' ske perspektiv. Den centrale tanke er idealet om myndighed, dog ikke et individualistisk borgerligt begreb om myndighed, men myndighed forstået som dette at et kollektiv af personer behersker deres fælles tilværelse via en tvangfri meningsudveksling, viljesdannelse og beslutningstagen. (Et kollektiv af frit associerede individer). Dette myndighedsideal kan også karakteriseres som idealet om et fuldstændigt gennemsigtigt samfund, dvs. et samfund som ikke bygger på mekanismer eller indeholder utilsigtede konsekvenser, som binder individerne eller indebærer en modvirkning af deres intentioner. Et sådant ideal vil endelig

dybt utopi

det specifikke: myndighedsideal

myndighed er struktur

kunne beskrives som overvindelse af menneskets splittethed i rollerne som l'homme, økonomisk handlende væsen og politisk statsborger (et tema som er særdeles centralt i ungdomsskrifterne, jævnfør Löwith: Marx und Weber) 3). Idealet rummer endnu et element, nemlig det græske ideal om det alsidigt virkende individ, det individ som udfolder alle sine væsenskræfter og anlæg (igen en tanke som er klart udviklet i ungdomsskrifterne, men som også ligger bag ved det senere videnskabelige arbejde).

Af denne beskrivelse af det marx'ske, socialistiske perspektiv fremgår det, mener jeg, at det ikke simpelthen kan aflæses i den kapitalistiske produktionsmåde som dennes bestemte negation, men at det repræsenterer en genuin, skabende, normativ tænkning. Hermed mener jeg ikke at have påstået, at Marx udfolder en frit i luften svævende åndelig aktivitet, at have postuleret en frigjort subjektivisme og voluntarisme. Jeg mener, at Marx udvikler dette normative eller værdimæssige perspektiv på basis af et engagement i og en deltagelse i den faktiske sociale arbejderbevægelse. Men bevægelsen erhverver ikke sit standpunkt fra den kapitalistiske produktionsmådes modsigelse af sig selv, men gennem en overvejelse som også rummer elementer af værdimæssige overvejelser, foretaget af enkeltpersoner som blandt andre Marx. Andre værdiperspektiver var faktisk - og er faktisk - mulige og virkeliggjorte i arbejderbevægelsen. Jeg mener nu, at en anerkendelse af at det Marx'ske værdiperspektiv også rummer genuin værdimæssig overvejelse og stillingtagen ikke diffamerer Marx' videnskabelighed. Jeg mener nemlig man må give Weber ret i, at al kulturvidenskab må være, hvad Weber kalder wertbezogen. Jeg vil slet ikke påstå, at Marx' og Webers generelle metodologi er identisk. Der er faktisk mange forskelle. Jeg vil blot pege på dette enkle forhold, at de ser ud til at være enige om, at det er en forudsætning for at kunne bedrive "kulturforskning", at man starter sin undersøgelse ledet i en interesse i at forstå de forhold, der har en negativ eller en positiv årsagsmæssig betydning for bestemte idealer eller værdier, som man finder vigtige i vor nutidige situation. Men et par

af denne må
hales af gen-

partisk tænkning

kvalitet af idealer

citater fra Webers centrale artikel i denne sammenhæng Die Objektivität sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis 4): "Diejenigen Phänomene, die uns als Kulturererscheinungen interessieren, leiten regelmässig diese unsere Interesse/ihre Kulturbedeutung - aus sehr verschiedenen Wertideen ab, zu denen wir sie in Beziehung setzen können"

"Die empirische Wirklichkeit ist für uns 'Kultur', weil und sofern wir sie mit Wertideen in Beziehung setzen, sie umfasst diejenigen Bestandteile der Wirklichkeit, welche durch solche Beziehung für uns bedeutsam werden, und nur diese" (s.175)

Denne tese om kulturforskningens værdirelaterethed er blevet kritiseret af Runciman 5). Runcimans hovedindvending er, at Weber ikke gør sig klart, at værdirelateringen udelukkende retteligt betegner det forhold, at man altid må gå ud fra - f.eks. observere ud fra eller indsamle data ud fra - bestemte teoretiske forventninger (hvilket iøvrigt alle kritikere af den simple induktivisme er enige om). Jeg mener imidlertid ikke, at Weber bør nøjes med at mene dette med "værdirelatering".

Jeg mener man kan sige, at en orientering efter idealer, som er vigtige for os idag, er forudsætningen for at kunne formulere eller danne sig teoretiske forventninger.

Jeg tror, at marxister ofte forestiller sig, at denne tese om forskningens værdirelatering overflødiggøres og falsificeres i og med at man - som marxist - har den opfattelse, at det kapitalistiske samfund er underkastet et organisationsprincip (for at bruge Habermas' terminologi fra Legitimationsproblemer i senkapitalismen), 6) dvs. væsensforhold. Dette mener jeg er en misforståelse. En afdækning af væsensforholdene vil altid indebære en bestemmelse af genstandsområdet, en begrebsdannelse som vil blive foretaget ud fra et bestemt værdiperspektiv. Det er ganske vist muligt at forsøge at afdække det samfundsmæssige som noget blot og bart naturgivet, hvor man forsøger at afdække invariante lovmæssigheder. Men som påvist af Habermas vil en sådan samfundsforskning være drevet af en beherskende eller teknisk erkendelsesinteresse. Den vil resultere i en

men angangen → det ahnere med genstanden

magtviden, som faktisk ikke er i overensstemmelse med samfundets dobbeltnatur. I samme øjeblik samfundsforskningen lader sig lede af en forstående eller en frigørende erkendelsesinteresse, mener jeg også, at der vil være tale om værdirelatering, en relatering i forhold til forestillinger om det gode liv. Som bekendt tilslutter Habermas sig - hvad angår de forstående videnskaber - Gadammers tese, om at vi nødvendigvis forstår fra vore egne "fordomme". Denne frigørende eller den emancipatoriske erkendelsesinteresse er i sig selv en form for værdirelatering. Men igen vil jeg betone, at den altid vil være mere indholdsmæssigt bestemt.

[Habermas' teori om de quasi-transcendentale erkendelsesinteresser er en særlig udformning af værdirelateringstesen. Den siger, at vi har forskellige typer af viden og videnskab, som er bestemt af værdier eller interesser, som har en egen nødvendighed eller objektivitet. Det er for mig ingen tvivl om, at der her er tale om nødvendige interesser eller værdier, som faktisk gør sig gældende i videnskaberne. Blot må det siges, at den tekniske erkendelsesinteresse, jo altid konkret vil være yderligere formet af bestemte teknisk/videnskabelige problemer. Også den forstående erkendelsesinteresse vil være konkret udformet som en interesse i at forstå ting, der umiddelbart eller særdeles afledt og indirekte er af betydning for os i dag, i relation til vor egen livsforståelse og livsorientering. Endelig vil også den frigørende erkendelsesinteresse, kunne antage forskellig konkret form (smlgn. her hvad der bliver sagt om forskellen mellem Weber og Marx på næste side.)]

Sammenligner man den marx'ske værdirelaterethed med den weber'ske vil man se, at begge på et vist niveau kan karakteriseres som betoningen af myndighed, frihed eller frigørelse. Alligevel repræsenterer de nok så forskellige idealer om det gode liv eller om frihed og myndighed. Vi har set på den marx'ske eksplikation af værdiperspektivet. Det weber'ske værdiperspektiv kan beskrives med følgende citat fra Abramowski 7) som her i sin sammenstilling af Weber og Marx følger Löwith: "Die Wertposition, von der aus Max Weber den abendländischen Prozess der Rationalisierung beurteilt, ist die Freiheit des auf sich selbst gestellten Individuums, der "verantwortungsetisch" handelnden Persönlichkeit".

Denne forskellige udformning af emancipationsværdiperspektivet har da også konsekvenser for henholdsvis Marx' og Webers begrebsdannelse. For Weber bliver den totalitet det gælder om at begribe "den vesterlandske rationaliseringsproces". Nu er det imidlertid også klart, at hvis man hævder det realistiske eller materialistiske standpunkt, at det kapitalistiske samfund (og andre samfund) er underkastet væsensforhold og "almene bevægelseslove", ja, da må man også forudsætte, at forskere med en forskellig værdirelatering (som for eksempel Marx og Weber) må komme frem til en afdækning af disse væsensforhold, for så vidt som deres forskning har gyldighed. Dette vil man da også se er tilfældet i Marx' og Webers tilfælde. For begge er det det moderne samfunds kapitalistiske forfatning, der udgør det moderne menneskes skæbne (som Löwith udtrykte det).

E: Værdirelateringstesen forstået på denne formale måde mener jeg som sagt er gyldig. Jeg har ikke dermed sagt, at de værdier, som man står i relation til, er "die geltenden Wertideen" (Richerts position) eller principielt ubeviselige og subjektive værdier (måske Webers position - i al fald i følge Hans Henrik Brun)8). Jeg mener selv, at disse værdier altid vil have rod i den samfundsmæssige situation og dens udviklingsmuligheder - i relation til forskellige klasser - men jeg mener også, at det er muligt at argumentere for og imod værdier eller normer. De er wahrheitsfähig, som Habermas siger.

Hævder man den materialistiske tese om det kapitalistiske samfunds væsensforhold under afvisning af nødvendigheden af værdirelateringen i humanistisk forskning, kommer man til at fortolke tesen om væsensforholdene i en ganske særegen version. Denne position kan illustreres af den type massekommunikationsforskning, som Lars Qvortrup har givet et ganske illustrativt eksempel på i sin bog Danmarks Radio og arbejdskampen. 9)

Qvortrup har det videnskabsteoretiske grundstandpunkt, at "Samfundets helhed er en ting, et væsen", udtrykt lidt mere konkret, " at den samfundsmæssige overdeterminator er den tvang til skabelse af værdi og merværdi, som realiseres gennem klassemodsætningen, lønarbejde-kapital" (s. 115). Han fortolker selv denne opfattelse således, at den står i modsætning til en formulering (hentet fra Piaget) om, at samfundets helhed er et system af relationer. Qvortrup hævder altså et markant objektivistisk standpunkt. Netop fordi han gør dette, kommer hans forestillinger om humanvidenskab til at udgøre en ret så simpel afledningsteori. Fra kritikken af den politiske økonomi (opfattet kapitallogisk) afledes bevidsthedsteorien og kriseteorien, og statsteorien afledes fra bevidsthedsteorien og kritikken af den politiske økonomi i forening. Fra bevidsthedsteori og statsteori afledes så igen omridsene af en teori om den specifikke, statslige institution, det offentligt retslige medie (Danmarks Radio). Det er ganske interessant at se, at selv om Qvortrup kritiserer forskellige statsafledningsforsøg (bl.a. Altvaters) for at være teorier, der enten opererer med en "forudsat kapitaladekvat funktion" eller teorier som postulerer en styrende hånd - idet han i stedet for sådanne forsøg selv udvikler en teori om statsinterventionisme, hvori socialdemokratiets udvikling spiller en afgørende rolle - så bibeholdes dog den simple afledningsteori: socialdemokratismen lader sig nemlig aflede af to ting i forening: dels samfundsmæssiggørelsen af lønarbejdet med de krav der udvikler sig i tilknytning hertil, dels reformismen som defineres som den handling der er bestemt af den fetichismebevidsthed og revenubevidsthed, der direkte kan afledes af kritikken af den politiske økonomi.

- blanchenays marxisme uden
det normative/værdimæssige = decisionisme

41

Qvortrups eksempel viser, at hævder man en ekstremt objektivistisk udgave af tesen om væsensforholdene, vil det ikke være nødvendigt at operere med nogen værdirelatering i humanistisk forskning. Men Qvortrups eksempel demonstrerer også, at denne forskningsstrategi ikke er særlig overbevisende. Man kan ikke forklare alt statsligt og offentligt ved en statsudledning fra vareproduktionen som sådan eller kapitalforholdet som sådan. Det betones også af Frans Mortensen, der hævder, at der må foretages en statsudledning på alle niveauer, også på klassekampens niveau. 10). Og det er klart, at Frans Mortensen her ikke mener, at positionerne i klassekampen - f.eks. partierne - kan afledes direkte af kritikken af den politiske økonomi og bevidsthedsteorien. Teoridannelser om klassekampen må være historisk specifikke teorier, og de må suppleres med lige så historisk specifikke teorier om de institutioner, hvori den kulturelle og ideologiske klassekamp udspiller sig (jævnfør offentlighedsteorien og teorien om de ideologiske statsapparater, således som den sidste teori er videreudviklet af bl.a. Poulantzas. 11)

→ Qvortrup er et eksempel på en udpræget objektivistisk marxistisk position. Men også den type marxisme, der kritiserer den objektivistiske opfattelse, og som hævder nødvendigheden af at inddrage det aktive element, klassekampen, ender - for så vidt som man ikke anerkender den normative eller værdimæssige problematik - i en ganske problematisk position, nemlig decisionismen. Et godt eksempel herpå finder man i Frans Mortensens artikel 12). Frans Mortensen kritiserer i denne artikel de ideologikritiske analyser af massemedieprodukter, som hans egen 22-Radioavisen 13) også er et eksempel på. Frans Mortensen skriver om denne type massekommunikationsforskning, at "kritikken var på forhånd opstillet som en dialogsituation med borgerskabet" (s.81). "Man kritiserer således ikke i alliance med en bestemt klasse, men præsenterer sig selv som repræsentanter for den almene fornuft, der henvender sig til den abstrakte offentlighed" (s. 109). Han vender sig imod det videnskabelighedsideal, der lå til grund for denne type forskning, iflg. hvilket kun den fremstilling er videnskabelig "der er kemisk rensset for enhver personlig eller klasse-mæssig tilkendegivelse". Over for denne type massekommunikationsforskning hævder han kravet om en konkret sprogvidenskab: " En sprogvidenskab der derfor vil være konkret

altsamtl
felles?

↓

høj:
værdi
mæssig

stille sig på arbejderklassens standpunkt

der vil forstå den abstrakte sprogvidenskab og som vil videreudvikle den, må derfor stille sig på arbejderklassens grundlag. Enhver anden kritik af den abstrakte sprogvidenskab vil selv blive abstrakt og vil derfor udtrykke den borgerlige ideologi, som man forsøger at bekæmpe" (s. 112). Og videre: " Det der mangler, er at forfatteren, dvs. de humanistiske akademikere, træder ud af deres rolle i samfundets cirkulation og bevidst indtager arbejderklassens standpunkt, som er det eneste sted, hvorfra der kan føres en videnskabelig kritik imod de umenneskelige samfundsforhold. En kritik der vel at mærke ikke falder efter den videnskabelige analyse, og som ikke foretages i moralske kategorier, men en kritik der består i, at man udvikler sit objekts produktion og logik, og derigennem viser dets begrænsninger" (s. 127).

Hvad der her sker hos Frans Mortensen er dette, at en kritik som i første omgang rettes imod aspekter af den borgerlige offentligheds idealer i anden omgang også rettes mod den form for videnskabelig offentlighed, der konstitueres af de samme idealer der konstituerer den borgerlige offentlighed. I denne situation står kun decisionismen tilbage som acceptabelt standpunkt for den marxistiske humanvidenskabsmand, idet ethvert normativt grundlag afskrives som ideologisk.

nutidens uopdelende værdier

III

En forskers værdirelatering kan være identisk med en given gruppes eller klasses interessebestemte værdiorientering. Marx' værdiorientering er i hvert fald til dels identisk med arbejderklassens interessebestemte værdiorientering. Webers er nok af mere personlig art, men dog kraftigt farvet af borgerskabets interessebestemte værdiorientering. Endvidere gælder det, at de iøjnefaldende problemer (hvad der opleves som problematisk) ændres med selve den historiske udvikling. Dette er forklaringen på, at bureaukratiseringsfænomenet optager Weber langt mere end Marx ligesom det iøvrigt også har optaget senere marxistiske teoretikere langt mere end Marx. Og det er derfor, at Lukacs kan sammentænke Marx og Weber i sin reifikationsteori 14).

I dag står vi i en historisk situation, hvor vi ser nogle forhold som problematiske, som Marx i sin historiske situation ikke så som et problem. Den værdirelatering, der må bestemmes os i vor forskning, bliver derved delvis forskellig fra Marx'. De værdier der for os nu også bliver vigtige - foruden myndighedsidealet - mener jeg Niels Thomassen har beskrevet klart. Han beskriver et ideal om frihed, trivsel eller lykke, som rummer følgende bestemmelser af det gode liv: "et virkeligt, samvirkende, bevæget, trygt og meningsfuldt liv" (Teori og praksis nr. 7 s. 399). Jeg mener, at denne nye værdibevidsthed i væsentlig grad er bestemt af de økonomiske problemer vi i dag ser os konfronteret med.

Selv om jeg er enig i, at det socialistiske perspektiv på en måde udgør en bestemt negation til den kapitalistiske produktionsmåde, vil jeg dog også betone, hvor radikalt dette perspektiv er (smlgn. beskrivelsen af idealet i dets radikalitet tidligere). Vi ved simpelthen ikke, om dette ideal kan realiseres. I øjeblikket kender vi simpelthen ikke noget økonomisk system, som enten ikke er baseret på markedsmekanismerne i en vis udstrækning, eller er baseret på bureaukratiske systemer. I begge tilfælde er samfundet ikke fuldt gennemsigtigt. Og socialisme i Marx' forstand er idealet om fuld gennemsigthed i samfundet. Vi ved ikke, om den fuldstændige koopera-

*Q:
also-
logical
model*

NB

tions og totale harmonis situation er mulig, vi ved ikke, om dette ideal er realisabelt, den menneskelige natur, de menneskelige driftspotentialer taget i betragtning. Og vi kan ikke vide det.

Men denne indsigt har både politiske og videnskabelige konsekvenser. Jeg mener ikke at man politisk kan drage den konklusion, at det ikke kan retfærdiggøres at hævde en revolutionær strategi. Man kan ikke simpelthen drage den konklusion, at kun reformer er tilladelige, men man kan drage den konklusion, at en revolution må være massernes eget værk, og ikke et partis, fordi alle eksisterende institutioners nedbrydning er et radikalt og farefuldt projekt, som kan vise sig at være ene og alene destruktivt. Partipositionen giver kun mening, hvis det er muligt for et parti at forudse de uundgåelige stadier i den fremtidige udvikling. ⚡

Videnskabeligt kan man drage den konklusion, at man må give en yderligere specifikation - en historisk informeret specifikation - af det socialistiske værdiperspektiv, for at kritikken af de eksisterende institutioner kan være af interesse, kan være handlingsvejledende. (En vigtig forudsætning for at dette kan gøres er, at man har en kriseteori gældende for senkapitalismen som f.eks. den der er udviklet af Habermas i Legitimationsproblemer i senkapitalismen.)

Jeg tror der er mange eksempler fra de sidste år på undersøgelser af f.eks. den økonomiske politik (reformistisk økonomi) og undersøgelser af de foreliggende planer for økonomisk demokrati, som er nok så uinteressante, simpelthen på grund af deres radikalt utopiske værdirelatering. Andre eksempler kan findes i kritikker af den måde uddannelsesinstitutioner, massemedieinstitutioner og forskellige kulturelle institutioner fungerer på, eller kritikker af forsøg på at reformere sådanne institutioner.

Jeg mener nok at radikale bestemte negationer er af interesse - i særdeleshed i humanvidenskaberne. Men man må huske på disse radikale modeller filosofiske karakter. Dvs. man må forstå, at de har en bestemt normativ karakter. Hvis ikke, vil ens

kritik ikke blive udviklet på en sådan måde, at den er konstruktiv. Og hvad værre er, hvis man ikke erindrer sig disse modellens normative karakter, vil man ikke have nogen mulighed for at have sans for og at kunne tage i betragtning andre radikale utopiske modeller eller idealer, som f.eks. det livs-ideal, som Thomassen har beskrevet, og som jeg vil kalde den økologiske model.

Mange er klar over, at den økologiske model er så radikal, at en direkte omformning af den til kritik af eksisterende institutioner og til politisk handlen kan være nok så destruktiv og frem for alt reaktionær. Og derfor er det vigtigt at konkretisere Thomassens "paradisdrøm" 15), ikke blot at tage drømmen alvorligt. Men nøjagtigt det samme gælder for den marxistiske humanismes ideal. En direkte transformation af denne til kritik og politik kan være destruktiv. Også den må gives en historisk specifikation.

Noter:

- 1) W.F. Haug: Bestimmte Negation, Frankfurt am Main, 1973 og her i nummeret.
- 2) Ole Thyssen: Utopisk dialektik, København 1976
- 3) K. Löwith: Gesammelte Abhandlungen, Stuttgart 1960, s. 1-67
- 4) M. Weber: Gesammelte Aufsätze für Wissenschaftslehre, 4. Auflage, Tübingen 1973
- 5) W.G. Runciman! Kritik af Max Webers socialvidenskabelige filosofi, København 1974
- 6) J. Habermas: Legitimationsproblemer i senkapitalismen, København 1975
- 7) G. Abramowski: Das Geschichtsbild Max Webers, Stuttgart
- 8) Hans Henrik Bruun: Scienc, Values and Politics in Max Webers Methodology, Kbh. 1972
- 9) L. Qvortrup: Danmarks Radio og arbejdskampen, København 1977
- 10) F. Mortensen i Nydanske Studier, nr. 6, 1974 s. 77-144
- 11) Berner, Callewaert og Silberbrandt: Skole, ideologi og samfund, København 1977, s. 124-136
- 12) F. Mortensen i Nydanske Studier, nr. 6, 1974 s. 77-144
- 13) F. Mortensen: 22-Radioavisen, Grenå
- 14) G. Lukacs: Historia och klassemedvetande.
- 15) N. Thomassen: op.cit.

Hans Siggaard Jensen

VIDENSKAB OG POLITIK

Kan et politisk standpunkt begrundes videnskabeligt? Kan videnskaben levere handlingsdirigerende resultater? Der er næppe nogen der benægter at der er en sammenhæng mellem videnskabelige kendsgerninger og politiske afgørelser, men er det således at der findes erkendelse, der i sig selv peger på bestemte valg eller afgørelser? Det er ofte hævdet at videnskaben qua sin objektivitet netop ikke kan levere handlingsdirektiver i sig selv, men kun i forbindelse med allerede tagne politiske eller værdimæssige standpunkter. Det betyder selvfølgelig ikke, at man dermed benægter videnskabens betydning for afgørelser, tværtimod opprioriteres denne i den såkaldte 'saglighedsideologi', der er karakteriseret ved at ønske så mange problemer og afgørelser som muligt gjort upolitiske. Men stadig er tilbage det mere radikale problem om forholdet mellem et politisk standpunkt og videnskabelig erkendelse. Vi kan her formulere to former for relation: 1) en svag der går ud på at et politisk standpunkt kan kritiseres og 'modbevises' videnskabeligt, simpelthen ved at vise at det strider imod virkeligheden sådan som den er, at det f.eks. bygger på en urealiserbar utopi, og 2) en stærk relation, der ud fra videnskabelige resultater afleder et politisk standpunkt. Det er selvfølgelig det sidste, der er det interessante.

Uden tvivl har videnskaben i sin historie haft politiske konsekvenser, ligesom den har haft økonomiske. Det er samtidig klart at den moderne videnskab i de sidste godt hundrede år hovedsageligt har været et redskab for de herskende klasser, i kraft af at videnskaben i så høj grad har kunnet bidrage til økonomisk vækst og ideologisk legitimering. Denne videnskab har været afhængig i mangt og meget af politiske forhold, f.eks. knyttet til dens finansiering, organisering og forhold i samfundet, f.eks. som disse viser sig på universiteter og forskningsinstitutioner.

At videnskaben i sig besidder et politisk potentiale ses måske

- videnskabelig → hviler på værdier → opstår med relativisme

klarest deraf at videnskabsmændene også i de sidste ca. 100 år har måttet fremhæve videnskabens værdineutralitet, for at kunne være i fred, dvs. dyrke erkendelsesproduktionen som en autonom social produktion. Så længe denne produktion, på trods af de videnskabelige institutioners eget indtryk, faktisk udførte de sociale funktioner, der gjorde videnskaben økonomisk rationel, så gjorde dette intet. Den potentielt politiske erkendelse der lå i den moderne biologi, fysik og sociologi blev holdt netop potentielt, og forskerne forsvarede sig mod udhytning ideologisk ved at hævde videnskabens politiske neutralitet. Vi ser det vigtige i dette i dag, f.eks. i Forbundsrepublikken Tyskland, hvor alene det at forske i objektive forhold kan være statsfjendtligt, idet forskningen skal tjene samfundet og staten, og dermed ganske bestemte interesser.

I slutningen af 60'erne påpegede en hel række videnskabsteoretikere, især med udgangspunkt i samfundsvidenskaberne, men til dels også i visse naturvidenskaber, at al videnskab hvilede på værdier, interesser eller normer, altså havde et normativt fundament. Dermed kunne den etablerede videnskab kritiseres, idet dens normative fundament kunne afdækkes. Kritikken var en demaskering. Men denne kritik ender i en ren relativisme, for hvordan fundere et korrekt værdigrundlag?

↓ To anskuelser, begge lige svage, tegnede sig. For det første en ren moralisme, der netop stod ved det normative grundlag, og evt. søgte at gøre dette plausibelt med rene moralske grunde, og for det andet et decisionistisk standpunkt, der afviste argumenter eller lignende, og funderedes i et valg. Moralismen har aldrig kunnet klargøre sine argumenter, og mistanken må altid være at disse er rene rationaliseringer eller legitimeringer, og decisionismen er den eksplicitte irrationalisme.

En lang tradition i videnskabsteorien har da også afvist 1. at videnskaben skulle være normativt funderet, og 2. at videnskaben ikke skulle kunne danne basis for et politisk standpunkt. Platon, Sokrates, Aristoteles, Bacon, Galileo og andre så selvfølgelig i erkendelsen noget fundamentalt handlingsdirigerende og dermed politisk. Først i den moderne kapitalismes fremkomst sløres dette

- videnskabelig erk. forudsætter at dens økonomi kan lide sig historisk

48

igennem videnskabens samfundsmæssige funktion først som knyttet til vareproduktionens betingelser, f.eks. navigation, og senere direkte til vareproduktionen f.eks. i form af organisk kemi. Den frembrydende industrielle kapitalisme fremkaldte det historiske perspektiv, sådan som det ses hos Hegel og i den skotske skole, og dette perspektiv og erkendelsen af videnskabens samfundsmæssige funktion, og dermed samtidige politiske potentiale sås først af Karl Marx.

HISTORIENS UDSIGTSPUNKT

Marx levede på et tidspunkt hvor samfund og videnskab havde udviklet sig tilpas til, at der var en mulighed for at erkende essentielle træk ved begge. På samme måde som Marx var klar over at kapitalismen først kunne erkendes når industriel kapital var fremkommet som dominerende kapital-form, og derfor først kunne konstitueres som genstand for en videnskabelig økonomi, der var ikke-legitimerende og ikke-ideologisk, kan videnskaben først erkendes når dens iboende økonomiske potentiale viser sig. I sin kapitaliserede form viste videnskaben sig først i 1840'erne i Tyskland, først og fremmest i form af agrarkemi og organisk kemi, der muliggjorde ny 'videnskabelig' vareproduktion, den kemiske industri. Marx fattede som den første sammenhængen mellem teknologi og kapitalisme. Da Marx var yderst vel verseret i sin samtids videnskab, både økonomi og naturvidenskab/matematik (han skrev meget om matematik og fulgte i flere år kurser i organisk kemi), og da han levede på et tidspunkt, hvor den industrielle kapital hovedsageligt formede samfundet og hvor videnskaben fra at være knyttet til betingelser for vareproduktion (navigation, dampmaskine) direkte muliggjorde ny vareproduktion, havde han muligheden for 1. at erkende centrale træk af det kapitalistiske samfund, 2. at erkende spillet mellem erkendelsesproduktion og økonomi, og 3. at gøre dette umaskeret, dvs. videnskabeligt.

Ofte ses Marx med Lenin som resultat af tre idestrømningers tilfældige sammenfald: den franske materialisme i form af Feuerbach, den engelske økonomi i form af Ricardo og den tyske idealistiske filosofi i form af Hegel. Dog allerede Hegel 'led' så at sige, i hvert fald i sin ungdom, under dette sammenfald, og han producerede

de dog ikke nogen 'Kapitalen'. Det er snarere sammenfald i genstanden, der konstituerer den marxistiske videnskab, nemlig sammenfaldet mellem erkendelse om det engelske veludviklede og teknologiserede kapitalistiske samfund, og den moderne videnskab, som den findes først og fremmest i Tyskland fra 1840'erne og frem, der muliggør den videnskabelige tilegnelse af genstanden: den kapitalistiske produktionsmåde.

DET MARXSKE KRITIKBEGREB

Det er jo karakteristisk, ja nærmest definerende for Marx's teori, at den ikke blot er en teori i forhold til andre teorier, dvs. en kritik af disse, og heller ikke kun erkendelse af et fænomenfelt, kapitalismen, men også en kritik af genstanden. Den Marx'ske teori er altså som teori også netop politisk. Som teoretisk projekt kan kritikken af den politiske økonomi altså siges at være forsøget på at etablere en videnskabelighed, der afgiver politiske direktiver i sig selv. Den afspejler ikke et fænomenfelt, men en genstand i dennes reale bevægelse. Dette sker igennem sætning og ophævelse af modsigelser, modsigelser der i deres begrebslighed afspejler reale bevægelser.

E: Vi kan altså præcisere følgende: den marxistiske videnskab er projektet om en erkendelse der er politisk i og med sin videnskabelighed. Marx var i den unikke position at han kunne forene teoretiske strømninger og strømninger i reale genstande på en måde, der muliggjorde ansatsen til en sådan videnskabelighed. Grundet dennes udgangspunkt i modsigelser er den dialektisk og grundet dens essentielle tilknytning til genstandens bevægelse er den historisk. Dens materialitet er identisk med dens insisteren på 1. sin videnskabelighed og 2. sin forholden sig til genstanden som reel.

→ var
den
dialekt-
den
kan
kan
gode-
man

Positivistiske Marx-tolkninger påpeger også videnskabeligheden hos Marx men overser det definerende træk, at denne kun er videnskabelig i og med at den er politisk, mens eksistentialiserende Marx-tolkninger overser det videnskabelige, og reducerer dermed det politiske til moralisme. (Jeg siger 'eksistentialiserende' og ikke 'hegelianiserende', da Marx netop fortsætter et træk hos He-

gel, men selvfølgelig også tilføjer andet, bl.a. i væsentlig grad en reel forståelse af sin samtids naturvidenskab og matematik, hvilket Hegel absolut ikke havde (Hegel-tolkninger kan jo også i sig selv være 'eksistentialiserende', og dermed i virkeligheden misforstå Hegel)).

x Det er ofte hævdet at al videnskab og teknologi kan bruges og/eller misbruges. Som følge deraf hævdes det at Marx's økonomi også både kan bruges og misbruges, den kan tjene flere interesser. Hvis dette var rigtigt ville den ikke afdække reelle modsigelser, men alene afdække nødvendige lovmæssigheder af hypotetisk art. Den ville hverken være historisk eller dialektisk. Vi kan derfor også karakterisere det politiske potentiale som dette at en videnskabelig teori kun har instrumentel praksis-værdi for en bestemt samfundsmæssig interesse, dvs. at den så at sige er immum overfor misbrug. Dette er selvfølgelig blot en anden måde at formulere videnskabelighedens politiske potens på.

1. 4
2 Marx' centrale videnskabelige landvinding er at han igennem sine begrebsudviklinger får mulighed for både at afspejle en teoretisk problematik og dens løsning (i tilfældet med arbejdsværditeorien og merværdiproduktionen Ricardo-paradokset) og en real bevægelse i genstanden (i dette tilfælde fremkomsten af industriel kapital og lønarbejde). Dette sker ved en dialektisk begrebsudvikling (i dette tilfælde udviklingen af begrebet om arbejdskraft som en vare med værdi lig mængden af værdi, der går til dens reproduktion (vs. produktion)). De modsigelser, der behandles er ikke kun teoretiske modsigelser, men også konkrete modsigelser i den feudale produktionsmåde. Igennem tilsvarende analyser af modsigelser i den kapitalistiske produktionsmåde kan afledes nye begreber, og dermed også bestemmelser af den dertil knyttede praksis. Marx's analyser af uforeneligheden (ideologiskheden) af de klassiske demokratiske rettigheder og idealer og den frie laissezfaire kapitalisme (ja al kapitalisme) kan tjene som eksempel. Det er igennem disse analyser at Marx gør sin næste store videnskabelige indsats nemlig grundlægger en videnskabelig bevidstheds-sociologi (Den første er at løse problemet om kapitalens genesis, dvs. merværdiproblemet). I og med denne analyse kan Marx levere en kritik

(hvor han selvfølgelig også benytter sin strengt økonomiske teori) af kapitalismen, men også af demokratismen, som netop ideologisk fænomen. Den anti-moralistiske vil måske heraf slutte: så meget desto bedre for kapitalismen, men dette er næppe en farbar vej, når man betænker Marx's påvisning af dens modsigelsesfyldte natur i form af kontrafinalitet og sub-optimalitet. Især hans analyse af teknologi-udviklingen og -afhængigheden er i dag til fulde blevet en nok så krisefyldt realitet (det er således dette og ikke profitratens faldende tendens jeg anser for basis for politiske slutninger). Den moralistiske, der deraf satser på demokratiet som ideal eller utopi rammes også af Marx's kritik, idet dette standpunkts klare samfundsmæssige determination påvises og igen påvisning afsløres denne dets fundamentale klasse-karakter. Det er her skellet går imellem en videnskabelig (og dermed revolutionær) marxisme og en moralistisk demokratisk reformisme.

Hvad er nu forudsætninger for denne videnskabelighed? Et helt centralt forhold er dette: en videnskabelig erkendelse kan godt være objektiv og politisk potent på samme tid. Ja faktisk vil jeg næsten radikaliseres dette til at lyde: den kan kun være politisk potent, hvis den er objektiv. Enhver fundering af den politiske potent i moralske eller antropologiske forudsætninger implicerer at kun disses iboende potentiale kan udfoldes, og disses potentiale er aldrig større end konsensus om dem. Denne konsensus forudsætter et idealt kommunikationsfællesskab, som måske nok er en mulighed, men i hvert fald ikke en faktisk realitet. Den findes muligvis inden for en enkelt klasse, men slet ikke disse imellem. Moralismen er derfor ikke blot så godt som impotent (hvilket socialdemokratiernes historie klart har vist), den er også utopistisk. (Forargelse og indignation kan føre et vist stykke vej, men aldrig ud over givne betingelser for handling).

Objektivitet og værdiløshed (ikke værdi-afhængighed) er derfor ikke uforenelige begreber. Faktisk mener jeg at det er muligt at give en analyse af objektivitet som bevidsthed om eksplicite produktionsbetingelser for erkendelse, der, når erkendelsesproduktionen tager udgangspunkt i objektive, dvs. reale forhold, netop viser at objektivitet og politisk potent er gensidigt afhængige.

a/ DEN OBJEKTIVT-IMPERATIVE ANALYSE OG REGRESSIV-PROGRESSIV ANALYSE

To former for analyse af en given genstands indbyggede modsigelser kan typisk medføre handlingsdirektiver. Den første form eksemplificeres af Marx's analyse af demokratiet som ideologisk fænomen. Netop fordi han analyserer både bevidsthed og væren, dvs. den økonomiske realitet, kan han etablere en modsigelse, og netop fordi den bevidsthed han analyserer også er reel, dvs. er faktisk fungerende, bliver hans analyse en real analyse, og ikke kun en teoretisk analyse af teoretiske modsigelser, dvs. en analyse der er rent logisk. Jeg vil kalde analysen objektiv fordi den tager udgangspunkt i objektive forhold og modsigelser (på trods af at den omfatter bevidsthed, og i denne forstand noget til subjekter knyttet, men en subjekttilknytning der udgår fra reale handlinger og handlemuligheder (eller deres fravær)) og peger på disses opløsning. Marx tager ikke standpunkt, som resultat af analysen, for demokratiet imod kapitalismen, for der er ikke tale om at tage standpunkt; ifølge Marx's egen analyse er demokratiet som bevidsthedsform ikke et resultat af standpunkttagen, men af en nødvendig afspejling af objektive modsigelser. Både det borgerlige demokrati og den lønarbejdskonstituerende kapitalisme må fjernes. At fjerne denne sker ikke gennem en bevidsthedsakt, udtænkning af en socialistisk eller kommunistisk utopi, men igennem kollektiv handlen. En kollektiv handlen baseret på en sådan videnskabelig analyse vil jeg sige er styret af et objektivt hypotetisk imperativ. At udanalysere sådanne imperativer er en form for videnskabelig politisk potent analyse.

b/ Den anden form jeg vil skitsere kalder jeg 'regressiv-progressiv analyse'. Den objektivt imperative analyse knytter sig til modsigelsens kontrafinale aspekter, medens den progressivt-regressivt funderede analyse i hvert fald hos Marx knytter sig til suboptimale modsigelser, sådan som Marx f.eks. udvikler dem i sine teorier om kapitalismens udvikling og teknologien og i sin kriseteori. Vi kan kort karakterisere analysen som knyttet til følgende forhold: ① en given situation udanalyseres som modsigelsesfyldt, modsigelsen/erne viser sig som kriser, der objektivt påtvinger sig, da modsigelsen ikke er en rent teoretisk modsigelse. En objek-

tiv modsigelse viser sig som mere end et problem, nemlig som en krise. Den dialektiske analyse drejer sig nu om at fatte/begribe modsigelsens genese, dvs. fange de faktorer i den konkrete situation, der bidrager til krisen, eller som har bidraget til krisen, samt påpege de faktorer der kan bidrage til dens løsning. Da krisen som objekt for menneskelig handlen må være erkendbar indeholder den regressiv-progressive analyse også afdækning af krisen, af modsigelserne, og da erkendelsen netop er et bevidsthedsresultat (om ikke en bevidsthedshandling alene), sætter maskeringer og ideologiseringer ind. Derfor indeholder denne analyseform som et element en demaskerings-praksis, der muliggør erkendelse, og også erkendelsesobjektivitet forstået som bevidsthed om produktionsbetingelser. Vi kan kalde denne analysedel for ideologikritikken. Antag at krisen er afdækket, den må da analyseres. De til krisen bidragende forhold samt de for krisen opretholdende forhold kaldes regressiv, medens de løsende forhold eller tiltag kaldes progressive, dvs. kriseløsende. Modsigelsesforståelse som objektiv kriseforståelse må altså resultere i en dynamisk historisk forståelse, der udpeger faktorer som bidragende til kriser og som løsende for kriser. Grundet krisens objektive natur peger den progressive analyse altså på nødvendige politiske tiltag, og er derfor politisk potent. Jeg mener at man i virkeligheden kan sige at en historisk erkendelse for overhovedet at være historisk og erkendelse må bestå i en regressiv-progressiv forståelse. Enhver videnskabelighed, der ikke er historisk reflekteret, kan ikke indreflektere sine egne produktionsbetingelser, og kan derfor ikke være objektiv. Vi ser altså at objektiv videnskab er erkendelse af objektive sagforhold, og derigennem netop politisk potent, dvs. tillader afledning af handlingsimperativer.

FAGKRITIKKEN ? ! ? huu !

Fagkritikken har i sin analysepraksis søgt at beskæftige sig med videnskabsprocessen i alle dens aspekter, produktion, distribution/kommunikation og konsumtion af erkendelse. Alene de såkaldte 'fagkritiske rapporter', der etablerer en ny distributions- og erkendelsesform for traditionel erkendelse viser potentialet i den erhvervede erkendelse, og lader dermed teoretikeren fokusere på de

de politiske konsekvenser af formidling/ikke-formidling af erkendelse, og de for dette styrende mekanismer. Ligeledes har fagkritikken fokuseret på konsumtionen i den materielle og især i den pædagogiske produktion, dvs. erkendelse/erkendelsesmaskering som kvalifikationsskabende. I begge disse aspekter knytter fagkritikken an igennem en real analyse til politisk potente forhold omkring offentligheds- og uddannelsessfæren. Derfor er fagkritikken også en fagdidaktik. Men en erkendelsesteori, der tager udgangspunkt i distribution og konsumtion er ligeså impotent i længden som en økonomisk teori, der gør det samme. Det centrale er en forståelse af produktion og produktionsbetingelser. Derfor må fagkritikken ikke blot forholde sig til nogle af de fagkonstituerende forhold men også til erkendelsesindholdet og til dets deformation/maskering i fagkonstitutionen. Fagkritik må blive videnskabskritik, dog stadig bibeholdende den objektive kritik-konception, og ikke forfalde til subjektivistisk kritik af moraliserende eller 'negativ' art. En videnskabskritik er derfor en analyse af erkendelsesproduktionen og dens betingelser, der i sig indeholder en objektiv imperativisk og en regressiv-progressiv analyse, og som derfor kan vise en given videnskabeligheds politiske konsekvenser. Givet muligheden for objektiv erkendelse er der altså også en mulighed for at fundere et politisk standpunkt videnskabeligt.

N O T E:

For yderligere uddybning se bl.a. følgende af mine arbejder: Medicinsk videnskabsteori, Kbh. 1976 ss 187-250.

Om principperne for en marxistisk psykologi, AUC, i trykken.

A Marxist Theory of Science, Ajatus (i trykken) og AUC 1976.

On the Production of Scientific Knowledge, Poznan Studies (i trykken) og AUC 1976.

'Arbejdskritik - et pædagogisk grundbegreb', Dansk Pædagogisk Tidsskrift 6, 1977 (sammen med O. Skovsmose).

- den individualistiske
bevidsthedsfilosofi (Descartes)

→ subjektivismus

s. 71

↓
had agnuel
anvendelse / kend

s. 73 N

Uffe Juul Jensen

OM BETINGELSEN FOR ANALYSEN AF HUMANE

PRODUKTERS TILBLIVELSE OG UDVIKLING.

Evolutionsteori og humanistisk videnskab.

1. Gennem en længere årrække har der foregået en intens debat om forholdet mellem de humanistiske videnskaber og naturvidenskaben. Debatten har i særlig grad været koncentreret om afklaring af metodologiske forskelle mellem de to videnskabsområder.

Bag denne diskussion om metodologiske forskelle skjuler der sig imidlertid fundamentale, fælles filosofiske forudsætninger; forudsætninger der har afstukket fælles retningslinier for metode-diskussionen på de to områder.

Man har bestandig søgt at formulere metoder eller metodologi-
metode skede retningslinier anvendelsen af hvilke kunne garantere gyldighe-
den af de teorier eller tolkninger, der tilvejebringes inden for
videnskaben. Bag hele den metodologiske diskussion optræder en
gyldighedsproblematik, der har dybe filosofiske rødder. Ret beset
går den tilbage til Descartes erkendelsesteori og den individua-
listiske bevidsthedsfilosofi, som denne er forankret i.

2. Inden for såvel naturvidenskabernes som de humanistiske viden-
skabers videnskabsteori har man i de seneste årtier været vidne
til et opgør med den nævnte gyldighedsproblematik. Dette opgør har
også til en vis grad ført til en påpegning af, hvilke spørgsmål
den traditionelle videnskabsteori - på begge de omtalte videnskabe-
lige områder - gør irrelevante eller overhovedet gør umulige at
stille: Spørgsmål om vore teoretiske produkters tilblivelse og
historiske karakter.

Sådanne spørgsmål afløser nu de spørgsmål, som gyldighedsprob-
lematikken rejste. Specielt den engelsk-amerikanske tradition sø-
ger de nye spørgsmål belyst under anvendelse af den syntetiske
evolutionsteoris begrebsapparat.

3. Opgøret med gyldighedsproblematikken går imidlertid ikke dybt nok. Man bygger stadig på en række af de bevidsthedsfilosofiske forudsætninger, som affødte denne problematik. En videnskabelig teori - som fx. den syntetiske evolutionsteori - kan ikke blotlægge manglerne i denne bevidsthedsopfattelse. Derimod kan visse kategoriale implikationer af evolutionsteorien bidrage hertil. Denne artikel handler om disse komplekse relationer mellem videnskabelige teorier og grundlæggende filosofiske antagelser.

4. Den moderne debat om forholdet mellem humanvidenskab og naturvidenskab har en ironisk dimension. Bag den udfoldede iver for at markere den metodologiske kløft mellem humanvidenskab og naturvidenskab, skjuler der sig en dyb og implikationsrig erkendelsesteoretisk enighed. Ironien består nu i at de fælles forudsætninger, man har, netop hidrører fra filosofiske reflektioner over en bestemt fase i naturvidenskabens udvikling. Det er en bestemt opfattelse af forholdet mellem menneske og natur, modelleret over naturvidenskabens funktion i perioden omkring det naturvidenskabelige gennembrud i det 17. århundrede, der generaliseres. Man anlægger samme betragtningsmåde på forholdet mellem mennesket og dets kulturelle produkter og aktiviteter.

Den erkendelsesteoretiske opfattelse, der her søges indkredset, har fået sin mest præcise og kompromisløse formulering hos Descartes. Men den har ret beset dannet model for hovedlinjerne i al senere erkendelsesteori, der er udviklet i det borgerlige samfund. Den har været toneangivende i dette århundredes videnskabsteori; taget til hjertet - omend udformet i ny sproglig klædebon - af den neo-positivistiske videnskabsteori.

5. Kernen i denne opfattelse viser sig i et præcist spørgsmål, som den stiller enhver (videnskabelig) teori ansigt til ansigt med: Hvorledes kan man garantere teoriens gyldighed? Man kræver teoriens pålidelighed garanteret, dokumenteret eller bevist. Den erkendelsesteoretiske - og videnskabsteoretiske - hovedopgave bliver da at formulere standarder (kriterier) for sikkerhed og sandhed. Det erkendelsesteoretiske bijob bliver at konfrontere forskellige foreslåede videnskabelige teorier med de a priori formulerede standarder og kriterier.

stan-
darter

6. Materialistisk erkendelsesteori har siden Marx forsøgt at gøre op med denne erkendelsesteoretiske model. Den side af historien kan ikke inddrages i denne sammenhæng. Det er imidlertid af betydning interesse at konstatere, at en bredere offensiv mod den skitserede erkendelsesteori har udviklet sig i moderne videnskabsfilosofi.

Vi er i besiddelse af indsigt om den verden, hvori vi lever. Den Cartesianske tvivl forudsætter allerede indsigt og viden.¹⁾ Derfor er det urimeligt at fremstille det principielle spørgsmål, om vi overhovedet kan have viden, som erkendelsesteoriens grundspørgsmål.

Med afvisning af det Cartesianske udgangspunkt bliver erkendelsesteorien naturalistisk. Spørgsmålet bliver ikke, om vi kan have viden. Det bliver tværtimod, hvorledes den viden, vi faktisk har, erhverves. Gyldighedsproblematikken trænges i baggrunden af spørgsmål om teoriernes genese.

7. Den traditionelle gyldighedsproblematik er uløselig forbundet med et naturbegreb og en forståelse af forholdet mellem menneske og natur, der er typiske for det borgerlige samfund og dets videnskabsforståelse. Naturen som uformet råstof. Det konkrete og sanselige frarøvet struktur og almene karakteristika. Hvorledes kan man opnå garanti for, at de teorier, der er frembragt af den menneskelige forstand og som repræsenterer almene sammenhænge (lovmedsigheder, struktur), er om denne ydre virkelighed? Efter først at have formuleret modsætningen mellem den konkrete, uformede natur og den abstrakte forstand og dens teoretiske produktion, har man i realiteten sat sig et uløseligt problem. Denne dokumentation for teoriens gyldighed, som man har søgt at siden Descartes, kan ikke leveres. Derfor avlede gyldighedsproblematikken en lang række skeptici-stiske, relativistiske og transcendentale filosofiske analyser af den videnskabelige erkendelse.

8. Kløften mellem menneske og natur forudsætter en bestemt model af den menneskelige erkendelse; en model hvor menneskelig praktisk virksomhed fuldstændig lades ude af betragtning²⁾. Den videnskabs-teori etableres gennem forstandsmæssige bearbejdelser af de sansemæssige produkter, som den fjerne u-håndgribelige natur kaster af

sig. Ingen erkendelsesteori har kunnet bygge bro over den kløft, som hermed var etableret.

9. Denne problematik burde efterhånden være velkendt. Mindre velkendt er det imidlertid, at den finder sin lige i en hovedtendens i den filosofiske refleksion over humanvidenskaberne.

Mange vil anse det for den rene Common Sense at opfatte vore kulturelle aktiviteter og produkter (i sprog, historie og kunst), som udtryk for vore indre følelser og forestillinger. I den filosofiske tradition er der gjort mange forsøg på at levere rationel argumentation for denne expressionisme eller subjektivisme.³⁾

De mange varierende formuleringer af denne opfattelse skal ikke behandles i denne sammenhæng. En form har imidlertid haft en stadig, tilbagevendende tiltrækningskraft. En side af den hermeneutiske tradition har kunnet belægge anskuelser, der fremtræder med umiddelbar plausibilitet, med appelerende filosofiske argumenter; appelerende fordi de støtter sig på den bevidsthedsfilosofiske dualisme, der er omtalt ovenfor, og som gennem århundreder har haft en sådan dominans, at den kun med besvær lader sig adskille fra det, man i ufilosofiske stunder kalder Common Sense.

hermeneutik

10. Friedrich Schleiermacher (1768-1837) kan med rette fremhæves som grundlægger af den hermeneutiske tradition, der er hentydet til ovenfor. Det er gennem følelserne, vi når den dybeste erkendelse. Følelserne leverer os en erkendelse der ikke er objektiv i den forstand, hvori naturvidenskaben gør krav på at være objektiv. Schleiermacher rejser ikke den oven for omtalte gyldighedsproblematik over for følelserne. Han søger ikke at vise, at vore følelser repræsenterer den fysiske natur.

Følelserne repræsenterer derimod noget, der er højere end denne. De sætter os i stand til at erkende noget alment, noget religiøst. Virkelighedens inderste væsen erkendes således gennem følelserne. Vi lader os dog ikke fuldstændigt opsluge i følelserne. Vi har tværtimod et behov for at udtrykke os; for at kommunikere med andre. Derfor omsætter vi da - dybest set - uudsigelige følelser i begreber. Vi kan i symbolsk form - bl.a. i religionen - udtrykke vore følelser.

2
a

Hos Schleiermacher lægges det filosofiske grundlag for en hermeneutisk filosofi, der siden optræder i en række forskellige former. Vore kulturelle produkter, sproglige, kunstneriske, handlingsmæssige er symbolske repræsentationer af offentligt utilgængelige følelsesmæssige tilstande.

Dermed rejser der sig en gyldighedsproblematik, der er forskellig fra den traditionelle naturvidenskabelige, men lige så uløselig. Hvorledes bliver det overhovedet muligt for os at tolke individers symbolske produktion. Vi er principielt afskåret fra at have tilgang hertil (på samme måde som vi - i den skitserede teori om naturerkendelse - er afskåret fra at have tilgang til naturen). Derfor bliver det egentlige metodeproblem (hvorledes udvikler vi faktisk den inter-subjektive forståelse; med hvilke midler sætter vi os i stand til at tolke kulturelle produkter) - ligesom i den cartesianske erkendelsesteoretiske tradition - erstattet med et principielt legitimationsproblem: hvorledes er forståelse overhovedet mulig? Kan vi godtgøre, at det faktisk lader sig gøre at tolke andre menneskers og andre tiders kulturelle produktion?

E:
metode-
problemet
↓
legitimationsproblemet

11. Med denne gyldighedsproblematik som udgangspunkt går det på samme måde inden for humanvidenskaberne som inden for den naturvidenskabelige videnskabssteori. De konkrete (videnskabelige) spørgsmål om, hvorledes et bestemt sprogligt fællesskab er blevet etableret, har udviklet sig, bliver slet ikke levnet nogen plads. Man kan ikke interessere sig for, hvorledes et kollektiv af individer er blevet i stand til at indgå i et kommunikationsfællesskab (sprogligt eller kunstnerisk) eller hvorledes en institutionaliseret praksis, de sammen indgår i, har udviklet sig. Thi først ønsker man at tilvejebringe dokumentation for, at individer overhovedet kan indgå i sådanne fællesskaber. Gyldighedsproblematikken afskærer vejen for konkrete spørgsmål om kulturelle kollektivs genese.

12. På nøjagtig samme måde, som det gjorde sig gældende i forbindelse med debatten angående naturvidenskaberne, er denne drejning af de humanvidenskabelige problemer et resultat af en radikal individualisme. Kunstneriske produkter, sproglig aktivitet etc. er produkter af individuel bevidsthedsudøvelse; på samme måde som de traditionelle naturvidenskabelige videnskabssteorier ser teorien

som et produkt af individuel bevidsthedsvirksomhed. Individet er isoleret fra naturen (eller rettere: er forbundet med denne gennem passiv sansemæssig tilegnelse). På tilsvarende måde er individ isoleret fra individ. Hvorledes kan man bevidsthedsmæssigt repræsentere naturen? Hvorledes kan man sikre sig, at repræsentationen er gyldig? Hvorledes kan man sikre sig, at individets repræsentation af dets indre liv er korrekt?

13) Den gyldighedsproblematik, der altså blev et centralt tema i såvel den naturvidenskabelige som den humanvidenskabelige tradition, er - inden for begge områder - blevet mødt af en kraftig teoretisk modoffensiv i løbet af de sidste 20-30 år. Inden for begge områder kan én af de væsentligste teoretiske pointer i kritikken sammenfattes således: gyldighedsproblematikken (med dens forankring i den Cartesianske subjekt-opfattelse) blokerer for en forståelse af de humane produkters (om det er naturvidenskabelige teorier eller kulturelle produkter i bredere forstand) historiske eller evolutionsmæssigt-genetiske karakter.

På det humanvidenskabelige område har den omtalte kritik primært været ført af Gadamer og den hermeneutiske filosofi, der har ladet sig inspirere af ham. Vi finder her en gennemført kritik af den selvtilstrækkelige Cartesianske bevidsthed. Det traditionelle hermeneutiske forehavende: at forsyne subjektet med en metode, der kan afhjælpe dets tolkningsmæssige behov, erstattes med en radikalt forskellig filosofisk hermeneutik. Den historiske kontinuitet er det medium hvori enhver subjektiv handling og de objekter, vi retter os imod, er indesluttet.

Vi står ikke - og kan ikke stå - som nøgne subjekter - uden for historien - ansigt til ansigt med forhold, der skal rekonstrueres i en forståelsessituation. Selv hvor vi på den mest omhyggelige måde søger at gribe fortiden "i sig selv", så er forståelsen dog først og fremmest en mediering af fortidige meninger ind i den aktuelle situation. Forståelsen er med andre ord ikke en subjektivitetens handling.

"Das Verstehen ist selber nicht so sehr als eine Handlung der Subjektivität zu denken, sondern als Einrücken in ein Überlieferungsgeschehen, in dem sich Vergangenheit und Gegenwart beständig vermitteln. Das ist es, was in der hermeneutischen

mod-
offen-
siv

ang

2
d

Theorie zur Geltung kommen muss, die viel zu sehr von der Idee eines Verfahrens, einer Methode, beherrscht ist."⁴⁾

14. Der er en snæver - om end endnu ikke tilstrækkeligt belyst - sammenhæng mellem denne hermeneutiske kritik af den Cartesianske gyldighedsproblematik og ledsagende metode-ideal og de betydningsfulde 'holistiske' tendenser, der har gjort sig gældende i dele af moderne naturvidenskabelig videnskabsteori.

Nøglen til denne holisme finder vi i Quine's videnskabssyn⁵⁾. Han overtager Neuraths billede af videnskaben: Videnskaben er et skib som vi - dersom vi ønsker at bygge om på det - må bygge om planke for planke, medens vi stadigvæk sejler i det.

Bag Quine's brug af dette billede ligger en teoretisk indsigt, som i dag deles af mange. Der gives ikke bestemte forestillinger, udsagn eller andet, der er usårbare for kritik. Der findes ikke noget, der kunne minde om Descartes klare og distinkte ideer. Der findes ikke u-angribelige antagelser, som et historieløst subjekt vil kunne rejse en erkendelsesbygning på. Et bidrag til forsvaret for denne position kommer til udtryk i Quine's - og andres - angreb på distinktionen mellem analytiske og syntetiske udsagn. Et andet bidrag, er Sellars kritik af myten om det givne, ligesom også væsentlige dele af Popper's videnskabsfilosofi hører hjemme her.

15. Når hele gyldighedsproblematikken er afvist, banes vejen for en anden type teoretisk refleksion over vor teoretiske og kulturelle frembringelser. Hvorledes frembringes de? Hvorledes kan vi blotlægge og beskrive deres genese?

Alle de omtalte teoretikere - inden for den naturvidenskabelige videnskabsteoretiske tradition - rejser da også sådanne spørgsmål implicit eller explicit. Quine fremhæver, at en naturalistisk epistemologi afløser den traditionelle Cartesianske. Popper bliver en af bannerførerne for en evolutionær approach til epistemologien.

I sammenhæng med det ovenfor beskrevne brud i den erkendelsesteoretiske udvikling er der da også forekommet en forstærket interesse for at analysere vor erkendelsesmæssige aktivitet i analogi med den evolution, der forekommer i naturen.

Wassers
Leckes

Popper

16. Lige siden fremkomsten af Darwin's evolutionsteori er der gjort en lang række forsøg på at belyse mulige konsekvenser af den for forståelse af erkendelsens, kulturens og samfundets udvikling. Disse bestræbelser har været intensiveret i dette århundrede efter formuleringen af den såkaldte syntetiske evolutionsteori. Denne teori bygger på en række grundlæggende antagelser:

- (a) Den mangfoldighed af arter, der findes på jorden, er produkter af en lang evolutionær historie; oprindeligt var der kun ganske få arter (måske kun en enkelt organisme).
- (b) Disse antagelser om evolutionens historie kan forklares ud fra en række grundlæggende evolutionsteoretiske antagelser:
 - (i) der forekommer variationer; nogle gennem genetisk rekombination, andre - og de vigtigste - gennem mutationer.
 - (ii) der foregår en naturlig selektion; gennem forskellige mekanismer kontrolleres ikke blot variationerne, men hele det arvelige materiale
 - (iii) retention sikres gennem reproduktion og genetisk information.

Hvilke konsekvenser kan disse teoretiske antagelser have for vor forståelse af den menneskelige bevidsthed og vor kulturelle udfoldelse gennem sprog, kunstneriske symboler og sociale institutioner?

To forslag har historisk som aktuelt vundet fortalere blandt fremtrædende filosoffer og videnskabsmænd. Ifølge en radikal tolkning kan menneskets bevidsthedsmæssige udvikling samt vor videnskabelige og kulturelle aktivitet forklares teoretisk inden for rammerne af en forklaringsstruktur, der også finder anvendelse ved forklaring af den naturlige evolution. Ifølge en mere velkendt forklaring er det muligt at diskutere væsentlige og implikationsrige analogier mellem den naturlige evolutionsproces på den ene side og kulturel, bevidsthedsmæssig og samfundsmæssig udvikling på den anden side.

Et af de mest indflydelse-rige forsøg på at anvende den syntetiske evolutionsteoris begrebsapparat ved analyser af menneskets

9/

2 analogien

bevidsthedsmæssige og teoretiske produktion er foretaget af Karl Popper. Popper's analyse er af særlig interesse for problematikken i denne artikel: opgøret med gyldighedsproblematikken og dennes betydning for de humanistiske videnskaber. For Popper er den evolutionære approach, der rejser sig på gyldighedsproblematikkens ruiner, af betydning for forståelsen af den menneskelige erkendelse i almindelighed, ikke mindst for forståelse af menneskets kunstneriske og kulturelle produktion.

17. Erkendelsen som en form for evolutionær proces. Karl Popper har i sin evolutionære epistemologi⁶⁾ givet evolutionsteorien en tolkning, der forbundet med hans generelle videnskabsteori, synes at resultere i en fremstilling af den menneskelige bevidsthedsudøvelse som et element i den generelle evolutionære proces. I visse sammenhænge synes han dog i højere grad at støtte en analogitolkning.

Evolutionprocessen fremstilles som en fortløbende problemløsningsproces: "Every organism and every species is faced constantly by the threat of extinction. But this threat takes the form of concrete problems which it has to solve."⁷⁾ Evolutionens historie bliver på denne måde en problem-løsnings historie. Videnskaben er også en stadig problemløsning gennem formulering af nye hypoteser. Popper er i stand til at forklare de iøjnefaldende ligheder, der er mellem Darwinismen og hans teori om erkendelsesmæssig vækst. De to teorier kan ses som eksempler på en mere generel forklaringsstruktur (hvad Popper omtaler som situational logic)⁸⁾.

Popper udtaler sig med andre ord ikke om, hvorvidt det er eller ikke er den samme mekanisme, der opererer i erkendelsesprocessen og i den naturlige evolutionsproces. Måske vil han slet ikke acceptere denne problemstilling som meningsfuld. Derimod fremsætter han den hypotese, at en og samme forklaringsstruktur kan bringes i anvendelse på de to områder.

Det skitserede synspunkt har en vis umiddelbar plausibilitet. Andre har peget på dybe ligheder mellem den overlevelseskamp, der foregår i naturen, og den rolle, vore videnskabelige 'redskaber' spiller i den menneskelige overlevelseskamp. Men fortøner denne sammenhæng sig ikke, dersom vi retter blikket mod menneskets øvrige kulturelle manifestationer; dvs. når vi retter blikket mod de forhold der, der er genstand for humanvidenskabelig udforskning?

- bevidsthed / legeme
- individet som erkendelses
virkens
64

18. Popper gør i realiteten også et forsøg på at placere den menneskelige bevidsthedsudfoldelse i almindelighed i et evolutionært perspektiv. Nu synes perspektivet at blive mere radikalt og vidtrækkende end ovenfor. Der er her ikke blot tale om at søge at anvende samme forklaringsstruktur, men om at søge at legitimere en radikal filosofisk-ontologisk teori på grundlag af bl.a. quasi-biologiske argumenter.

De videnskabsteoretiske problemer angående forståelsen af menneskets kulturelle og kunstneriske virksomhed er uløseligt forbundet med det filosofiske problem om forholdet mellem bevidsthed og legeme. I store dele af den videnskabsteoretiske debat angående de humanistiske videnskaber er denne sammenhæng imidlertid ofte kun implicit; kun sjældent gøres den til genstand for direkte filosofisk refleksion.

Popper søger imidlertid ikke at slippe uden om problemet om forholdet mellem legeme og bevidsthed. Han giver udtryk for en utilfredshed med mange af de traditionelle løsningsforsøg. I stedet foreslår han "a biological and even evolutionist approach to the problem" ⁹⁾. Som udgangspunkt foreslår han, "that we regard the human mind quite naively as if it were a highly developed bodily organ, and that we ask ourselves, as we might with respect to a sense organ, what it contributes to the household of the organism".

Popper lægger ikke skjul på, at han i den traditionelle bevidsthedsfilosofiske debat har størst sympati for den Cartesianske dualisme. Hans 'naive' antagelse om et bevidsthedsorgan er altså i højeste grad filosofisk ladet.

19. Popper er - som tidligere bemærket - blot en blandt mange, der afviser den traditionelle gyldighedsproblematik og i stedet søger at anlægge en evolutionsmæssig betragtning på vore erkendelsesmæssige frembringelser. Men hvilken filosofisk styrke har en sådan evolutionær approach? Dette spørgsmål melder sig, fordi hele Popper's bestræbelse synes at rumme en stor filosofisk modsigelse. Den evolutionære approach forudsætter en afvisning af gyldighedsproblematikken. Men samtidig fastholder Popper en Cartesiansk bevidsthedsfilosofi, der netop affødte gyldighedsproblematikken. Det er fortsat individet, der er erkendelsens subjekt. Der foretages en revision i forhold til det Cartesianske forslag. →

2
1
filosofisk styrke ↑

2

Bevidstheden er ikke en selvstændigt eksisterende substans, men noget der kan opfattes i analogi med legemlige organer. Det er dette individuelle bevidsthedsorgan, der frembringer vore forskellige teoretiske og kulturelle produkter.

20 Det er ikke kun hos Popper, at den traditionelle Cartesianske individualisme lever videre. I Quine's epistemologiske naturalisme (og i en række hermed beslægtede opfattelser) fastholder det enkelte individ, der står i et sansemæssigt forhold til sine omgivelser, som erkendelsens subjekt.

E: 21 Der er mange indbyrdes forskelle mellem de skitserede positioner. På et afgørende punkt er der imidlertid enighed. Menneskets teoretiske og kulturelle frembringelser ses - fordi den traditionelle individualistiske bevidsthedsmodel fastholdes - aldrig i sammenhæng med menneskets konkrete arbejdsmæssige udfoldelser; udviklingen af vore teoretiske frembringelser ses ikke på nogen måde som værende forbundet med udviklingen af det menneskelige arbejde og forandringen af de betingelser, hvorunder mennesket arbejder.

iboværd
 22. Den omstændighed at man fastholder den traditionelle individualistiske bevidstheds- og erkendelsesmodel har vidtrækkende konsekvenser for hele den evolutionsteoretiske approach, man ønsker at anlægge. Man forudsætter, at mennesket gennem sin bevidsthedsaktivitet frembringer bevidsthedsprodukter (teorier, forskellige kulturelle produkter etc.). Ofte forudsættes dette netop som en slags naturhistorisk faktum. Man anlægger da ikke en evolutionær approach over for denne specielle produktionsevne. Denne opfattes (fx. hos Popper) åbenbart som noget ganske entydigt, ikke som noget der optræder i forskellige modifikationer og i varierende kompleksitet. Derfor bliver der - indlysende nok - heller ikke baggrund for at rejse spørgsmål om den udviklingsmæssige baggrund for forskellige former for bevidsthedsmæssig produktion (f.eks. en evolutionsmæssig redegørelse for forskellige mere eller mindre komplekse former for menneskelig kommunikation og for forholdet mellem menneskelig kommunikation og kommunikation ved andre dyrearter). Den evolutionære approach bliver alene anlagt over for be-

Negligerings af bevidsthedsproduktterne

66

p vidsthedsprodukterne: ideer, begrebet etc. Der søges ikke nogen evolutionsmæssig analyse af fremkomsten af sådanne; men alene af disse produkter i deres indbyrdes sammenhæng.

b (23) Denne negligerings af bevidsthedsproduktionen bliver ikke mindst tydelig hos Popper. De forhold, han søger at analysere gennem sin evolutionære approach, er alle bevidsthedsprodukter, der nu har plads i det, han omtaler som Verden 3. Denne verdens objekter og forhold er objektive. Den befolkes af ideer, problemer og argumenter som alle kan gøres til genstand for intersubjektiv opmærksomhed, diskussion og kritik. Derved er de - til trods for at de er producerede af individuelle bevidstheder (og således har en subjektiv baggrund) - objektive. Ide-produktionen, vore teoretiske og kulturelle produkters tilblivelse (genese), opfattes som filosofisk uinteressant. Dette er da også en naturlig konsekvens af fastholdelsen af den Cartesianske bevidsthedsopfattelse. Produktionen er på disse præmisser en rent subjektiv affære som derfor unddrager sig videnskabelig og objektiv filosofisk udforskning.

(24) Her fremtræder med al ønskelig tydelighed de urimelige konsekvenser af at fastholde den traditionelle bevidsthedsmodel. Man vil anlægge en evolutionær approach, samtidig med at man fastslår at det er overflødigt - og iøvrigt umuligt - at beskæftige sig med tilvejebringelse, produktion, af ideer, teorier og øvrige kulturelle produkter.

Men med hvilke argumenter kan man hævde, at det ikke lader sig gøre - objektivt - at udforske denne produktion? Vil man betragte det som a priori meningsløst at antage en sammenhæng mellem menneskets konkrete virksomhed, arbejdet under varierende betingelser og den bevidsthedsmæssige produktion?

(25) Sådanne spørgsmål diskuteres overhovedet ikke af Popper. Spredte bemærkninger antyder dog, hvorfor en sådan antagelse - på de Popper'ske præmisser - kan lades ganske ude af betragtning.

Verden 3 omfatter ikke blot teorier, problemer, argumenter o.l. Han opererer også med et generaliseret billede af en 3. verden som en verden der omfatter alle produkter af den menneskelige bevidsthed: "such as tools, institutions, and works of art"¹⁰⁾; det bliver

endog klart, at han inkluderer "our work" (et begreb der ikke præciseres nærmere) i Verden 3.¹¹⁾

Disse antydninger har følgende klare konsekvens: der kan ikke rejses spørgsmål om den udviklingsmæssige sammenhæng mellem materielle betingelser, redskabsfremstilling etc. og bevidsthedsmæssig (kulturel) aktivitet. Vore redskaber, vort arbejde, vore kulturelle produkter er alt sammen produkter af den menneskelige bevidsthed.

En bevidsthedsfilosofisk forestilling af Cartesiensk tilsnit, en forestilling, der hos Popper ingenlunde er resultat af nogen omfattende filosofisk analyse, bliver med andre ord udgangspunkt for helt af ignorere en række spørgsmål, som netop en evolutionær approach synes at føre med sig; spørgsmål om forholdet mellem menneskets materielle betingelser og arbejde på den ene side og dets bevidsthedsmæssige produktion på den anden side.

26. Det er ikke en særlig ejendommelighed i Popper's teori, at en evolutionary approach anlagt på humane fænomener, fuldstændigt ignorerer spørgsmålet om sådanne fænomeners (ideers, teoriers) tilblivelse. Dette er tværtimod kendetegnende for en række analyser, der fremhæver analogier mellem organisk evolution og evolution af humane fænomener. Netop ved at fremhæve analogier til variations- og selektionsmekanismerne, som optræder i den organiske evolution, synes tilbelivelsesproblematikken helt at kunne elimineres fra analysen af humane fænomener og deres udvikling.

Analogien bygger slet og ret på den forudsætning, at der forekommer varierende ideer og forestillinger, og at der ikke kan gives en redegørelse for tilblivelsen af disse variationer (ligesålidt som af den organiske naturs mutationer). Er variationerne imidlertid først tilstede, vil der foregå en sortering blandt dem, en selektion. "The continuing emergence of intellectual innovations is thus balanced against a continuing process of critical selection" fastslår Toulmin¹²⁾. Han antager, at til enhver tid vil der være tilstrækkeligt "of natural inventiveness and curiosity, ... to maintain a flow of intellectual innovations or 'variants'".

Man kan undre sig over, at filosoffer, der netop vil anlægge evolutionsmæssige synsvinkler og filosoffer, der gør op med statiske, a-historiske begrebs- og teoridannelser vil stille sig til-

fredse med at anskue idemæssige varianter som resultater af "natural inventiveness and curiosity". Selv teoretikere, der iøvrigt mener at anlægge materialistiske betragtninger, drives ud i en sådan position fordi de stadig har et filosofisk lig i lasten: den traditionelle idealistiske bevidsthedsopfattelse. Dette bliver eksempelvis klart hos amerikaneren Eugene E. Ruyle, der fremhæver en analogi mellem 'genetic pools' og 'cultural pools' (af ideer o.l.).¹³⁾

Analogi

Ruyle konstaterer:

"The behavioral tradition of a population is made up of the activity of individuals and depends on the ideas existing in the minds of individuals. The variable behavior of individuals, then, may be seen as the expression of the ideas of the individuals. The sum total of the ideas, including psychological drives, motives, cognitive maps, symbols, behavioral rules, norms, values, and so forth, of all members of a population constitutes the cultural pool. As the ideas in the cultural pool are expressed by individuals, they acquire an objective character of their own, confront the individual as an independent reality, and are, in turn, reabsorbed by the individual in the process of enculturation.

Hvad Ruyle her siger kan lede tanken hen på Popper's Verden 3. Ruyle betoner imidlertid - til forskel fra Popper - at de materielle livsbetingelser genererer det selektionstryk, der er den drivende kraft i den differentielle replikation af individernes ideer. De materielle livsbetingelser inddrages imidlertid heller ikke her i nogen analyse af de varierende ideers (og øvrige humane fænomeners) tilblivelse.

27. Man kunne muligvis få den tanke, at denne konsekvente ignorering af tilblivelsesaspektet er en utilsigtet konsekvens af en påfaldende og uomgængelig analogi mellem humane fænomener og den biologiske evolution. Dette er under ingen omstændigheder tilfældet. Tværtimod er det helt i øjnefaldende forhold, der ikke kan beskrives som analoge. Dette er tilfældet ligegyldigt om man søger at fremstille samlinger af humane fænomener i analogi til 'gen-pools' eller til populationer.

Ruyle søger at påvise en analogi mellem 'genetic pools' og 'cultural pools'. Han mener bl.a. at denne analogi kommer til ud-

tryk i det forhold at "the competition between genes or ideas to reproduce their own kind, however, is not necessarily mirrored at the phenotypic or behavioral level, since a gene or idea for co-operation or altruism may, in certain circumstances, outcompete a gene or idea for egotistical competition or self-aggrandizement.¹⁴⁾ Hvad der her fremstilles som analoge træk er - i lyset af den syntetiske evolutionsteori - absolut usammenlignelige forhold. Man kan på en forholdsvis præcis måde tale om, at en bestemt ide manifesterer sig i en bestemt adfærd (der skal i denne sammenhæng slet ikke tages stilling til det specielle og vanskelige spørgsmål, om en sådan relation er en kausalrelation eller ej). Derimod har man i moderne biologi opgivet den opfattelse, at et bestemt gen skulle kunne determinere et bestemt fænotypisk træk. Denne - hos ikke-biologer - endnu særdeles udbredte opfattelse, har af Mayr - en af de førende udviklingsbiologer - fået øgenavnet "bean-bag genetics". Man har forladt forestillingen om gener som små ubevægelige kugler. Genomet er en organiseret struktur, der ikke kan reduceres til en sum af faste genetiske enheder.

28) Det lader sig ikke gøre forud for en detaljeret analyse af vort begreb om bevidsthed at tage stilling til, om vore bevidsthedsmæssige tilstande kan karakteriseres som en organiseret struktur. Ruyle har imidlertid ikke leveret en sådan analyse (ligeså lidt som nogen anden der har forsvaret lignende evolutionære analyser af kulturelle og samfundsmæssige fænomener). Tværtimod er hans ikke-analyserede forestilling om "ideas in the mind of individual", tilsyneladende udtryk for en helt traditionel atomistisk bevidsthedsopfattelse.

29. Toulmin, søger i sin evolutionære fremstilling af 'human understanding' helt at styre uden om begreber og problemstillinger, der er forbundne med den traditionelle bevidsthedsproblematik. Temaet for hans analyse er begrebsmæssig og intellektuel udvikling. For Toulmin er dette dog ikke nogen bevidsthedsmæssig udvikling. Udviklingens subjekt er discipliner. Discipliner er institutionelle systemer karakteriseret ved bestemte problemer, metoder etc. I en evolutionær analyse må der redegøres for, hvad det er for en sammenhæng og kontinuitet, i kraft af hvilken discipliner identificere-

res og adskilles fra hinanden. Der må redegøres for de mere langvarige forandringer, gennem hvilke discipliner transformeres. En disciplin har et intellektuelt indhold, der konstitueres af en foranderlig population af begreber. Udviklingen i denne population er udtryk for en balance mellem to slags faktorer: innovative, der er ansvarlige for fremkomsten af nye varianter og selektive, der sikrer opretholdelse af visse favoriserede varianter.¹⁵⁾

30. Toulmins analyse påkalder sig af mange grunde betydelig interesse - også i forbindelse med en diskussion af humane fænomener i almindelighed. Hans analyse af "intellectual innovations" er ikke blot relevant i forbindelse med diskussionen af naturvidenskabelige begreber og deres udvikling. Den synes at have implikationer for alle kulturelle frembringelser.

Toulmin støder imidlertid på problemer af samme type som Ruyle. Den forfægtede analogi mellem intellektuelle fænomener og biologiske fænomener er problematisk - ja den kan overhovedet kun blive formuleret under forudsætning af et begreb om bevidsthedsmæssig produktion, der er forankret i en individualistisk erkendelsesteori og som rummer en abstraktion fra produktets tilblivelse.

Han fastslår, at "the final indispensable source of conceptual variations lies in the curiosity and reflectiveness of individual men".¹⁶⁾ Godt nok siger han, at "the development of new concepts is a communal affaire."¹⁷⁾ Hermed menes dog blot, at en ny conceptual variant må vinde kollektiv støtte i et givet intellektuelt miljø, før man kan tale om "a genuine conceptual variant". Det ville dog være en tilsnigelse at fremstille dette som et bidrag til afklaring af de intellektuelle variationers tilblivelse. I virkeligheden forudsættes det, at variationen er et individuelt produkt, men at den kun udvælges som 'genuine' dersom der er kollektiv aksept af den og dens relevans i et givet miljø.

31. Toulmin beskæftiger sig også med eksterne, sociale betingelser for intellektuel innovation. Ret beset er de sociale faktorer elementer, der må inddrages i en fremstilling af discipliners udvikling: "whereever men have the chance to speculate freely and critically in an organized way they will find some aspects of their experience that are ripe for reflective attention".¹⁸⁾ Ydre, socia-

le betingelser vil på denne måde spille ind ved selektionen blandt intellektuelle innovationer. Disses tilblivelse vies derimod ikke større opmærksomhed; Toulmin kan undlade det, fordi han indirekte har givet et endeligt svar på dette spørgsmål: Det er fri, kritisk bevidsthedsudfoldelse, der genererer nye varianter.

Toulmin kommer på denne måde faktisk til at forudsætte den traditionelle individualistiske erkendelsesmodel idet teoretiske og kulturelle produkter implicit opfattes som selvstændigt identificerbare størrelser. Hele Toulmins forsøg på at anvende det moderne udviklingsbiologiske populationsbegreb i analysen af intellektuelle discipliner forudsætter faktisk en sådan opfattelse. I den biologiske selektion er det netop de individuelle medlemmer af populationer, der er genstand for selektionsmekanismen. Hvis det skal have mening at tale om en population af begrebsmæssige elementer, der er under indflydelse af en selektionsmekanisme, må de begrebsmæssige elementer kunne udskilles som specifikke identificerbare størrelser. Dette lader sig gøre i lyset af den traditionelle bevidsthedsmodel. De begrebsmæssige innovationer individueres under henvisning til det individ, der i kraft af sin 'curiosity' og 'reflectiveness' producerede variationer.

32. De forskellige forsøg på at etablere evolutionære analyser af erkendelsesudvikling og kulturelproduktion må ses som elementer i et bredt filosofisk opgør med den erkendelsesteoretiske tradition, der er forankret i den Cartesianske gyldighedsproblematik. Noget forbinder dog disse modstridende filosofiske tendenser. Den moderne evolutionære analyse bygger på samme individualistiske erkendelsesmodel, som var en nødvendig konsekvens af den Cartesianske bevidsthedsopfattelse.

Men hvori består da den evolutionære analyses opgør med den Cartesianske subjektivisme? På et afgørende punkt er der tale om et virkelig radikalt opgør. Forestillingen om teorier (og andre bevidsthedsmæssige produkter) som subjektets repræsentationer af objektive forhold opgives. Dette er allerede tidligere antydnet i forbindelse med omtalen af holismen i den moderne erkendelsesteori. Der er her ikke blot tale om et opgør med en ganske bestemt variant af repræsentationsopfattelsen; en variant hvor subjektet repræsenterer et fixeret, uforanderligt ydre objekt. Den mekaniske mate-

opgør
hens

repræsentation

opfattelsen

DS

rialistiske ontologi, der er en konsekvens af denne repræsentationsopfattelse, vil, næppe have mange tilhængere i dag. Man opgiver forestillingen om repræsentation af objektive forhold (og dermed begrebet om objektiv sandhed) i det hele taget.

33. Der er intet overraskende i, at de moderne evolutionære analytikere identificerer den traditionelle Cartesianske repræsentationsforestilling med repræsentation i det hele taget. Eftersom de forudsætter den Cartesianske bevidsthedsmodel, må de opfatte repræsentation på Cartesiansk vis, dersom de overhovedet vil operere med forestillingen om objektiv repræsentation. Fordi de ikke fik gjort op med den Cartesianske erkendelsesmodel tvinges de til at afvise objektiv repræsentation i almindelighed på grundlag af de mangler, som specielt kendetegner den Cartesianske repræsentationsopfattelse.

34. Det evolutionære opgør med Cartesianismen bliver her fanget i dets skjulte Cartesianske forudsætninger. Den konsekvente seen bort fra repræsentationsaspektet ved vore bevidsthedsmæssige (og kulturelle) produkter trækker i virkeligheden også grundlaget bort fra hele den evolutionære approach. Analysen af bevidsthedsproduktets tilblivelse og af dets repræsentationsfunktioner to sider af samme sag. At karakterisere de materielle betingelser, der har været bestemmende for tilblivelsen af et kulturelt produkt (fx. at karakterisere de livsvilkår som indgår i tilblivelsesprocessen af et litterært produkt) er det samme som at afgrænse repræsentationsindholdet (gyldighedsområdet) af det pågældende produkt.

Menneskets kulturelle produktion og dens udviklingsmæssige karakteristika kan ikke analyseres blot ved at overføre evolutions-teoriens begrebsapparat til dette specielle område. Analysen må tage udgangspunkt i denne produktions særlige karakteristika - de karakteristika der bl.a. adskiller den fra den organiske evolution. Ifølge det foregående er det semantiske egenskaber, der specielt adskiller disse produkter fra andre evolutionsprodukter. Den evolutionære analyses foregangsmænd - fra Popper til Toulmin - har set bort herfra, de har i det hele taget været skeptiske over for begrebet om semantiske egenskaber. Enten - som hos Popper - af frygt for at ende i psykologisme eller som hos Toulmin af frygt for at ende i formalisme.

det
lignende

35) Metodologiske problemer i relation til analysen af menneskets kulturelle produktion er - ligesom andre metodologiske problemer - intimt forbundet med fundamentale filosofiske forudsætninger. Uden afklaring af sådanne forudsætninger kan der ikke kastes lys over en metodologisk problematik som eksempelvis den gyldighedsproblematik, der deler den moderne videnskabsteoretiske debat i to tilsyneladende absolut modstridende fløje. En sådan filosofisk problematik afklares ikke ved blot henvisning til videnskabelige teoridannelser. Tværtimod griber de filosofiske forudsætninger ind i fremlæggelse og anvendelse af videnskabelige teoridannelser. Den filosofiske anvendelse af vekslende biologiske teorier dokumenterer dette med al ønskelig tydelighed.

Har dette til følge, at en videnskabelig teori som f.eks. den syntetiske evolutionsteori ikke kan spille nogen rolle ved afklaringen af filosofiske problemstillinger? Den videnskabelige teori kan spille en endog ganske afgørende rolle, men først gennem filosofiske refleksioner over eventuelle kategoriale implikationer af teorien.

Man har ikke sikret et begrebsmæssigt grundlag for analyse af humane produkters tilblivelse og udvikling blot ved at afvise den traditionelle gyldighedsproblematik, der gjorde forsøget på at etablere et sådant grundlag filosofisk irrelevant. Det er heller ikke tilstrækkeligt at kunne vise forskellige analogier mellem den organiske natur, som den beskrives og forklares inden for rammerne af evolutionsteorien, og de humane produkter. Den filosofiske hovedopgave er i stedet at søge at karakterisere det kategoriale grundlag, som evolutionsteorien har etableret og som er en forudsætning for en videnskabelig forståelse af naturens evolution.

Den revolutionerende kerne i dette filosofiske grundlag er en konstatering af, at det ikke er individet men kollektivet (arten), der er udviklingens subjekt. Det kategoriske brud, der herved markeres i forhold til hovedlinien i den erkendelsesteoretiske tradition, er næsten fuldstændigt overset i de moderne forsøg på at etablere en "evolutionary approach" til erkendelsesteoretiske og videnskabsteoretiske problemer. En forståelse af dette brud ville have gjort det umuligt fortsat at opretholde den individualistiske erkendelsesmodel.¹⁹⁾

hos

ny
Q-
lunde

lunde

NOTER:

- 1) Se W. V. Quine: "The Nature of Natural Knowledge" i Mind and Language, Guttenplan (ed); Oxford 1975.
- 2) For en nærmere diskussion heraf se min "Über das Verhältnis Zwischen Philosophie und Wissenschaft", Theorie und Labor, Plath, Sandkühler (Hrsg.); Köln 1978.
- 3) For en diskussion og kritik heraf se bl.a. The Philosophy of Karl Popper (P. A. Schilpp ed.); La Salle 1979, pp. 47-49.
- 4) Wahrheit und Methode, Tübingen 1960, pp. 224-25.
- 5) Word and Object, Cambridge, Mass. 1960, p. 3.
- 6) Se specielt Objective Knowledge; An evolutionary approach, Oxford 1977.
- 7) The Philosophy of Karl Popper, p. 142.
- 8) Ibid, p. 134.
- 9) Ibid, p. 150.
- 10) Ibid, p. 149.
- 11) Ibid, p. 156.
- 12) Human Understanding; Oxford 1972, p. 140.
- 13) "Genetic and Cultural Pools: Some suggestions for a Unified Theory of Biocultural Evolution", Human Ecology, Vol. 1, no. 3, 1973, pp. 202-203.
- 14) Ibid, pp. 206-207.
- 15) Toulmin, p. 134.
- 16) Ibid, p. 209.
- 17) Ibid, p. 206.
- 18) Ibid, p. 221.
- 19) For en nærmere diskussion af det omtalte kategoriale brud se bl.a. min "Die Revolution auf dem Gebiet der Biologie im neunzehnten Jahrhundert" i Bürgerliche Gesellschaft und Theoretische Revolution, Sandkühler, Hahn (Hrsg.); Köln 1978 og "Materialismus und Erkenntnistheorie", Sopo, 10, 1978

ASTA FINK

IDEALISME SOM NATURFORTRENGNING.

Vi har i de seneste år befundet os i den ejendommelige situation, at der har været brug for en argumentation, der kunne overbevise erklæret materialistiske forskere om, at en materialistisk - og dermed praktisk potent - humanvidenskab kun kommer i stand, ved at det naturhistoriske og det samfundshistoriske fastholdes som sammenhængende momenter. Det, der nødvendiggør en sådan argumentation, er, at det naturhistoriske moment ikke bare er blevet overset, men tillige tabueret i næsten al den humanvidenskabelige forskning, der herhjemme i disse år er blevet bedrevet som erklæret materialistisk forskning.

Denne forskning har drejet sig om at få et korrekt begreb om de grundlæggende lovmæssigheder i vor samfundsmæssige virkelighed og om determinationssammenhænge mellem sådanne grundlæggende lovmæssigheder og tilstande og egenskaber, der kendetegner bestemte dele af denne virkelighed.

Der findes, som enhver ved, både vellykkede og mislykkede eksempler på denne bestræbelse, men sikkert er det, at bestræbelsen som sådan var og er velbegrundet, og at de seneste års væsentligste humanvidenskabelige forskningsresultater findes dér; hvor denne bestræbelse er blevet forfulgt.

Det, denne artikel skal dreje sig om, er som sagt et problematiske træk ved denne forskning: Der skal argumenteres for, at afvisningen af det naturhistoriske moments relevans i en historisk reflekteret humanvidenskab er teoretisk uholdbar og praktisk betydningsfuld. Artiklen er først og fremmest skrevet til dem, der - i ét eller andet omfang - som jeg selv, genkender problemet som deres eget.

Lad mig begynde med at pege på et forhold, der for mig at se rummer en del af forklaringen på, at tabueringen af det naturhistoriske moment er blevet et så udbredt træk i aktuell, erklæret materialistisk humanvidenskab.

grundede til tabuering.

Det forholder sig som bekendt sådan, at arbejdet med at afdække determinationsammenhængen mellem kapitalismens grundlæggende lov-mæssigheder og specifikke problemer og forhold i den kapitalistiske virkelighed af indlysende grunde måtte kædes sammen med et ideologikritisk arbejde, en afsløring af, at de borgerlige human- og samfundsvidenskaber og borgerlig ideologi overhovedet fremstillede historisk særegne tilstande, forhold og problemer som "naturlige" og uforanderlige. Ofte implicit - slet og ret i kraft af at anvende abstraktioner og kategorier, der på forhånd, så at sige, lod den mulighed ude af betragtning, at væsentlige træk og egenskaber ved (problemer i) deres genstandsfelt kunne have en samfundsmæssig genese og funktion. Netop fordi udgangspunktet for den aktuelle, erklæret materialistiske humanvidenskab i næsten alle tilfælde har været den velbegrundede kritik af naturaliseringen af samfundsmæssige (mis-)forhold, kom man, i det, man plejer at kalde positiveringen af kritikken, i undersøgelsen af de samfundsmæssige determinationsammenhænge, til at tabuere enhver tale om naturlovmæssigheder i menneskelivet. Det, kritikken var rettet imod, kom dermed ironisk nok til - bag om ryggen på dem, der gennemførte den - at forbestemme deres position; de reproducerede modstanderens grundlæggende fejltagelse: identifikationen af natur og samfund (nu blot i en anden udgave: ved at bortretouchere naturhistoriske momenter som sådanne.)

Man kan som bekendt finde utallige andre eksempler på dette: at positioner på den måde reproducerer mod-positioners almene antagelser, at de træk, der kritiseres i mod-positionen, bestemmes upræcist så man overser, at der er et barn i badevandet. Den evne, der i grunden er en conditio sine qua non for udviklingen af en materialistisk videnskab: evnen til at fastholde modstridende bestemmelser af et givet fænomen længe nok til, at man kan få greb om, hvad det er for træk ved fænomenet, de hver for sig har fat i, og hvordan disse træk forholder sig til hinanden, den er uudviklet hos de fleste af os. Der cykles fra den ene abstrakte negation til den anden, og akkumuleres egentlig ingen erfaringer, men hos nogle af

- ~~gennem~~ med "mennesk. natur" som fik:
kategorierne af eksistentialisme

de mere følsomme, frustration over den deraf følgende teoretiske og praktiske impotens. Det er et problem, som det er væsentligt, at vi forholder os til og bekæmper. Vi må klarlægge, hvad det er for træk ved os og ved vore arbejds- eller produktionsbetingelser og -måde, der u-vilkårligt og bag om ryggen på os, fremkalder den erkendelsesafmagt der reelt er tale om. Men først og fremmest må vi selv sagt opsamle, videregive og bruge erfaringer med arbejds-sammenhænge, der er/hvori vi er/anderledes og bedre.

Nu tilbage til den i erklæret materialistisk humanvidenskab udbredte tabuering af enhver tale om naturhistoriske momenter. Det er som sagt rigtigt, at henvisningen til menneskets natur (eller væsen) er en velkendt ideologisk stereotypi. Det, der imidlertid kendetegner den ideologiske henvisning til menneskets natur (eller væsen), er, at 'menneskets natur' her opfattes som det enkelte individ iboende træk og egenskaber, der i grunden er uforanderlige. I konsekvens heraf forklares problemer i menneske/samfundslivet under henvisning til en simpel reproduktion af invariante træk og egenskaber, der hører med til det menneskelige individs konstitution, hvoreftervi må gå til såkaldte "naturfolk" eller børn, hvis vi vil lære noget om de afgørende lovmæssigheder bag menneskelige handlinger og samliv, og undgå at blive ført på vildspor af den "sminke", civilisationen/socialisationen har lagt hen over de uforanderlige lovmæssigheder.

I eksistentialistisk inspireret psykologi gentages denne ideologiske figur - her blot med udgangspunkt i en filosofisk antropologi, der udskifter begrebet 'menneskets natur' med begrebet 'menneskets væsen'. Alle velkendte forskelle til trods har biologismen og eksistentialismen det væsentlige fællestræk, at menneskets natur eller væsen bestemmes som a-historiske egenskaber ved individerne, at forholdet mellem natur og historie og mellem individ og samfund opfattes som et udvendigt og u-væsentlig forhold.

Med den abstrakte negation af 'naturaliseringen' stiller man sig imidlertid i en ligeså velkendt ideologisk position, man tilslutter sig en "tabula rasa antropologi", en opfattelse af mennesket som et uendeligtplastisk substrat for en samfundsmæssig formning. En sådan afmaterialisering af menneskeslægten repræsenterer, som Krovøza udtrykker det, "en antropologisk ideologi, der modsvarer kapitalismens umættelige hunger efter levende arbejde." (1)

biologisme

eksistentialisme

At det forholder sig sådan, er åbenbart, når antropologien indlejret i systemfunktionalistiske eller dermed beslægtede teori-dannelser, udmøntes i industri- eller organisationspsykologisk humanteknologi (2).

I andre sammenhænge kan det af gode grunde være vanskeligere at få blik for antropologiens ideologiske tvetydighed: Når man f. eks. læser kulturanthropologiens klassikere, optræder den som en indbygget forudsætning i en kulturrelativisme, der var et effektivt våben i en (kultur) imperialismekritik, og når man møder den i forskellige varianter af marxistisk psykologi (3) indgår den som en implicit forudsætning i arbejder, hvis påvisning af menneskelige funktionsmåders samfundsmæssige formbestemthed og af bestemte problemers samfundsmæssige genese er væsentlig både videnskabeligt og politisk.

Den klassiske kulturanthropologi og de fleste af de senere års kapitallogisk funderede analyser har mindst tre ting fælles:

1. De opererer på grundlag af en teoretisk holisme og bort-abstraherer dermed det forhold, at de kulturer/ den kapitalens logik, de undersøger, ikke selv slet og ret har "sat" og skaber sine egne betingelser, og de bliver i forlængelse heraf kun i stand til at identificere forandringer, som kan klassificeres som enten funktionelle eller dysfunktionelle i forhold til det undersøgte "systems" immanente "logik".
2. Deres teoretiske grundlag udelukker dem principielt fra at kunne have med en objektiv kritik af den givne totalitet at gøre. Holismen forpligter dem i realiteten til en værditeoretisk decisionisme, en konsekvens, som i hvert fald erklærede materialister må tage alvorligt.
3. Deres arbejder er - som jeg allerede har været inde på - fremkommet (og forekommer) i diskussions- og erfaringsammenhænge, der umiddelbart hæmmer en forståelse for, at det ontologiske og det metodologiske brud, de sætter mellem natur (-videnskaber) og historie(-videnskaber), er teoretisk uholdbart, og at det blokerer for udviklingen af en materialistisk funderet praksis (4).

De træk, der her er fremdraget, ytrer sig på mange måder i den kapitallogiske tradition. Her er nogle få, men for mig at se anskuelige eksempler:

I H. J. Schanz' nyeste bog "Antikritik" (Modtryk 77) hedder det: "Netop opgivelsen af antropologien er forudsætningen for en analytisk slagkraftig teori for menneskenes emancipation, og det er økonomikritikkens opgivelse af antropologien, der i eminent forstand gør den relevant for netop en emancipationsinteresse". (s.70).

Denne formulering er ikke enestående. Den er et tilfældigt valgt, klart udtryk for en tankegang, der er gennemgående i størstedelen af de senere års erklæret materialistisk forskning.

Hvad kan den analytiske slagkraft bero på, efter at antropologien er opgivet? På afdækningen af hvilke grundlæggende samfundsmæssige lovmæssigheder, der må sættes ud af kraft, hvis det kapitalistiske samfund skal afløses af et andet. Hverken mere eller mindre. Det kan en materialistisk teori "for menneskenes emancipation" ikke klare sig med. Den kan ikke på én gang fastholde en materialistisk prætention og sætte parentes om forpligtelsen til at undersøge, hvilken art negation, der er ønskelig og bestemt mulig, og hvilke lovmæssigheder, det er nødvendigt at kende til for at virkeliggøre de forandringer, der er tale om. Netop den analytiske slagkraft er utilstrækkelig, så længe analysen indskrænkes til at omhandle den modsætningsfulde formning af mennesker og institutioner, som er nødvendig for kapitalismens fortsatte beståen. Den analytiske slagkraft opnås kun, hvor man interesserer sig for den samfundsmæssige virkelighed (for lønarbejderen og lønarbejderne, for familien, for skolen, for staten) som en realitet, der ikke er tilstrækkeligt begrebet med afdækningen af bestemte træk ved den som funktionelle, bestemte andre som dysfunktionelle, i forhold til det kapitalistiske samfunds fortsatte beståen. Man må som en ledetråd, der holder én fri af den funktionalistiske identifikation af funktion og realitet, fastholde, at der er et "noget", der formbestemmes og indordnes funktionelt på bestemte måder, at dette "noget" har en historie, og

POS:

at det selvsagt ikke lades uberørt af at blive underordnet bestemte funktioner (evt. underordnet modsætningsfulde krav), men at man på den anden side ikke kan afgøre, om den forandring, en sådan underordning og formbestemmelse resulterer i, er (potentielt) progressiv eller regressiv (hvilke nye træk ved genstandsfeltet, der evt. er henholdsvis det ene eller det andet) ved blot at beskrive, hvilke formål, forandringen umiddelbart skal opfylde, eller hvilke bestemte formål, den kommer på tværs af. For at undersøge det og dermed indfri et materialistisk krav om at undersøge, hvilke forandringer, der er ønskelige og bestemt mulige, og hvilke lovmæssigheder, man kan (må) regne med i praksis, må man også analysere genstandsfeltets ontologi og naturhistorie.

Et andet eksempel:

I en artikel i antologien "Socialisationskritik" ("Habermas versus Krovoza", red. Esbern Krause-Jensen, Rhodos 1977) skriver Jørgen K. Bukdahl: "Medens Krovoza kun ser undertrykkelse i kapitalismens egen struktur, er der ved opløsningen af alle naturgroede identiteter i kapitalismen efter Habermas' opfattelse en frihedsgevinst deri, at en universalistisk moral afløser en partikulær, og at alle normer sættes under det legitimeringsstryk at skulle kunne godtgøre, at de er universaliserbare. Medens Krovoza derfor tænker anarkistisk-revolutionært, tænker Habermas - med en utopisk horisont - udsigten til et normativt begreb om et virkeligt på universaliserbare maximer indrettet samfund, et samfund med symmetrisk, herredømmefri interaktion - reformistisk, for så vidt kapitalismens civilisatoriske effekter kan afgive et tilknytningspunkt." (s.133) (understregningerne er mine. A.F.)

Jeg har ikke noget at indvende mod "konklusionerne" på karakteristikken af henholdsvis Habermas og Krovoza. Det, jeg har fundet bemærkelsesværdigt i det lige citerede, er begrundelsen for karakteristikken af Habermas som "reformistisk tænkende". I den ser jeg en variant af den type idealisme, som denne artikel handler om, en variant, der tit dukker op i forbindelse med implicitte eller eksplicitte bestemmelser af, hvad der kendetegner revo-

lutionære resp. reformistiske tankegange, strategier osv. Det, der kan begrunde en karakteristik af bestemte tankegange og politiske overvejelser som revolutionære, er (selvsagt) ikke, at de tager udgangspunkt i eller er udtryk for den opfattelse, at civilisatoriske "effekter" af kapitalismen er anvendelige, men at deres ophavsmænd i udgangspunktet accepterer nødvendigheden eller ønskeligheden af, at bestemte kapitalismespecifikke misforhold reproduceres, at de med andre ord tager fejl og tror, at noget er civilisatoriske effekter, hvor der netop er tale om tvetydige resultater af den historiske udvikling. Det er det, der er tale om hos Habermas. Det kritisable ved, at han tilskriver visse træk ved den borgerlige mands personlighed og ved den bevidstgjorte, normativt regulerede interaktion en eksemplarisk status, er netop, at der i realiteten er tale om meget væsentlige misforhold: at Habermas i teorien gennemfører en "afmaterialisering" af mennesket, som nøjagtig modsvarer den fremmedhed over for egne konkrete erfaringer, den overskæring af intellektes livsnerver, der har været og stadigvæk er opbruddets, frigørelsens livstruende følgesvend i vores samfund, og som er en side af den naturfortrængning, som det er nødvendigt at ophæve, både i teorien og i "virkeligheden", så at sige, hvis vort arbejde med at finde ud af, hvilke forandringer, der er ønskelige og bestemt mulige, ikke i slående grad skal være sammenligneligt med farveblindes diskussion af farverne.

Jørgen K. Bukdahls karakteristik af Krovoza sætter fingeren på det ømme punkt, der påfører både ham og - tendentielt - den kapitallogiske tradition som sådan decisionisme som problem.

Decisionismens konstitutive træk er afvisningen af et videnskabeligt handlingsgrundlag. I kraft heraf er decisionismen uforenelig med et materialistisk standpunkt. Den teoretiske og eksplicitte decisionisme hører da også generelt hjemme i traditioner, der forstår sig selv som pluralistiske, liberale osv. (5) Men som uerkendt teoretisk og praktisk betydningsfuld konsekvens er decisionismen desuden et nok så gennemgående problem i megen ny-marxisme. Et klassisk eksempel er Marcuses bog: Det éndimensionale menneske. Den bog fik som bekendt en overordentlig indflydelse, og selv om

den siden er blevet forkastet som teoretisk grundlag for en marxistisk samfundsvidenskab, er et afgørende kendetegn ved den uantastet blevet reproduceret: den opfattelse, at den kapitalistiske virkelighed er begrebet med blotlæggelsen af de træk i den, der kan tilbageføres til kapitalens immanente logik.

Den forskel, at hvor Marcuse vil tale om, at det er herpå kritikens radikalitet beror, mens f.eks. den kapitallogiske tradition vil sige, at det er dens videnskabelighed, der står afgørende på spil, er i denne sammenhæng betydningsløs. Det afgørende er det fællestræk, at den videnskabeligt begrundede handlingsvejledning prisgives, at analyserne begge steder under påberåbelse af henholdsvis radikaliteten og videnskabeligheden tendentielt kun angår træk og forandringer i den samfundsmæssige virkelighed, for såvidt disse kan ses som momenter i reproduktionen af den kapitalistiske samfundsorden, og at negativiteten derved begge steder feticheres.

Hos Marcuse tages konsekvensen - den abstrakte utopisme, der i en ligefrem forstand er en afart af decisionismen - med dødsforagt. Han udbreder sig med blomstrende retorik om det fortjenstfulde i at erstatte begrebet om 'den bestemte negation' og den dermed forbundne forpligtelse til at fremanalysere den historiske udviklings konkrete modsigelser og muligheder, med begrebet 'tranzendierenden Entwürfen', med den blotte retningsløse frisættelse af alle mulige kapitalismefjendtlige drømme og fantasier.

I den kapitallogiske tradition tages denne konsekvens ikke, men man finder den samme selvstændiggørelse af negativiteten, af "kapitalens logik", den samme u-væsentliggørelse af den konkrete analyse af, hvilke modsætningsfulde forandringer, der finder sted under kapitalens herredømme.

Derfor giver det mening at tale om, at denne tradition reelt gør sig skyldig i og afstedkommer den samme afmagtsfetichering som Marcuse, og at den må konfronteres med misforholdet mellem den materialistiske selvforståelse og svarskyldigheden.

En teoretisk nødvendig betingelse for at opfylde materialismens videnskabelighedskrav er, at man indser og tager konsekvenserne af, at det er galt at operere med et begreb om historisk virksomme lovmæssigheder, der alene omfatter kapitalens og at sætte alt andet uden for en parentes som "kontingente fakticiteter".

Det er rigtigt, at kapitalismens udvikling har ^{vist} frembragt nødvendigheden af, at stadig flere livsområder samfundsmæssiggøres. Men de nye tilstande, forhold og misforhold, der er resultatet af denne udvikling, de nye muligheder, den eventuelt indebærer, kan ikke undersøges konkret og materialistisk med mindre begrebet om et naturgrundlag fastholdes. Kun da kan man overhovedet sætte sig for at undersøge, i hvilke henseender der er tale om udvikling, og i hvilke andre om afvikling af menneskelige potentialer og i kraft af hvilke lovmæssigheder, forandringerne sætter sig igennem og ser ud, som de gør. Men først og fremmest: hvilke forandringer, det er rigtigt at arbejde på at virkeliggøre.

//
 m
 naturen giver de indholdsmæssige svar

N O T E R:

1. Die Verinnerlichung der Normen abstrakter Arbeit und das Schicksal der Sinnlichkeit i: Beiträge zu einer anderen materialistischen Aestetik (zu einer anderen materialistische Aestetik), Berlin 74.
2. Jfr. f.eks. Bernard Willms: Funktion - Rolle - Institutionen, Zur politiktheoretischen Kritik soziologischer Kategorien, Düsseldorf 71.
3. Den ligger implicit i såvel freusomarxistiske arbejder som f. eks. Schneiders (neurose und Klassenkampf - Rowohlt 73) erklæret materialistiske kritik og rekonstruktion af psykoanalysens indsigter som i Seves (Marxisme et theorie de la personnalité, Paris 72) forsøg på at udarbejde nogle almene kategorier for en historisk materialistisk personlighedsteori. Klaus Ottomeyer har i "Anthropologieproblem und marxistische Handlungstheorie" (Focus Verlag, 76) udarbejdet en kritik af de to forfattere, der bl.a. omhandler dette punkt. En mere udførlig kritik af Save på dette punkt findes i Andreani: Marxisme et antropologie i L'homme et la Societé XV (januar-marts 70). Schneider og Seve må iøvrigt siges at være modpoler i det teoretiske spektrum, den vage betegnelse 'marxistisk psykologi' omfatter.
4. A propos disse fællestræk: i et efterskrift til Hans-Jørgen Schanz' "Til rekonstruktionen af kritikken af den politiske økonomis omfangslogiske statur" (Modtryk 1973) refererer Jørgen K. Bukdahl til Peter Winch's arbejde. Det sker i et upolemisk forsøg på at klargøre nogle grundtræk i den kapitallogiske position og er bemærkelsesværdigt i denne sammenhæng, for di Peter Winch klarere og mere prægnant end andre, jeg kender til, artikulerer det videnskabsteoretiske grundlag for en borgerlig imperialismekritik og implicit hele tiden har netop den klassiske kulturanthropologi som paradigmatiske udgangspunkt for sine overvejelser. (Jvf. min korte fremstilling og kritik af Winch's i Teori ≅ Praksis (GMT 1973)).
5. Et kendt eksempel er Gunnar Myrdal: Objectivity in Social Research, London 69.

Rolf Reitan

OM VIDENSKABSTEORI I ALMINDELIGHED.

Prolegomena til overvejelser om humanistisk videnskabsteori i særdeleshed.

Indledende.

Filosofisk virksomhed (i den vestlige kulturkreds) opstod i det klassiske Grækenland som svar på samfundsmæssige problemer, som blev fremkaldt af den græske handelskapitals nedbrydning af bornerte, "naturgroede" samfundsformer og udviklingen af den græske polis, hvor de overleverede magisk-mytiske verdensbilleder havde tabt deres politiske autoritet og almengyldighed. Udviklingen af en rudimentær matematisk videnskab på den ene side, og den retorisk-politiske virksomhed på den anden, gjorde det politisk nødvendigt at skelne mellem 'sand kundskab' og 'simpel (for)mening'.

Filosofien er således i sin oprindelige konstitution et videnskabsteoretisk projekt, en teoretisk behandling af spørgsmålet om sand kundskab, såvel som et program for uddestillering af sand kundskab fra de mangfoldige og flydende meningers materie. Videnskabsteori var altså i græsk filosofi identisk med - i sag om ikke i ord - det filosofiske projekt overhovedet (og dermed også filosofiens refleksion på sig selv og dens forskellighed fra "hverdagstænkning").

Med udviklingen af den nyere tids videnskab (i.e. den klassiske mekanik), adskilles i realiteten videnskabelig kundskabsproduktion og filosofisk refleksion: 'Videnskabsteori' bliver nu en filosofisk refleksion på videnskaben, som noget forskelligt fra den selv. (Dette antyder en rekonstruktion af videnskabernes og filosofiens historie, der ikke tager de overleverede tekster for deres pålydende værdi: Endnu Newton betragtede som bekendt sin videnskab som "naturfilosofi"). Ved midten af 18-hundredetallet var spørgsmålet om forholdet mellem filosofi og videnskab - i det mindste for de mere fremskredne hoveder - så afklaret, at Marx kan svare Proudhons "Elendighedens filosofi" med det polemiske skrift "Filosofiens elendighed".

For Marx - som for de fleste videnskabsfolk efter ham - var det indlysende at videnskaberne bedst kunne klare sig uden filosofisk indgriben og filosofiske refleksioner. (At videnskaberne egne refleksioner historisk forudsætter det refleksionsniveau, som filosofien har fremarbejdet, anfægter ikke dette forhold). Ikke desto mindre har filosofien efter Marx et af sine tyngdepunkter netop i 'videnskabsteorien'. Hvordan kan det være?

Efter at filosofien en periode havde været reduceret til skola-stisk tjenestepige for Teologien, genoptog de tidligt-borgerlige filosoffer den klassisk-græske filosofis program om at skelne kundskab fra mening. Alt efter graden af de europæiske borgerskabers politiske udvikling får programmet forskellige udformninger: Rationalisme i Frankrig, empirisme i England. I Tyskland prøver Kant at udligne modsætningerne mellem empirisme og rationalisme ved at overlade empirien til den forstandige videnskab, mens den videnskabsteoretiske (samt moralske og politiske) ratio forbeholdes filosofien. Det afgørende er, at Kants primære ærinde ikke længere er at skelne mellem mening og kundskab, men mellem forskellig slags kundskab: På den ene side kundskaben om empirisk påviselige sammenhænge i den fænomenale verden, på den anden side kundskaben om den "immaterielle verden", frihedens rige. Skønt begge kundskabsområder fik deres filosofiske begrundelser for muligheden af gyldige udsagn, kan "frihedens rige" for Kant ikke udforskes videnskabeligt, kun filosofisk. Når Kant søger at vise hvorledes mulighedsbetingelserne for sand kundskab er konstitueret a priori i intellektets transcendentale struktur, så er hans hensigt og egentlige ærinde ikke at redde naturvidenskaben, hvis resultater han ikke fandt grund til at betvivle, men derimod at redde moralen. (friheden, fornuften!) ved at påvise, at den ikke er underlagt kausalbestemmelserne i fænomenernes materielle verden. Spørgsmålet om hvordan de "to verdener" hænger sammen, forsøger Kant at løse ved indførelsen af 'indbildningskraften', idet han opfatter denne som en undergrundig subjektiv kraft, der som en skyttel væver sammenhængen mellem fornuft og forstand under bevidsthedens niveau, og dermed også uden egentlig mulighed for at blive genstand for en filosofisk begribelse. (Dette bliver

Sådet systematiske sted for den borgerlige - filosofiske - æstetik). Hegel gør imidlertid denne skyttel filosofi-fähig ved at begribe den som Geist: Historiens skyttel. Kants kritiske erkendelsesteori bliver således hos Hegel transformeret til en altomfattende (og - i sin konsekvens, om ikke pr. intention -) affirmativ historieteori.

Eftersom det i de borgerlige samfund har været svært at fastholde og udvikle Marx' forvandling af Hegels filosofiske historieteori til en videnskabelig teori, hvor også kundskabsproduktionens problemer kunne forvandles fra erkendelsesteoretiske til videnskabelige problematikker, har videnskabsteori kunnet udvikle sig i filosofiens historisk fastlagte spor, men uden historisk bevidsthed, altså som ideologi.

Denne skitse af en historisk baggrund skal nu tjene som kulisse for følgende teser om videnskabsteori:

1. tese: Videnskabsteoriens programmatisk intention.

Videnskabsteorier er sat af principper for at skelne mellem (a) videnskabelige og ikke-videnskabelige fremgangsmåder og (b) mellem grundforskellige videnskabstyper. Principperne er filosofiske principper i den forstand at de ikke er principper indenfor en enkelt videnskab alene. Videnskabsteori er derfor forskellig fra videnskabssociologiske, -psykologiske eller -historiske teorier.

2. tese: Videnskabsteoriens genese.

De videnskabsteoretiske principper og problematikkers genese er ikke forskningspraktisk, men filosofisk: I normaltildet udvikler den institutionaliserende forskningspraksis selv metoder og principper for at skelne mellem "videnskabeligt" og "ikke-videnskabeligt". Videnskabsteoretisk viksomhed løser ikke forskningspraktiske problemer, men problemer, der opstår idet uvidenskabelige tolkninger (oftest: generaliseringer) kommer i konflikt med traderede verdensbillede.

I undtagelsestilfælde (hvor en videnskab befinder sig i krise, fordi den ikke evner at løse forskningspraktiske problemer in-

denfor de til da frugtbare paradigmer eller med de overleverede metodikker) kan videnskabsteori tilsyneladende komme den kriseramte videnskab til hjælp, fordi videnskabsteorien er "mere almen" eller mere uafhængig af en bestemt tradition end den enkelte videnskab. Det rigtige i dette er, at filosoffen (in casu: videnskabsteoretikeren) gerne har et større tilfang af teoriehistorisk kundskab og filosofisk skoling end den enkeltvidenskabelige forsker, og derfor kan have nemmere ved at udfolde teoretisk fantasi og problemløsningsevne; men løsningen på den videnskabelige "krise" er altid selv videnskabelig, aldrig "videnskabsteoretisk". Som lærebygning eller teoretisk system har videnskabsteori ingen betydning for løsningen af videnskabelige "krise"-problemer.

3. tese: Videnskabsteoriens anvendelse.

Videnskabsteori har dels et pædagogisk-indførende og dels (i dens selvforståelse) et forskningspraktisk anvendelsesområde. Mens det sidste er en illusion, som den filosofiske institution behøver til selvafstivning, tjener den pædagogiske funktion til indføring i 'videnskabelighed' overhovedet, dvs. som ideologisk agentur for hvad der gælder som "videnskabeligt" under de bestående produktions- og magtforhold. Med undtagelse af undervisningsens brug af eksempelmateriale er det tvivlsomt, om videnskabsteori overhovedet kan tjene som indføring i nogen enkelt videnskab og dens forskningspraksis.

4. tese: Videnskabsteoriens relevans.

De filosofisk begrundede videnskabsteorier har historisk haft betydning for såvidt som de har forberedt og sikret videnskaberens sociale institutionalisering. Deres betydning ophører i det øjeblik et forskningsområde er institutionelt sikret. Den kritiske skelnen mellem videnskab og ikke-videnskab, som filosoffer fremfører programmatisk, overtages af de videnskabelige institutioner selv.

5. tese: De aktuelt relevante problemer.

Kundskabsproduktionens samfundsmæssige problemer kan ikke frugtbart behandles i filosofiske kategorier som 'positivisme', 'ide-

alisme', 'materialisme'. Disse forældede kategorier kan i højden fungere heuristisk, som en slags "udtryk i venteposition", som for-ord til en samfundsteori om kundskabsproduktion.

De aktuelle problemer, der traditionelt kan sammenfattes under punkterne tværvidenskabelighed, kundskabsakkumulation- og kommunikation, forskningsstyring, er henvist til pragmatiske ad hoc-løsninger, så længe vi ikke kan organisere kundskabsproduktionen ved hjælp af en sådan teori: (a) Skal den tværvidenskabelige intention ikke blive stående ved det rent bureaukratisk organiserede "samarbejde", (b) skal kommunikationsproblemerne og problemerne med "overakkumulation" af viden ikke søges i cybernetiske skinløsninger (hvor det reelle problem om forholdet mellem kundskabens produktionsform og samfundets form blot yderligere tildækkes), og (c) skal forskningsstyring betyde andet og mere end statens - den ideelle totalcapitalists - optimale tilrettelæggelse af forskningen med henblik på gnidningsfri reproduktion af produktionsmåden selv, så må de eksisterende discipliner ombrydes, ikke adderes, så må befolkningens reelle behov (ikke statens og kapitalens) forbindes med forskningen, og forskningsstyring må gøres til genstand for offentlig diskussion og åben kamp.

Problemet er - i strategisk, langsigtet perspektiv, ikke at beskytte, men at problematisere de rådende institutionaliseringer af kundskabsproduktionen.

Dette arbejde, denne kamp, kan og må knytte an til de allerede igangværende bevægelser i og udenfor institutionerne, hvis alvorligste mangel er den manglende begribelse af sammenhængen mellem produktionsmåde, magtapparat og kundskabens produktionsform. Opgaven er ikke først og fremmest at udarbejde en bedre politik for anvendelse og styring af den foreliggende kundskabsproduktion, men at videreudvikle ansatserne til mere demokratiske organisationsformer for kundskabsproduktion, der kan danne basis for en socialistisk og demokratisk forskningspolitisk kamp.

6. tese: En samfundsvidenskabelig epistemologi.

Udgangspunktet for en samfundsteori om kundskabsproduktionen er ikke filosofiske legitimationsspørgsmål, men historisk-sociale

konstitutionsspørgsmål: Hvilke objektive interesser konstituerer de forskellige videnskabers 'videnskabelighed', deres objektivitetsbegreber, kommunikations- forsknings- og anvendelsesnormer etc.?

Det filosofiske spørgsmål om forholdet mellem teori og virkelighed må her vige plads for spørgsmålet om hvordan videnskab organiserer hhv. desorganiserer samfundsmæssig erfaring. Netop dobbeltheden af organisation og desorganisation af erfaring er det, det gælder at få begreb om.

En samfundsvidenskabelig epistemologi skal orientere og vejlede kampen for alternativ, demokratisk forskning. Det vil for naturvidenskabernes vedkommende sige: Begribelsen af den historiske relation mellem kundskabsproduktion, teknik og arbejdets organisation, der kan muliggøre en socialistisk omorganisering af arbejdsformerne og teknikken, og dermed det sociale forhold til naturen. Det vil for humanvidenskabernes vedkommende sige: Begribelsen af den historisk og klassespecifikke relation mellem udbytning og undertrykkelse på den ene side, og 'civilisering' af den menneskelige natur på den anden side, for derigennem at muliggøre tilegnelsen af den historiske arv, og dermed den "indre natur", som nødvendig moment i udviklingen af demokratiske selvorganiseringsprocesser.

Niels Svendsen

HUMANISTISK VIDENSKABSTEORIS INTERESSE
FOR "KRITISK PSYKOLOGI".

1) Det foreliggende emne er først og fremmest hvorledes psykologiens videnskabsteoretiske problemer kan belyse humanvidenskaberne. Vi vil tage udgangspunkt i den "Kritiske Psykologi" således som den er repræsenteret af Klaus Holzkamp og hans kolleger på Freie Universität i Vest-Berlin. Tilsyneladende er der her etableret en frugtbar (eller i hvertfald produktiv) skole, og vi vil i denne artikel diskutere et af denne skoles særlige kendetegn: den naturhistoriske approach. At det naturhistoriske moment er noget specielt, skyldes, at der i psykologien ikke er nogen tradition for at forbinde naturvidenskab med marxisme - "Kritisk Psykologi" har gjort forsøget.

2) Lad det ikke være nogen hemmelighed at den Kritiske Psykologi har sin store inspirationskilde i A. N. Leontjews bog "Problemer i det psykiskes udvikling" (Rhodos 77). I indledningen til denne bog, som er forfattet af K. Holzkamp og V. Schurig, påpeges at "den historiske tilnærmelsesmåde" er et centralt kendetegn, hvor den historiske angrebsvinkel forstås som "den indre enhed af naturhistorisk, samfundshistorisk og individualhistorisk analyse" (Leontjew, p. 29, min undstr.). Denne metodologiske rettesnor som Leontjew har bragt frem, kan være af betydning der ligger ud over det snævert psykologiske. Den Kritiske Psykologi har i høj grad forsøgt at efterleve tesen om "den historiske tilnærmelsesmåde", og vi vil nu forsøge at reflektere over hvad en sådan metodologi egentlig vil indebære for humanvidenskaberne.

2.1 Det er tydeligt og forståeligt, at marxismen i Vesten først og fremmest har været et våben mod naturaliseringen og retfærdiggørelse af nuværende samfundsforhold, at den eneste vej frem for den undertrykte har været en understregning af de herskende forholds historicitet og foranderlighed. Ethvert forsøg på at rod-fæste humane og sociale relationer i naturgroede lovmæssigheder, er til stadighed blevet kritiseret af den marxistiske human-vi-denskab for at være ideologisk. Hvorledes skal man nu forholde sig når en marxistisk humanvidenskab - den Kritiske Psykologi - forsøger at medinddrage naturvidenskabelige betragtninger til en forståelse af mennesket i det kapitalistiske samfund?

3. Det er ikke noget nyt at psykologien i en eller anden for-stand skal knytte sig til discipliner som fysiologi, neurofysio-logi, genetik etc.. Det er endda et sundt materialistisk stand-punkt, at enhver psykisk proces har et biologisk grundlag. Spørgsmålet er om dette standpunkt ikke først og fremmest er af erkendelsesteoretisk interesse, på lignende fod med den indlysen-de kendsgerning at enhver fysiologisk proces har et biokemisk grundlag? At den fysiologiske psykologi efter 20 års forskning er kommet til så nedslående resultater at hukommelsen f.eks., skal forstås som en psykisk funktion der går på tværs af de for-skellige hjerneafsnit kunne jo tyde på at det ikke er helt den rigtige vej man har valgt. Er det ikke blot et relativt ligegyldigt faktum at det psykiske har et biologisk substrat, mens det interessante er på hvilken måde dette substrat udvikler sig på i socialhistorien? Vi kan alle sammen være enige om at det er vigtigt at forstå menneskets neurofysiologiske organer, og dette gebet studeres også flittigt på medicinske institutter verden over. Vi vil her blot diskutere i hvor høj grad psykologer kan begrunde fysiologisk indsigt som essentiel for forståelsen af mennesket i klassesamfundet. Vi vender med vilje tilbage til definitionen af psykologien som studerende det historiske individ, da det frem for alt er i denne sammenhæng at den naturhistoriske approach er tvivlsom. Der er selvfølgelig intet til hinder for at man kan studere mennesket som artsspecifikt individ hvor evnen til at tale, huske, tænke osv. gøres til genstand for en forskning.

Hermed beskæftiger man sig med et ahistorisk og abstrakt individ, abstraheret fra den historiske epoke, hvor enhver samfundsmæssig overvejelse er ligegyldig. Dette er naturligvis ikke "Kritisk Psykologi" sigte - de vil forsøge at forene denne almene og abstrakte psykologi med studiet af det virkelige menneske.

4. Hvis vi ser på proklamationen som nødvendigheden af at arbejde "naturhistorisk, samfundshistorisk og individualhistorisk" hvis man vil drive konsistent psykologi, så er den, som allerede anført, deriveret fra Leontjews analyse af det psykiskes fremkomst og udvikling. Kritisk Psykologi opfatter dette som en metodologisk hjørnesteen. Det som har været Leontjews almengørelse af et forskningsprogram over det psykiskes udvikling, er af den "Kritiske Psykologi" blevet ophøjet som universelt princip. I Holzkamps egen bog om perception ligger de tre metodeniveauer smukt placeret efter hinanden - "Perceptionens naturhistoriske tilblivelse af biologisk-organismiske grundkarakteristika", "Perceptionens samfunds-historiske fremkomst af de mest almene specifikt menneskelige karakteristika" og endelig "Den historiske bestemmelse af menneskets perceptionsvirksomhed i det borgerlige samfund". Men hvor er forbindelsen?? Jeg vil vove at påstå at der ikke eksisterer nogen forbindelse mellem Holzkamps analyse af receptorsystemer og hans redegørelse for sympati-relationerne i det borgerlige samfund.

4.1 Lad os vende tilbage til proklamationen. Denne er isoleret betragtet overhovedet ikke specielt marxistisk, men kunne lige så godt være resultat af en aristotelisk klassificering af humanvidenskaben psykologi: "Mennesket er et politikoon zoon, et samfundsmæssigt dyr, ergo skal det studeres som artsindivid, som samfundsskabt individ og som enkelt individ!" Isoleret betragtet har vi at gøre med et videnskabsteoretisk postulat der kun vil fremtræde kunstigt hvis det a priori skal dirigeret forskningsprocessen, mens det i tilknytning til Leontjews arbejde ikke har været en udgangspræmis men derimod en generalisering af et konkret udført forskningsprogram.

5. Essensen i Marx' kritik af Feuerbach er, at der tages udgangspunkt i virkeligheden som denne måtte tage sig ud i et camera obscura, at f.eks. religionen blot bliver forklaret ud fra andre momenter i dette verdensbillede, og ikke forstået som praksis i sig selv, hvis tilblivelse ikke er Nebenumstand, men netop samfundsmæssig praksis. Med andre ord er det marxistiske metodespørgsmål ikke et klassificeringsspørgsmål, men en analyse af den undersøgte genstands tilblivelsesproces - hvilke momenter der er styrende for det undersøgte objekts udvikling. Den marxistiske metodeopfattelse er altså vendt mod den reduktionisme som f.eks. findes i Feuerbachs religionskritik, der påberåber sig navnet kritik blot fordi han finder nøglen til religionens væsen i menneskets dagligdag, og altså ikke forsøger at historificere disse religiøse tågedannelser.

5.1 Konsekvensen af det Marx'ske metodeparadigme for psykologien ser vi følgelig ikke som værende en opdeling af hvad psykologi skal beskæftige sig med, men netop som en historificering af selve de psykologiske emner. Således er det den historiske analyse der i den psykologiske forskning er forbeholdt besvarelsen af hvordan en proces forløber, mens f.eks. den naturhistoriske indsigtsigt står inde for det mere akademiske spørgsmål: "hvorledes er det muligt at denne proces overhovedet kan afstedkommes?". Vi kunne mageligt fortsætte rækken af erkendelsesteoretiske spørgsmål - og hver gang nikke billigende til at netop dette problem blev taget op, - men for psykologiens vedkommende må disse spørgsmål høre op somewhere, hvis det da ikke skal være en umulig og eklektisk opgave at være psykolog.

6. Vi stiller følgende spørgsmål til K. Holzkamp: Hvorfor er forståelsen for 'perceptionens biologisk-organismiske grundkarakteristika' væsentlig for analysen af 'perceptionens funktionsejendommeligheder i det borgerlige samfund'? Indbefatter en begribelse af 'udviklingen af perceptionens specialitet i klasse-samfundet' nødvendigheden i at forske i receptorsystemets betydning for to øjnes samvirken? Man kunne selvfølgelig indvende at det nu engang er rart at vide hvorledes sanserne nervøst forløber,

og at det er skelsættende for menneskets naturhistorie at det visuelle perspektiv blev ændret da vi begyndte at gå på bagbenene. Men er den naturhistoriske approach så ikke blevet degraderet til blot og bar forudsætningsviden? Thi hvis den almene biologiske indsigt i sanseorganernes struktur og funktion ikke skal stå som forudsætningsviden, på lige fod med megen anden forudsætningsviden så som økonomi, jura, kunst etc., så betyder den naturhistoriske indsigts nødvendighed for den psykologiske forskning af historiespecifikke fremtrædelser, at denne historie (altså naturhistorie) er specifiktbundet til en given samfundshistorisk epoke, hvorfor man er røget ind i præcis det man ville undgå: nemlig naturaliseringen! For at undgå dette skal det bevises at mennesket i f.eks. klassesamfundet har en specifik naturhistorie, og at denne indsigt er af betydning for det psykologiske program. Det skal bevises hvorfor det ikke er tilstrækkeligt for psykologen at overbevise sig om at en fabriksarbejder har hovedpine, men at han også skal vide hvilke nervebaner der er blokeret.

6.1 "Det faktum, at menneskene også er naturvæsener, må udfoldes i dets konsekvenser På den ene side råder de som artsvæsener over bestemte sanseligt-praktiske muligheder for erkendende og verdensforandrende virksomhed, såsom hjerne, sanseorganer, hænder med deres "artsspecifikke" funktionspotens. På den anden side støder de i deres livsaktivitet til stadighed på deres egen naturs grænser, besidder en elementær behøven, må spise og sove, bliver trætte, syge og kan ikke undgå at blive gamle". (Klaus Holzkamp: Kan der være en kritisk psykologi inden for rammerne af den marxistiske teori?, UDKAST nr. 2, 1977). Hurtigt gennemlæst kan dette citat virke yderst plausibelt, men ser man nøjere efter vil man bag denne marxistiske fraselogi ikke finde andet end et tomt udsagn: da mennesket er et biologisk væsen vil det både have mulighed for at udvikle sig, men samtidig have visse skranker i denne udvikling. Man kan kalde det filosofi hvis man vil, men samtidig må det erkendes at det logisk set er umuligt at være uenig dette standpunkt. Det interessante er ikke om mennesket har en anatomi, og om det er muligt at tage konsekvenserne af dette, for det er muligt.

kritik af WP

6.2 Nøglen til menneskets funktionspotentiale ligger hverken i dets hænder eller fødder, så lidt som hemmeligheden ved en computer er plastik eller metal (hvilket naturligvis ikke betyder, at man ikke skal udfolde det faktum at computeren er lavet af metal i sine konsekvenser!). Vi behøver ikke at citere 6. Feuerbachtese for at legitimere det marxistiske i dette standpunkt, og selvfølgelig er Holzkamp også klar over dette. Vi må også erkende menneskets artsspecifitet som gående på tværs af samfundsklasserne og samfundshistorien, hvis vi ikke vil give race- og klassesdiskriminationen et godt værktøj i hænderne. At dette er tilfældet har den vidtrækkende konsekvens for humanvidenskaberne, at nøglen til en forståelse af en fremtrædelses historiske specifitet ikke ligger i naturhistorien, selvom denne fremtrædelse er nok så "naturgroet" som f.eks. hovedpine, men i samfundshistorien. Hvis Holzkamps mål er fremstillingen af den menneskelige perception i det borgerlige samfund, så står hans refleksioner over "menneskets sensibilitet contra abens" i et absolut udvendigt forhold til dette mål. Jeg vil gå så vidt som at udtrykke betænkelighed over den kompetence som Holzkamp overhovedet har til at beskrive sensibiliteten som et biologisk fænomen. Er det trods alt ikke mere naturligt at henvende sig til en biolog, hvis man vil analysere menneskets artshistorie, fremfor stiltiende at acceptere psykologen som universalvidenskabsmand?

7. Nu er det selvfølgelig ikke mit ærinde på ny at opstille en dikotomi mellem natur- og humanvidenskab. I disse tværvidenskabelige tider er det sikkert vigtigt at understrege at humanvidenskabelige og humanvidenskabsteoretiske problemer ikke kan løses ved denne eller hin indføring af et videnskabsteoretisk eller metodologisk postulat. Vi må fastholde praksiskriteriet som vejledende for et forskningsforløbs væsentlige og uvæsentlige indhold, samtidig med at kravet om funktionsanalyse er opretholdt. *diff* Kravet om funktionsanalyse bliver tit glemt i den offentlige debat om forskningens samfundsrelevans - i den forstand at praksiskriteriet bliver erstattet af kriteriet om problemløsning slet og ret. Det er ikke marxisme at spørge hvilken samfundsrelevans et forskningsprojekt har, så længe spørgsmålet artikulere kravet

om at løse problemerne som de umiddelbart fremstår, det er socialdemokratisme. Det er marxisme at spørge på hvilken måde man afdækker et fænomens historiske tilblivelsesproces, og hvilke objektive betingelser der styrer denne. Denne erkendelse, for så vidt den udspringer af en analyse af klassesamfundet, vil indeholde kimen til et revideret politisk program, og vil få bevist sin slagkraft gennem dette.

8. Den kritiske psykologi har sin force i at den vedkender sig kritikbegrebet som væsentlig for forskning overhovedet. At indbefatte kritikbegrebet i sin forskning betyder nemlig at man ikke lader sig affinde med en bestemmelse af de objektive natur- eller samfundslove, men at man lader selve den hidtidige refleksion (bevidsthed) om disse være genstand for sin analyse. Derved kan ikke blot det værende beskrives i en mere adækvat form, men de udviklede bevidsthedsformer bliver selv historificeret. Hvad er kritikken af den politiske økonomi uden en kritik af de daværende engelske økonomer? På samme måde har Holzkamp sin styrke i gang på gang at trække etablerede teorier frem i lyset, for gennem kritik at afsløre de borgerlige forestillingers overlevelsesevne i selv de mest "videnskabelige" konceptioner. Det generelle udgangspunkt for denne kritik ligger i opfattelsen af mennesket som et virksomt, handlende og samfundsskabende individ, hvor en af nøgleteserne (hos U. Osterkamp-Holzkamp) er "kontrol over egne livsbetingelser".

I marxistisk tradition ligger revisionen altså først og fremmest i en overvindelse af Frankfurterskolens og freudo-marxismens passive og lidende menneskekonception, enten underlagt et driftsapparat det ikke kan gennemskue, eller et kommunikativt og ideologisk system det ikke kan kontrollere.

8.1 Det 'fremmedgjorte' menneske bliver i den Kritiske Psykologi ikke anskuet som en circulus vitiosus, men set som et udtryk for en abnorm forgrening af dominerende virksomhedsformer. Perspektivet for en sådan forskning ligger i en analyse af de samfundsskabte betydningsstrukturer som det enkelte individ skal tilegne sig for at få en adækvat indsigt i hans/hendes eksistensbetingelser. Fremmedgørelse bliver dermed ikke forstået i f.eks. Erich Fromms forstand, hvor det at være menneske i vore dage er fremmedgørende

kritisk
begreb-
test

fordi vi ikke længere fornemmer at vi står i centrum for det vi har skabt, at vi så at sige tjener en ny Gud - industriens. Det enkelte individs afmagt (når dette er empirisk konstateret!), ses derimod som et alment udtryk for fiasko i helt specifikke og elementære færdigheder - f.eks. at køre bil, tale i telefon, skrive en ansøgning etc.

8.2 Vi ser altså at den Kritiske Psykologi ikke vil acceptere eller overføre begreber som blot tilsyneladende reflekterer en givne samfundsfremtrædelse, men evaluerer dem efter den grad de kan afspejle momenter i den empiriske subjektivitet. Den borgerlige psykologi bliver kritiseret for at forvandle symptomer til egenskaber, som det f.eks. kommer til udtryk når læsehæmmede får prædikatet "ordblindhed". I stedet for at lave sådanne spring, ses disse specifikke symptomer som udtryk for en generel manglende evne til at formidle eller indgå i den givne livssituation.

8.3 Det må være indlysende at disse sidste knappe bemærkninger om Kritisk Psykologi blot er af orienterende karakter. Der eksisterer allerede et sandt bibliotek fra "Berlinerskolens" hånd. Ikke desto mindre har jeg fundet det på sin plads at fremhæve nogle af de frugtbare arbejdshypoteser som den Kritiske Psykologi arbejder med. Dette er efter min mening klar evidens for, at et forskningsprogram ikke står og falder med en fejlagtig og videnskabsteoretisk overvejelse over metoden, som jeg vil fastholde der ligger i Kritisk Psykologis prætention om a priori at være naturvidenskabsmænd.